

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra

Sigita Gumauskaitė

Klinikinės psichologijos studijų programa
Magistro darbas

**Autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio ryšys
skirtingose socialinėse situacijose**

Darbo vadovė: doc. Rasa Bieliauskaitė

Vilnius 2008

TURINYS

TURINYS	2
SANTRAUKA	3
SUMMARY	4
PRATARMĖ	5
1. ĮVADAS	7
1.1. AUTIZMO SUTRIKIMAS	7
1.2. AUTISTIŠKŲ VAIKŲ SOCIALINIAI ĮGŪDŽIAI	11
1.3. AUTISTIŠKŲ VAIKŲ PROBLEMINIS ELGESYS	17
1.4. AUTISTIŠKŲ VAIKŲ SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ RYŠYS SU ELGESIO PROBLEMOMIS	19
1.5. AUTISTIŠKŲ VAIKŲ EMOCINIAI IR ELGESIO SUNKUMAI TĖVŲ IR MOKYTOJŲ VERTINIMU ...	21
1.6. AUTIZMAS IR PROTINIS ATSILIKIMAS	22
1.7. AUTISTIŠKŲ VAIKŲ VERTINIMO PROBLEMATIKA	23
1.8. AUTISTIŠKŲ VAIKŲ UGDYMAS	24
2. TYRIMO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI	26
2.1. TYRIMO TIKSLAS	26
2.2. TYRIMO UŽDAVINIAI	26
3. METODIKA	27
3.1. TIRIAMIEJI	27
3.2. TYRIMO METODAI	29
3.3. TYRIMO EIGA	33
3.4. DUOMENŲ TVARKYMAS	34
4. REZULTATAI	35
4.1. AUTISTIŠKŲ IR NEAUTISTIŠKŲ VAIKŲ STEBĖJIMO REZULTATAI	35
4.1.1. Socialinių įgūdžių stebėjimo rezultatai	35
4.1.2. Probleminio elgesio stebėjimo rezultatai	37
4.1.3. Ryšys tarp tyrimo dalyvių socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio	39
4.2. AUTISTIŠKŲ IR NEAUTISTIŠKŲ VAIKŲ SUNKUMAI TĖVŲ IR MOKYTOJŲ VERTINIMU. RYŠYS SU STEBĖTAIS SOCIALINIAIS ĮGŪDŽIAIS IR PROBLEMINIU ELGESIU	43
5. REZULTATŲ APTARIMAS	49
5.1. AUTISTIŠKŲ IR NEAUTISTIŠKŲ VAIKŲ, TURINČIŲ PROTINĮ ATSILIKIMĄ, SOCIALINIAI ĮGŪDŽIAI IR PROBLEMINIS ELGESYS BEI JŲ TARPUSAVIO RYŠYS	49
5.1.1. Autistiškų ir neautistiškų vaikų socialiniai įgūdžiai	49
5.1.2. Autistiškų ir neautistiškų vaikų probleminis elgesys	50
5.1.3. Ryšys tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio	52
5.2. AUTISTIŠKŲ IR NEAUTISTIŠKŲ VAIKŲ, TURINČIŲ PROTINĮ ATSILIKIMĄ, SUNKUMAI TĖVŲ IR MOKYTOJŲ VERTINIMU. RYŠYS SU SOCIALINIAIS ĮGŪDŽIAIS IR PROBLEMINIU ELGESIU	54
IŠVADOS	60
LITERATŪROS SĄRAŠAS	61
1 PRIEDAS	66
2 PRIEDAS	69

Autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio ryšys skirtingose socialinėse situacijose

SANTRAUKA

Autistiškų vaikų socialinę adaptaciją ypatingai apsunkina nepakankami socialiniai įgūdžiai bei dažnas ir intensyviai besireiškiantis probleminis elgesys. Naujausi moksliniai tyrimai rodo, kad raidos sutrikimų turinčių vaikų socialiniai įgūdžiai ir elgesio problemos yra susiję, t.y., kad probleminis elgesys gali būti naudojamas kaip atsvara socialinių įgūdžių stokai. Mūsų tyrimo tikslas buvo nustatyti autistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, socialinius įgūdžius ir probleminį elgesį bei jų tarpusavio ryšį. Taip pat tirti emociniai ir elgesio sunkumai bei jų ryšys su socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio raiška. Gauti duomenys lyginti su neautistiškų vaikų duomenimis.

Tyrime dalyvavo 56 6-18 metų vaikai (amžiaus vidurkis – 11,11 m.), 54 iš jų lankė Vilniaus miesto specialiojo ugdymo įstaigas, o 2 – bendrojo lavinimo mokyklą. 28 tiriamieji buvo autistiški vaikai, turintys protinį atsilikimą, kiti 28 – neautistiški vaikai, turintys protinį atsilikimą. Socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio raiškai nustatyti naudotas stebėjimas natūraliomis sąlygomis. Stebėjimas atliktas dviejose skirtingose socialinėse situacijose – vaikui bendraujant individualiai su pedagogu ir vaikui dalyvaujant grupinėje veikloje su kitais vaikais. Emociniams ir elgesio sunkumams nustatyti naudotos ASEBA grupės metodikos: “6-18 metų vaiko elgesio tyrimo lapas” (CBCL) (pildo tėvai) ir “Mokytojo įvertinimo klausimynas (6-18 m.)” (TRF).

Tyrimu nustatyta, kad vaikai, naudojantys mažiau socialinių įgūdžių, yra labiau linkę į probleminį elgesį, ir atvirkščiai, vaikai, naudojantys daugiau socialinių įgūdžių, demonstruoja mažiau probleminio elgesio. Nepaisant to, ryšys tarp konkrečių socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio išraiškų skirtingose socialinėse situacijose yra nepastovus ir gali būti įtakojamas aplinkos veiksnių. Autistiški vaikai, bendraudami su vienu asmeniu, linkę labiau dalyvauti atliekamoje veikloje ir dažniau reikšti norus negu bendraudami grupėje, tačiau abiejose situacijose jiems būdingas vienodas probleminio elgesio išraiškų skaičius. Autistiškus protinį atsilikimą turinčius vaikus nuo neautistiškų protinį atsilikimą turinčių vaikų galima atskirti pagal retesnę nurodymų laikymąsi ir norų reiškimą, dažniau besireiškiantį stereotipinį ir save stimuliuojantį elgesį, bei pagal CBCL ir TRF nustatytus labiau išreikštus mąstymo, dėmesio ir bendrus sunkumus. Taip pat nustatyta, kad autistiškų vaikų nurodymų laikymasis ir dalyvavimas organizuojamoje veikloje turi atvirkštinį ryšį su CBCL nustatytais dėmesio sunkumais, o probleminio elgesio raiška nėra susijusi su CBCL nustatytais socialiniais, dėmesio, mąstymo sunkumais ir agresyviu elgesiu.

The Relationship Between Autistic Children's Social Skills and Problem Behaviour in Different Social Situations

SUMMARY

Insufficient social skills and frequent and intense problem behaviour make the social adaptation of autistic children very complicated. New scientific researches show that there is a relationship between children's with developmental disorders social skills and problem behaviour, i.e. problem behaviour can replace non-existing social skills. The objective of this study was to examine autistic children's social skills and problem behaviour and the relationship between them. Emotional and behavioural problems and their relationship with social skills and problem behaviour were also studied. The findings were compared with the data of non-autistic children.

56 6-to-18-year-old (average age 11,11 years) children, 54 of whom attended special education institution and 2 – mainstream school, took part in the research. 28 of them were autistic children with mental retardation, other 28 – non-autistic children with mental retardation. Social skills and problem behaviour were measured by observation in a natural setting. The observation was conducted in two different social situations: first, when the child interacted with an educator, second, when he interacted with a group of children. Emotional and behavioural problems of children were measured using two forms of ASEBA group methodologies: Child Behaviour Checklist (6-to-18-years), designed for parents (CBCL), and Teacher Rating Form (6-to-18-years) (TRF).

The results show that mentally disabled children, who use more social skills, show less problem behaviour, and vice versa, children, who use less social skills, show more problem behaviour. However, the relationship between specific social skills and problem behaviour in different social situations is inconstant and might be affected by environmental variables. Autistic children, while interacting with an educator, engaged in activities more often and more often expressed their wishes than while interacting with a group of children. However, in both situations they showed the same amount of problem behaviour. Mentally disabled autistic children can be discriminated from mentally disabled non-autistic children by less frequent instructions' pursuance and expression of wishes, by more frequent stereotypic behaviour and self-stimulation, and by higher scores in thought, attention, and total problems' scales according to CBCL and TRF. The results also show that there is a reverse relationship between autistic children's instructions' pursuance and engagement in activities, and attention problems according to CBCL, while there is no relationship between problem behaviour and social, thought, attention problems or aggressive behaviour according to CBCL.

PRATARMĖ

Autizmas yra raidos sutrikimas, besitęsiantis visą gyvenimą. Autistiški asmenys išsiskiria tuo, kad turi sunkumų socialinės sąveikos ir komunikacijos srityse bei pasižymi ribotais interesais ir pasikartojančiu įkyriu elgesiu.

Stebima tendencija, kad autizmo spektro sutrikimų paplitimas vis didėja, per pastarąjį dešimtmetį jų diagnozuota kelis kartus daugiau negu anksčiau. Šis sutrikimas vis dažniau diagnozuojamas žmonėms, kurių intelektas ir gebėjimai normalūs arba aukšti, tačiau jie turi ypatingai daug sunkumų socialinėje srityje. Kadangi sutrikimas tęsiasi visą gyvenimą, yra išties daug ne tik vaikų, bet ir suaugusiųjų, kuriems sunku adaptuotis visuomenėje, suprasti savo bei kitų žmonių jausmus ir mintis, kurie, būdami žmonių grupėje, jaučiasi nesaugiai, ir kuriems reikia aplinkinių palaikymo.

Autizmo sutrikimą turintys vaikai ir suaugusieji neturi arba tam tikrose situacijose nemoka panaudoti turimų socialinių įgūdžių. Nepakankami socialiniai įgūdžiai trukdo tobulėti, užmegzti ir išlaikyti reikšmingus santykius. Jie taip pat lemia autistiškų vaikų izoliaciją, išstūmimą iš bendraamžių rato integruotose ugdymo įstaigose. Atstūmimas savo ruožtu trukdo ugdyti socialinius įgūdžius, taigi susidaro uždaras problemų ratas, kurių, nedarant jokios intervencijos, vis daugėja.

Be nepakankamų socialinių įgūdžių, autistiškų vaikų adaptaciją apsunkina dažnos ir intensyviai besireiškiančios elgesio problemos: agresyvumas, savęs žalojimas, stereotipinis elgesys, pykčio priepuoliai ir kt. Probleminis elgesys gali turėti didelį poveikį vaiko gyvenimo kokybei, jis dažnai mažina galimybę mokytis, dalyvauti įvairioje veikloje. Taip pat šis elgesys, būdamas vienu didžiausiu streso šaltinių bei veikdamas nusistovėjusią tvarką, daro įtaką vaiko šeimos narių, kitų aplinkinių žmonių gyvenimo kokybei (Wetherby, Prizant, 2005, Buschbacher, 2004, Keen, 2003).

Naujausi moksliniai tyrimai rodo esant atvirkštinį ryšį tarp raidos sutrikimų turinčių vaikų naudojamų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio (Mancil ir kt., 2006, Keen, 2003, Durand, Merges, 2001). Teigiama, kad autistiškų vaikų probleminis elgesys gali būti naudojamas kaip komunikacijos priemonė, t.y. norint perduoti tam tikrą informaciją ar išreikšti emocijas. Laikantis šio požiūrio, probleminis elgesys vertinamas ne tik kaip elgesys, kurį reikia sumažinti ar panaikinti, tačiau į jį žiūrima kaip į potencialų informacijos šaltinį. Skatinama ne naikinti tokį elgesį, o keisti jį pozityviais socialiniais įgūdžiais.

Norint padėti autistiškiems vaikams sėkmingai dalyvauti socialinėse sąveikose, pirmiausia reikia atlikti mokslinių tyrimų apie tai, kokius socialinius įgūdžius jie paprastai naudoja ir kokios elgesio problemos reiškiasi tuo pačiu metu, ar socialiniai įgūdžiai ir probleminis elgesys tarpusavyje yra susiję. Išaiškėjus tendencijoms, būtų lengviau analizuoti konkrečių autistiškų vaikų bendravimo ypatumus bei elgesio problemas ir numatyti reikiamas intervencijas.

Mūsų šalyje autizmo sutrikimą turinčių vaikų socialiniai įgūdžiai ir probleminis elgesys psichologiniu požiūriu nėra tirti, kai tuo tarpu šios problemos aktualios beveik visiems sutrikimą turintiems vaikams ir kelia tiek jiems, tiek jų šeimos nariams ir aplinkiniams daugiausia sunkumų. Mūsų tyrimas yra vienas iš pirmųjų Lietuvoje, nagrinėjantis psichologinius autizmo sutrikimo aspektus.

1. ĮVADAS

1.1. Autizmo sutrikimas

Pagrindiniai autizmo požymiai.

Autizmas yra visą gyvenimą besitęsiantis raidos sutrikimas. Nėra specialių laboratorinių testų, kuriais būtų galima jį diagnozuoti. Vaiko elgesyje galima pastebėti tam tikrus bruožus, kurie būdingi autistiškiems asmenims ir jeigu šie bruožai yra būtini ir pakankami skirtingose simptomų grupėse, tuomet diagnozuojamas autizmo spektro sutrikimas. Šiuo metu yra taikoma autizmo spektro sąvoka, nes šis sutrikimas gali pasireikšti įvairiomis formomis, gali būti skirtingas autizmo bruožų išreikštumo laipsnis, bei jis gali būti nulemtas įvairių priežasčių (Sattler, 2002, Lesinskienė, 2000).

Autizmui būdingi sutrikimai reiškiasi trijose pagrindinėse srityse, išskiriama vadinamoji Wing triada (pagal vienos žymiausių autizmo tyrėjų Lornos Wing pavardę):

1. Socialinės sąveikos sutrikimai;
2. Verbalinės ir neverbalinės komunikacijos sutrikimai;
3. Įkylus elgesys bei riboti interesai ir veikla.

Autistiškiems asmenims būdingas šių sričių vystymosi atsilikimas arba nukrypęs nuo normos funkcionavimas (Sattler, 2002).

Vienas iš autizmo spektro sutrikimų yra Aspergerio sindromas. Kai kurie autoriai jį aprašo kaip atskirą sutrikimą (Sattler, 2002). Vis dėlto, dauguma sutinka, kad tai lengvesnė autizmo forma, kuriai būdinga nesutrikusi kalbos bei kognityvinių funkcijų raida, normalus ar aukštas intelektas, originalus mąstymo būdas bei ryškus motorikos negrabumas (Lesinskienė, 2000).

Vienas svarbiausių dalykų, būdingų autistiškiems vaikams yra tai, kad jie negali atskirti ir įvardinti savo bei kitų žmonių psichinės būsenos, savijautos. Dauguma autistiškų vaikų pasižymi neįprastu reagavimu į įvairią sensorinę (regimąją, girdimąją, taktilinę) stimuliaciją – vaikams būdingas hiperjautrumas ar hipojautrumas (Wenar, Kerig, 2006). Kitos autizmui būdingos charakteristikos: motorikos sutrikimai (nerangumas, neįprasta eisena, stovėjimo maniera), veiklos tęstinumo nesupratimas, negebėjimas planuoti veiklos, priešinimasis aplinkos ir dienotvarkės pasikeitimui (Ivoškuvienė, Balčiūnaitė, 2002), dėmesio sutelkimas į detales, dėmesio nepastovumas (dėmesį greitai atitraukia įvairūs aplinkos dirgikliai), savotiški žaidimai (žaidžia neįprastai, vienpusiškai, funkcionaliai, nesugeba žaisti vaizduotės žaidimų). Kai kurie autistiški asmenys (iš viso apie 10%) turi itin didelį talentą tam tikroje srityje (dažniausiai tokioje, kuri reikalauja mechaniško įsiminimo, skaičiavimo ir pan.) (Wenar, Kerig, 2006).

Teigiama, kad autizmo sutrikimą turi vos tik gimę kūdikiai, tačiau tuo metu jo diagnozuoti neįmanoma, nes diagnostiniai kriterijai apibrėžia tolesnėje raidoje atsirandančias funkcijas. Be to, sutrikimo pasireiškimo laipsnis ankstyvojoje raidoje gali būti sunkiai pastebimas, nes autistiško vaiko elgesys mažai skiriasi nuo normalios raidos ankstyvojo amžiaus vaikų elgesio. Taigi, nors kai kurie klinikiniai simptomai gali reikštis nuo mažens, sutrikimą nustatyti galima, kai vaiko amžius yra 18-36 mėnesiai (Wenar, Kerig, 2006). Autizmo sutrikimą galima nustatyti 18 mėnesių amžiuje, tiriant vaiko sugebėjimus socialinės sąveikos, komunikavimo ir vaizduotės srityse, o vaikui augant autizmas pasireiškia kaip dėmesio, suvokimo, aplinkos tyrinėjimo, socialinio elgesio, kalbos, motorikos, sensorinės integracijos pakenkimai, sulėtėjimai ir nukrypimai (Lesinskienė, 2000).

Autizmo sutrikimo paplitimas.

Stebima tendencija, jog autizmo atvejų pastaraisiais dešimtmečiais registruojama vis daugiau: ankstesnių autizmo paplitimo tyrimų rezultatai buvo 4-6:10 000, o pastarąjį dešimtmetį rezultatai padidėjo iki 10-14:10 000. Tokius duomenis pateikia užsienio (Volkmar, Klin, 2004) ir Lietuvos autoriai (Lesinskienė, 2000). Kiti autoriai nurodo dar didesnę paplitimą: C. Wenar ir P. Kerig (2006) teigimu, autizmo paplitimas JAV tarp 3-10 metų vaikų pastaraisiais metais yra 34:10000. U. Frith (2003), remdamasi kitų autorių tyrimu (Wing, Potter, 2002), teigia, kad autizmo spektro sutrikimą turi 60 iš 10000 vaikų, o autizmą – 8-30 iš 10000 vaikų.

Vis didesniam autizmo spektro sutrikimų skaičiui įtakos turi gydytojų bei visuomenės susipažinimas su sutrikimu bei teisingas jo diagnozavimas, požiūrio į autizmo sutrikimą keitimasis. Galima teigti, kad plėtėja pati autizmo spektro sutrikimo sąvoka. Vis dažniau diagnozuojamas autizmo spektro sutrikimas, kuriam būdingas aukštas intelektas, pvz. Aspergerio sindromas ar lengvesnė autizmo forma.

Skirtingiems paplitimo duomenims įtakos turi ir paplitimo tyrimuose taikomi skirtingi diagnostikos kriterijai, skirtingas jų interpretavimas (Frith, 2003).

Paplitimo santykis tarp berniukų ir mergaičių įvairių autorių duomenimis yra 2-4:1, tačiau santykis stipriai keičiasi atkreipiant dėmesį į kognityvinius gebėjimus. Yra nustatyta, kad autistiškos mergaitės dažniau turi žymų protinį atsilikimą (Volkmar, Klin, 2004, Frith, 2003). L. Wing (1991, cit. pg. Wenar, Kerig, 2006) Didžiojoje Britanijoje atlikto tyrimo duomenimis, žemiausio intelekto autistiškų vaikų grupėje berniukų ir mergaičių santykis buvo 2:1, o normalaus ir aukšto intelekto vaikų grupėje 15:1. Autizmo paplitimas skirtinguose socioekonominiuose sluoksniuose, visose kultūrose bei tarp skirtingų rasių žmonių yra vienodas (Volkmar, Klin, 2004, Frith, 2003).

Autizmo sutrikimo etiologija.

Klausimas, kas nulemia autizmą, yra bene dažniausias tarp specialistų, besidominčių šiuo sutrikimu. Tai rodo daugybė autizmo etiologijos teorijų. Specialistai iki šiol negali vieningai atsakyti į šį klausimą.

Patogumo dėlei autizmo etiologijos teorijos yra grupuojamos. C. Wenar ir P. Kerig (2006) jas skirsto pagal tai, kokie veiksniai yra akcentuojami kalbant apie autizmo sutrikimo atsiradimą. Skiriamos trys pagrindinės teorijų grupės:

1. *Teorijos, pabrėžiančios aplinkos veiksnius.* Iškeltos hipotezės, kad autizmą gali nulemti šie aplinkos veiksniai:

- a) gimdymo komplikacijos – pastarųjų metų tyrimai to nepatvirtina;
- b) įgimta raudonukė. Buvo manoma, kad jeigu motina nėštumo metu serga raudonuke, didėja tikimybė gimsiančiam kūdikiui turėti autizmo sutrikimą. Ši teorija nepasitvirtino;
- c) vakcinų nuo tymų, kiaulytės ir raudonukės. Tai iki šiol nėra pagrįsta moksliniais tyrimais. Vis dėlto, neatmetama galimybė, kad šios vakcinų paskatina autistiškų bruožų pasireiškimą vaikams, kurie turi genetinį polinkį į šį sutrikimą (Wenar, Kerig, 2006, Frith, 2003).

2. *Teorijos, pabrėžiančios genetinius veiksnius.*

Tyrimais nustatytas ryškus genetinis autizmo paveldimumo komponentas. Nustatytas monozigotinių dvynių autizmo sutrikimo konkordantiškumas yra 90%, tuo tarpu dizigotinių dvynių – 0-5%. Tyrimai taip pat rodo, kad autistiškų asmenų šeimos nariai dažnai, nors ir neturi diagnozuoto autizmo sutrikimo, turi įvairaus išreikštumo laipsnio autistiškų bruožų (pvz., rigidiškumas, artimų draugų neturėjimas, nesugebėjimas užmegzti artimų santykių, nutolimas nuo kitų asmenų, kalbos raidos sutrikimai) (Frith, 2003, Lesinskienė, 2000). Tai reiškia, kad egzistuoja autizmo fenotipas, kuris yra žymiai platesnis negu tradicinė autizmo diagnozė, kuri turi atitikti tam tikrus kriterijus.

Dėl to, kad autizmo spektro bruožai yra plataus ir sudėtingo fenotipo dalis, manoma, kad nėra vienos genetinės anomalijos, nulemiančios autizmo sutrikimą. Teigiama, kad yra daug genitinių veiksnių, kurie visi sukuria tą patį klinikinį autizmo vaizdą (Wenar, Kerig, 2006).

3. *Teorijos, pabrėžiančios neuropsichologinius veiksnius.*

Neuropsichologinių teorijų šalininkai bando rasti ryšį tarp smegenų veiklos ir besireiškiančio elgesio. Kadangi autizmas yra įvairiapusis sutrikimas ir jis paveikia daugelį psichologinių funkcijų, nėra paprasta šį ryšį nustatyti. Vis dėlto, atsiranda vis daugiau mokslinių bandymų tai padaryti. Pastaruoju metu atliekami šie tyrimai:

- a) neurocheminiai tyrimai. Keliamos hipotezės apie serotonino, dopamino, noradrenalino, endorfinų bei gliukozės metabolizmo įtaką autizmui atsirasti;
- b) neuroanatominiai tyrimai. Kai kuriuose autistiškų žmonių neuroanatominiuose tyrimuose rastos anomalijos smilkinio skiltyje, smegenėlėse. Pabrėžiama, kad net jeigu labiau pakenkta tam tikra smegenų sritis, tuo pačiu metu yra pakenktos ir kitos sritys, atsakingos už socialinį pažinimą (pvz., padidėjęs migdolas). Dauguma tyrimų rodo pakenkimus ne vienoje specifinėje, o daugumoje smegenų sričių (Wenar, Kerig, 2006, Volkmar, Klin, 2004).

Apibendrinant, pastaruoju metu laikomasi nuomonės, kad autizmas yra biologinį pagrindą turintis sutrikimas. Akcentuojami genetiniai autizmo sutrikimo atsiradimo veiksniai bei atliekama vis daugiau tyrimų, kuriais norima nustatyti autistiškų žmonių smegenų veiklos ypatumus.

Autizmo sutrikimo eiga ir prognozė.

Autizmas yra pastovus sutrikimas, jis tęsiasi visą žmogaus gyvenimą. Vis dėlto, yra keli svarbūs amžiaus tarpsniai, kuomet galimi eigos pakitimai. Taip pat sutrikimo eigai didelę įtaką daro autistiškų asmenų ugdymas, ypač kasdienių įgūdžių, bendravimo mokymas.

Autizmo pradžios eiga gali būti dvejopa:

1. *Raidos vėlavimas.* Simptomai pradeda reikštis pirmaisiais vaiko gyvenimo metais;
2. *Raidos regresas.* Pradžioje kūdikis vystosi normaliai, tačiau kai yra 16-24 mėnesių amžiaus, raida pradeda regresuoti. Dažniausiai tai pasireiškia kalbos srityje: vaikai išmoksta sakyti žodžius, sakinius ir vėliau šis įgūdis silpnėja arba visai prarandamas.

Nuo ankstyvosios vaikystės iki paauglystės autistiškų vaikų raida yra gana pastovi. Šiuo metu nuolatinis, pastovus ugdymas yra efektyviausias. Svarbus laikotarpis yra paauglystė, tuomet būna daug pakitimų. Apie 50% autistiškų asmenų šiuo metu įvyksta žymus pagerėjimas ir maždaug tokiai pačiai daliai būdingas funkcionavimo pablogėjimas (Wenar, Kerig, 2006).

Autizmo prognozė pastaraisiais dešimtmečiais stipriai pagerėjo. Tai nulėmė ankstyvesnė diagnostika bei intervencija. Iki tol, kol autistiški vaikai negaudavo jokio ugdymo, tik pavieniai suaugę asmenys galėdavo gyventi savarankiškai. Dabartiniiais laikais, kai plačiai naudojamos struktūruotos psichosocialinės intervencijos, apie 15% autistiškų asmenų suaugę gali gyventi savarankiškai ir dar apie 20% asmenų gali funkcionuoti visuomenėje su kitų žmonių parama (Volkmar, Klin, 2004).

Sutrikimo eiga labai priklauso nuo to, kaip stipriai pažeista asmens kognityvinė sritis bei nuo kalbos išsivystymo. Prastesnė prognozė tų asmenų, kurių intelekto koeficientas žemesnis negu 70 ir kurie iki 5 metų amžiaus neturėjo komunikacinės kalbos įgūdžių. Būtent dėl šių veiksnių Aspergerio sindromą turinčių asmenų prognozė geresnė (Wenar, Kerig, 2006). Geresnė prognozė ir

tų vaikų, kurių autizmo simptomai pasireiškė vėliau, kurie neturi epilepsijos ir kitų gretutinių ligų (Lesinskienė, 2000).

1.2. Autistiškų vaikų socialiniai įgūdžiai

Socialinių įgūdžių apibrėžimas.

Socialinių įgūdžių, kuriuos turi ir naudoja vaikai, sąvoka yra labai plati ir nėra vienintelio ir aiškaus apibrėžimo. Vieni autoriai pabrėžia vaikų elgesį, kiti – tiek elgesį, tiek žinias apie bendravimą, treči – tai, kaip aplinkiniai reaguoja į vaikus, jų elgesį.

F. M. Gresham ir S. N. Elliot (1987) apibendrina dažniausiai naudojamus sutrikusios raidos vaikų socialinių įgūdžių apibrėžimus. Jie pateikia tris dažniausiai naudojamų apibrėžimų grupes:

1. Socialiniai įgūdžiai apibrėžiami atsižvelgiant į tai, kiek šie vaikai yra priimami ir pripažįstami bendraamžių. Teigiama, kad vaikai, kurie yra priimami į grupę ir yra populiarūs, turi gerus socialinius įgūdžius.
2. Socialiniai įgūdžiai – tai specifinės elgesio išraiškos tam tikroje socialinėje situacijoje, kurios didina tikimybę gauti ar išlaikyti paskatinimą bei mažina tikimybę gauti bausmę.
3. Socialiniai įgūdžiai – tai tokios elgesio išraiškos, kurios socialinėse situacijose padeda užtikrinti pozityvias buvimo socialinėse situacijose pasekmes. Tokios pasekmės – tai priėmimas į bendraamžių grupę, reikšmingo asmens teigiamas įvertinimas apie tam tikrą elgesį, akademiniai pasiekimai ir kt.

Mūsų supratimą apie negalią turinčių vaikų socialinius įgūdžius tiksliausiai atspindi Geilo psichologijos enciklopedijoje nurodytas apibrėžimas: socialiniai įgūdžiai – tai žinios apie socialinį elgesį bei gebėjimas tinkamai jį reikšti tarpasmeninėse situacijose, nepakenkiant kitiems žmonėms (Gale Encyclopedia of Psychology, 2001). Šiame apibrėžime kalbama ne tik apie įgūdžio turėjimą, bet ir gebėjimą jį panaudoti, be to, nepadarant žalos kitiems asmenims. Tai svarbu, kadangi protinę negalią turintys vaikai, naudodami tam tikrą socialinį įgūdį, gali netyčia užgauti kitą asmenį (pavyzdžiui, norėdami užmezgti kontaktą, suduoda kitam žmogui).

Pateikiame keletą socialinių įgūdžių, kuriuos gali turėti tiek sveiki, tiek autistiški vaikai, pavyzdžių: dalinimasis, pagalba kitam, kontakto užmezgimas, klausymasis, komplimentų davimas ir sugebėjimas juos priimti, ir kt. (Elliott, Lang, 2004, Kamps ir kt., 1992). Šie konkretūs įgūdžiai sudaro žmogaus socialinę kompetenciją, t.y. jeigu žmogus juos turi, jis gali sėkmingai funkcionuoti visuomenėje (Elliott, Lang, 2004).

Kognityviniai ypatumai, sąlygojantys autistiškų vaikų socialinių įgūdžių sutrikimus.

Jau minėjome, kad autistiškų vaikų bendravimas ir komunikacija yra sutrikę. Kodėl šiems vaikams sunku užmegzti artimus santykius, bendrauti ne tik su nepažįstamaisiais, bet ir su artimais žmonėmis, perduoti norimą informaciją? Manoma, kad tai nulemta tam tikrų kognityvinių ypatumų. Literatūroje įvardinami trys svarbiausi kognityvinio lygmens sutrikimai, darantys įtaką vėliau atsirandantiems bendravimo sunkumams (Wenar, Kerig, 2006):

1. *Bendrojo, arba kartu nukreipiamo, dėmesio* [angl. joint attention] *sutrikimai*. Sutrikęs bendrasis dėmesys vadinamas vienu svarbiausių požymių padedančiu anksti numatyti autizmo sutrikimą (Vismara, Lyons, 2007, Wenar, Kerig, 2006, Frith, 2003, Coates, 2001, Mundy, Sigman, Kasari, 1994). Apie jį pradėta kalbėti aštuntajame dešimtmetyje (Curcio, 1978, Bruner, Sherwood, 1983, cit. pg. Mundy, Sigman, Kasari, 1994). Šiuo terminu apibūdinamas reiškinys, kuomet motina ir kūdikis kartu nukreipia savo žvilgsnį, taigi ir dėmesį, į tą patį objektą. Tai vyksta automatiškai. Svarbu yra tai, kad kūdikis, žiūrėdamas į tą patį objektą kaip ir jo motina, domisi ne tik tuo objektu, bet ir kito asmens požiūriu į objektą. Vaikui augant vaikas ne tik žiūri, kur žiūri ir jo motina, bet ir pradeda naudoti gestus, t.y. rodo į daiktus, norėdamas atkreipti motinos dėmesį, lyg laukdamas jos pritarimo. Tai reiškia, kad jis dalinasi dėmesiu, susidomėjimo objektu. Tikslas yra ne paimti daiktą, bet jį parodyti, t.y. tikslas yra socialinės kilmės.

Autistiškų vaikų bendrasis dėmesys yra sutrikęs, dažnai jo visai nėra (Wenar, Kerig, 2006, Frith, 2003). Tai stebima nuo 6-9 mėnesių amžiaus. Autistiški asmenys gali mokėti naudoti žvilgsnį ar judesį instrumentiniu tikslu, t.y. rodo į daiktą, kai jo nori, bet neturi tikslo šiuo žvilgsniu ar judesiu išreikšti jausmo. Bendrojo dėmesio nebuvimas stabdo socialinę, emocinę bei kognityvinę raidą. Apsunkinamas vaikų gebėjimas dalyvauti bendroje veikloje su kitais žmonėmis, žaisti socialinius žaidimus. Vaikui net su artimais asmenimis sudėtinga dalintis savo emocijomis patirtimi (Wetherby, Prizant, 2005, Coates, 2001, Janert, 2001, Mundy, Sigman, Kasari, 1994).

2. *Proto (psichikos) teorija* [angl. theory of mind]. Šis terminas pradėtas vartoti devintojo dešimtmečio pradžioje (Baron-Cohen ir kt., 1985, 1986, cit. pg. Hobson, 1994). Jis atspindi vieną svarbiausių autistiškų asmenų ypatumų – negebėjimą numatyti, kas vyksta žmogaus psichikoje, tiek kitų asmenų, tiek savo. Autistiški asmenys negeba atskirti kitų žmonių būsenų, jausmų, minčių. Dėl negalėjimo numatyti kito žmogaus reakcijų kyla didelis nesaugumo jausmas, nerimas, naujų situacijų baimė. Proto teorija apima ir negebėjimą suvokti, kad tie patys jausmai gali būti išreiškiami skirtingais būdais. Autistiški asmenys taip pat negeba atskirti bei įvardinti savo jausmų. Normalios raidos vaikai visa tai daro

intuityviai, o autistiški vaikai to negali padaryti, nebent ilgai stebėdami ir išmokdami nusakyti kito žmogaus jausmus logikos dėka.

Proto teorijos ypatumai autistiško asmens gyvenime turi gilių pasekmių. Pirma, dėl mažo domėjimosi kitais žmonėmis ir nemokėjimo dalintis savo patirtimi tai neigiamai veikia tarpasmeninius santykius. Antra, dėl nepakankamo savo vidinių būsenų supratimo sutrikdoma emocinė raida. Trečia, dėl to, kad autistiškiems asmenims sunku suprasti ir prisitaikyti prie kitų žmonių požiūrio, dėl nuolatinio nerimo, nesaugumo, paveikiamas jų gebėjimas bendrauti. Ugdomas jis vystosi, tačiau lėčiau negu kitų žmonių (Wenar, Kerig, 2006, Frith, 2003, Mundy, Sigman, Kasari, 1994).

3. *Simbolinio mąstymo sutrikimai* (Wenar, Kerig, 2006, Wetherby, Prizant, 2005). Autistiškiems asmenims sunku išmokti įprastų ir visiems bendrai suprantamų simbolių reikšmių. Sutrikimai stebimi šiose srityse:

- a) įprastų gestų naudojimas. Autistiški vaikai nėra linkę gestais kompensuoti ribotų verbalinių gebėjimų, kaip yra įprasta vaikams su kalbos sutrikimais. Gestus jie naudoja ribotai tiek kiekybiškai, tiek kokybiškai. Komunikacijai dažniausiai naudojami primityvūs motoriniai gestai (pvz., traukimo judesys, rodymas kito žmogaus ranka), jiems sunku išmokti simbolių gestų.
- b) įprastų simbolių reikšmių supratimas ir vartojimas. Simbolines reikšmes autistiški vaikai gali suprasti tik tada, kai tikslingai to mokosi, intuityviai jiems perkeltinės kalbos reikšmės nesuprantamos. Dėl to nukenčia komunikacija, vaikai nesupranta, ką jiems nori pasakyti aplinkiniai ir kaip jiems elgtis.
- c) funkcinis objektų naudojimas, objektų naudojimas simboliniame žaidime. Žaidimas simbolinis būna retai. Pavyzdžiui, autistiški vaikai nemoka taip kaip kiti vaikai naudoti tam tikrų objektų kaip žaislų (pvz., kaladėlę panaudoti kaip automobiliuką).

Šie ypatumai, kurie būdingi daugumai autistiškų vaikų, stipriai paveikia jų gebėjimą komunikuoti, mokytis socialinių įgūdžių, o dėl to ir efektyviai adaptuotis visuomenėje.

Autistiškų vaikų socialinių įgūdžių sutrikimai.

Sunkumai socialinės kompetencijos srityje yra vienas iš pagrindinių autizmo spektro sutrikimų bruožų, socialinės sąveikos sutrikimai yra viena iš autizmo diagnostinių kriterijų grupių. Autistiški vaikai mažai reaguoja į kitus, ypač naujus, žmones, nemoka užmegzti santykių, mėgsta žaisti vieni, mažai domisi šalia žaidžiančiais vaikais, nesugeba užmegzti kontakto su jais (Mikulėnaitė, Ulevičiūtė, 2004, Lord, 1994).

Autistiški asmenys turi sunkumų integruodami informaciją, gaunamą iš aplinkos, užmegzdami ir išlaikydami santykius su kitais, būdami ir funkcionuodami naujoje aplinkoje (Bellini

ir kt., 2007). Jie dažniausiai bendrauja tik su labai ribotu žmonių skaičiumi (1-3 žmonėmis, prie kurių jie labiausiai prisirišę) (Lesinskienė ir kt., 2001).

Dažniausiai pasitaikantys sutrikę socialiniai įgūdžiai yra šie (Bellini ir kt., 2007, Bregman, 2005, Simpson, Otten, 2005, Frith, 2003):

- a) negebėjimas užmegzti kontakto ir jo išlaikyti;
- b) negebėjimas dalyvauti pokalbyje, bendroje su kitais žmonėmis veikloje;
- c) negebėjimas atsakyti į kito žmogaus inicijuojamą bendravimą;
- d) negebėjimas išreikšti savo norų (gestais, žodžiais);
- e) nesidalinimas (daiktais);
- f) akių kontakto nepalaikymas;
- g) negebėjimas laukti savo eilės grupiniame užsiėmime ir kt.

Būtent socialinio elgesio sutrikimai skiria autizmą nuo kitų raidos sutrikimų ir būklių (protinio atsilikimo, kalbos, mokymosi sutrikimų) (Bregman, 2005). Skiriamos trys autistiškiems vaikams būdingos socialinių problemų grupės (Edelson, cit. pg. Ivoškuvienė, Balčiūnaitė, 2002):

1. *Socialinis vengimas*. Tai žmonių vengimas ir nenoras su jais bendrauti. Bendras socialinio vengimo požymis yra pyktis, pasitraukimas šalin, veiklos nutraukimas;
2. *Socialinis abejingumas*. Jis stebimas, kai vaikai neieško socialinės sąveikos su kitais, jiems tai neįdomu, atrodo, kad vaikai, kuriems būdingas socialinis abejingumas, visą laiką galėtų praleisti vieni;
3. *Socialinis nerangumas*. Autistiški vaikai, kuriems tai būdinga, bando užmegzti kontaktus su žmonėmis, tačiau nežino, kaip tai daryti tinkamai, be to, negeba palaikyti jau užsimezgusių santykių. Ši problema ypač būdinga žmonėms, turintiems Aspergerio sindromą.

Dažnai manoma, kad autistiški asmenys ne tik negeba, bet ir nenori bendrauti su kitais žmonėmis. Tai negali būti taikoma visiems, ypač lengvesnes autizmo formas ar Aspergerio sindromą turintiems asmenims. Dažnai jie norėtų užmegzti santykius, tačiau neturi tam reikalingų įgūdžių, arba bando užmegzti kontaktus su žmonėmis, tačiau negeba jų išlaikyti (Bellini, 2003, Frith, 2003, Ivoškuvienė, Balčiūnaitė, 2002). Autistiški asmenys gali bandyti užmegzti kontaktą tiek pat kartų ar net daugiau, tačiau dažnai skiriasi šių bandymų kokybė (Lord, 1994). Pavyzdžiui, sveikas vaikas norėdamas kokio nors daikto jo paprašytų ar pasiimtų pats, o autistiškas vaikas toje pačioje situacijoje galbūt parodytų į daiktą pirštu ar rodytų į daiktą suaugusiojo ranka (net tuo atveju, kai moka kalbėti). Taigi, vertinant socialinius įgūdžius, dėmesį atkreipti reikėtų ne tik į jų kiekybę, bet ir į kokybę.

Autistiškų vaikų bendravimo sutrikimai skirtingose socialinėse situacijose.

Paminėjome nemažai autistiškų vaikų bendravimo sunkumų. Vis dėlto, yra mažai vaikų, kuriems būdingi visi minėti socialinių įgūdžių sutrikimai. Dažnai problemų grupė būna siauresnė, t.y.:

- a) konkrečiam vaikui būdingi ne visi socialinių įgūdžių sutrikimai, jis gali turėti ir naudoti kai kuriuos socialinius įgūdžius, tačiau visai negeba naudoti kitų (pvz., moka išreikšti savo norus, tačiau nerodo jokie susidomėjimo žmonėmis);
- b) bendravimo sunkumai reiškiasi tik tam tikrose situacijose, tam tikroje aplinkoje (pvz., namuose vaikas gali būti gerai adaptavęsis, tuo tarpu nepažįstamoje aplinkoje vaikas užsislendžia, visai niekuo nesidomi, net kviečiamas neįsitraukia į veiklą, reiškia daugiau probleminio elgesio);
- c) bendravimo sunkumai reiškiasi su tam tikrais žmonėmis, t.y. su vienais žmonėmis vaikas gali bendrauti, būdamas su jais dažniau naudoja turimus socialinius įgūdžius, tuo tarpu su kitais jis negali užmegzti jokio kontakto, nedalyvauja bendroje veikloje ir pan.

Taigi, autistiškas asmuo gali turėti siaurą problemų ratą, tačiau jos reiškiasi tokiu dažnumu ir intensyvumu, kad sudaro didelių adaptacijos visuomenėje sunkumų (Simpson, Otten, 2005).

Trumpai apžvelgsime autistiškų asmenų socialinių įgūdžių raiškos ypatumus skirtingose socialinėse situacijose.

1. Bendravimas su suaugusiaisiais ir su bendraamžiais.

Autistiški vaikai labiau linkę bendrauti su suaugusiaisiais (tėvais, giminaičiais, mokytojais) negu su vaikais (broliais, seserimis, tą pačią ugdymo įstaigą lankančiais vaikais) (Lord, 1994). Kai kurių autorių teigimu, šie vaikai, lyginant juos su sveikais bendraamžiais, nesiskiria bendravimo su suaugusiaisiais lygiu (Koegel ir kt., 2001, cit. pg. Barry ir kt., 2003).

Bendraudami su suaugusiaisiais autistiški vaikai naudoja daugiau socialinių įgūdžių. Tai siejama su didesne suaugusiųjų kompetencija bendrauti su autistišku vaiku (Wetherby, Prizant, 2005). Tėvai, mokytojai, kiti suaugę aplinkiniai patys daugiau inicijuoja bendravimą, o daug laiko su vaiku praleidžiantys suaugusieji žino, kaip geriau prieiti prie vaiko, kaip įtraukti jį į veiklą.

Socialinės sąveikos sutrikimai labiausiai pastebimi bendraujant su bendraamžiais. Negebėjimas bendrauti su bendraamžiais yra įtrauktas ir į autizmo diagnostinius kriterijus (TLK-10, 1997). Autistiški vaikai dažniausiai neturi nei vieno draugo (tokius duomenis pateikia 75% tėvų), Aspergerio sindromą turintys vaikai turi vieną ar porą draugų, tačiau mažiau negu sveiki bendraamžiai (Barry ir kt., 2003). Jeigu jie susidraugauja su bendraamžiais, jų draugystė dažnai būna paremta viena specifine veikla (Sattler, 2002). Vaikai su autizmo spektro sutrikimu rodo itin mažai dėmesio kitiems vaikams, neatsako į jų kalbinimą ar kvietimą kartu žaisti. Būdami vienoje klasėje su kitais autistiškais vaikais, kitą negalią turinčiais ar sveikais vaikais, jie be mokytojo

paskatinimo su jais beveik nebendruja (Lord, 1994). Tyrimai rodo, kad šią situaciją galima pagerinti (pasiekti, kad vaikas ilgiau išbūtų bendroje veikloje su kitais vaikais bei pats labiau stengtųsi dalyvauti) sudarius sąlygas autistiškiems vaikams žaisti ar atlikti kitą veiklą kartu su kitais vaikais bent po keliolika minučių per dieną (Barry ir kt., 2003, Kamps, 1992, Lord, Hopkins, 1986, cit. pg. Lord, 1994).

2. Bendravimas su nepažįstamais žmonėmis ir su artimaisiais.

Kai autistiškas vaikas ar suaugęs asmuo yra kalbinamas naujų, nepažįstamų žmonių, jis nerodo beveik jokios reakcijos. Dažnai vieninteliai matomi socialiniai įgūdžiai būna labai paprastos fizinės manipuliacijos (pvz., gestais išreiškiami norai) (Lord, 1984, cit. pg., Lord, 1994). Tai priklauso ne tik nuo autistiškų asmenų. Dažnai žmonės, susidūrę su žmogumi, pasižyminčiu išskirtiniu elgesiu (o toks gali būti bet kuris autistiškas asmuo), pasimeta ir nežino, kaip jiems elgtis, ir socialines sąveikas inicijuoja rečiau nei darytų kitose situacijose (Lord, 1994).

Su šeimos nariais, mokytojais autistiški asmenys geba bendrauti, dažniau atsako į pažįstamų žmonių bandymus užmegzti kontaktą bei patys dažniau inicijuoja bendravimą. Vėlgai tai priklauso ne tik nuo autistiškų asmenų. Autistiškus vaikus stebint su pažįstamais sveikais žmonėmis ar šeimos nariais, pastebėta, kad šie yra labai palaikantys ir atsako net į patį menkiausią vaiko elgesį. Taigi sąveikavimas vyksta, nors kartais jis ir nėra lygiavertis. Bet kokiu atveju jis yra naudingas, nes yra sudaromos sąlygos vaikui parodyti tai, kad jis gali bendrauti su kitais žmonėmis ir šiuos įgūdžius lavinti (Lord, 1994).

3. Bendravimas struktūruotoje ir nestruktūruotoje aplinkoje.

Struktūruota aplinka vadinama suaugusiojo vadovaujama vaikui pažįstama aplinka, skirta tam tikrai veiklai, kurioje galioja vaikui žinomos taisyklės. Yra įrodyta, kad struktūruotoje aplinkoje autistiški vaikai socialinį elgesį išsiugdo kaip esamo dienos režimo dalį (Lord, 1994). Įprastinėje struktūruotoje aplinkoje jie demonstruoja daugiau socialinių įgūdžių išraiškų. Pavyzdžiui, jiems lengviau išreikšti ko nori, nes gali parodyti į tą pusę, kur yra norimas daiktas, taip pat gali patys prieiti prie norimo daikto, nes žino, kur yra jo įprastinė vieta. Struktūruotoje aplinkoje autistiški vaikai taip pat aktyviau dalyvauja veikloje, nes jaučiasi saugiau: žino, ko gali tikėtis, yra iš anksto supažindinami su numatoma veikla.

Nestruktūruotoje, naujoje aplinkoje vaikas pasimeta, išsigąsta, jaučiasi nesaugus, jam baisu domėtis kitais žmonėmis, tampa sunkiau elgtis spontaniškai, parodyti turimus socialinius įgūdžius.

4. Bendravimas žmonių grupėje ir asmeniškai su vienu žmogumi.

Autistiškus vaikus glumina žmonių gausa, kelių asmenų grupėje jie jaučiasi nesaugiai, dėl to, net jeigu ir turi tam tikrus socialinius įgūdžius, grupėje negali jų panaudoti. Tuo tarpu bendraudami individualiai su vienu asmeniu jie gali lengviau numatyti, kas vyks, jaučiasi ramiau, be to, gauna daugiau dėmesio, yra labiau paskatinami įsitraukti į veiklą, reikalaujančią bendravimo.

Yra įrodyta, kad mokytojo vadovaujame užsiėmime dirbant individualiai su vaiku ar 2-3 žmonių grupelėse autistiški vaikai bei suaugusieji rodo daugiau spontaniško elgesio, socialinio elgesio bei kooperacinio elgesio išraiškų (Clark, Rutter, 1981, McHale ir kt., 1981, cit. pg., Lord, 1994).

Socialinių įgūdžių įgijimo ir naudojimo sutrikimai, sunkumai užmezgant bei palaikant kontaktą su žmonėmis būdingi visiems autistiškiems asmenims – vaikams ir jau suaugusiems. Iš pirmo žvilgsnio nesudėtingas apibūdinimas – bendravimo sunkumai – atspindi sudėtingus, daugelio veiksnių įtakojamus autistiškų asmenų bendravimo ypatumus. Socialinių įgūdžių raiškai įtakos turi paties autistiško žmogaus ypatybės, sudėtingi kognityviniai procesai, tai, kaip su žmogumi elgiasi aplinkiniai, kokioje situacijoje jis yra atsidūręs, bei kiti veiksniai, kurių daugelį galima nustatyti įdėmiai nagrinėjant kiekvieną konkretų atvejį.

1.3. Autistiškų vaikų probleminis elgesys

Autistiško vaiko probleminis elgesys gali būti apibrėžiamas kaip galimos stebėti elgesio išraiškos, neadekvačios esamai situacijai, laužančios nustatytas taisykles, keliančios pavojų pačiam asmeniui, aplinkiniams ar aplinkui esantiems daiktams.

Literatūroje pažymima, kad autistiški vaikai išsiskiria dažnu probleminiu elgesiu, t.y. probleminio elgesio išraiškos kartojasi mažiausiai vieną kartą per dieną, o neretai ir dažniau (Butler, Luiselli, 2007, Keen, 2003, Durand, Merges, 2001).

Autoriai, tyrinėjantys autistiškų vaikų ypatumus, išskiria tokias dažniausiai pasireiškiančias probleminio elgesio grupes (Mancil ir kt., 2006, Buschbacher, Fox, Clarke, 2004, Welton, Vakil, Carasea, 2004, Mikulėnaitė, Ulevičiūtė, 2004, Ivoškuvienė, Balčiūnaitė, 2002, Durand, Merges, 2001, Lesinskienė, 2000):

- a) agresyvus elgesys su kitais žmonėmis (mušimas, spardymas, kandžiojimas ir kt.) ar daiktais (daužymas, niokojimas);
- b) savęs žalojimas (draskymasis, galvos daužymas ir kt.);
- c) savęs stimuliacija (sukimasis, šokinėjimas, lingavimas ir kt.);
- d) stereotipinis elgesys (tam tikrų judesių, garsų, žodžių kartojimas);
- e) pykčio priepuoliai (užsispyrimas, verkimas, klykimas be aiškios priežasties, staigus veiklos nutraukimas).

Be jau minėtų elgesio problemų stebimos ir kitos: atsiribojimas nuo aplinkos, nesugebėjimas savęs kontroliuoti, padidintas sensorinis jautrumas, savisaugos jausmo trūkumas, valgymo bei miego problemos ir kt. (Mikulėnaitė, Ulevičiūtė, 2004, Lesinskienė ir kt., 2001).

S. Lesinskienė su kolegomis (2001) Lietuvoje atliko tyrimą, kurio metu nagrinėjo autistiškų vaikų ir vaikų, neturinčių raidos sutrikimų, elgesio problemas ir bendravimo ypatumus bei adaptaciją gydymo įstaigose. Išanalizavus vaikų elgesio ypatumus, nustatyta, kad 32,43% autistiškų vaikų buvo būdinga saviagresija, 35,14% - agresija kitų vaikų atžvilgiu, o pykčio priepuoliai buvo būdingi net 89,19% tiriamųjų (kontrolinėje grupėje tik apie 10% vaikų). Dauguma autistiškų vaikų neturėjo savisaugos jausmo, nesuvokė pavojaus, beveik visiems vaikams buvo būdingas noras išsaugoti pastovumą, poreikis išlaikyti įprastą rutiną (atitinkamai 62,16% ir 91,9% vaikų).

Manoma, kad probleminis elgesys gali atlikti įvairias funkcijas (Butler, Luiselli, 2007, Conroy ir kt., 2007, Keen, 2003, Ivoškuvienė, Balčiūnaitė, 2002):

- a) atkreipti aplinkinių dėmesį;
- b) komunikuoti (užmegzti kontaktą, perduoti informaciją, išreikšti norą);
- c) išvengti nemalonių situacijų, tam tikrų užduočių;
- d) pasipriešinti pasikeitimams ir kt.

Probleminis elgesys, pavyzdžiui, į kitus nukreipta agresija, saviagresija, pykčio priepuoliai, reiškiasi jau ankstyvajame amžiuje. Maži autistiški vaikai gali nukreipti agresiją į pačius artimiausius žmones (tėvus, globėjus). Toks jų elgesys gali būti nenuspėjamas ir sunkiai suprantamas. Teigiama, kad agresyvus elgesys dažniausiai sumažėja, kai vaikas išmoksta komunikacijos priemonių, kai gali bendrauti su kitais žmonėmis, išreikšti savo norus. Autistiški paaugliai ir suaugusieji dažniausiai pasižymi agresyviu elgesiu tais atvejais, kai kartu turi ir protinį atsilikimą. Nors ne visada galima suprasti, kodėl kyla agresyvus elgesys, tačiau jis beveik niekada nebūna tyčinis, t.y. su tikslu išgąsdinti, sužaloti (Lord, 1994).

Įvairios probleminio elgesio išraiškos gali turėti didelės įtakos vaiko gyvenimo kokybei: ribojamos vaiko mokymosi galimybės (pvz., negali lankyti bendrojo lavinimo mokyklos, sudaro sunkumų mokytojams bei kartu besimokantiems vaikams), galimybės dalyvauti įvairioje popamokinėje veikloje (Keen, 2003). Lietuvoje S. Lesinskienės bei kitų autorių (2001) atliktas tyrimas parodė, kad autistiškų vaikų gydymasis ambulatoriškai ir stacionariai yra apsunkintas. Dėl specifinių autizmo sąlygotų ypatumų ir poreikių šiems vaikams kyla daug sunkumų teikiant jiems medicininės paslaugas. Daugumai autistiškų vaikų apsilankymai gydymo įstaigoje sukelia stiprias neigiamas reakcijas. Hospitalizacijos metu vaikų elgesys yra sunkiai valdomas, nenuspėjamas, impulsyvus, jie neprisileidžia ir vengia medicinos personalo.

Autistiškų vaikų probleminis elgesys taip pat daro įtaką vaiko šeimos ir artimųjų gyvenimo kokybei: sutrikdomas kasdienis gyvenimas, yra mažiau galimybių leisti laisvalaikį viešose vietose, artimieji dažnai kenčia nuo įvairių psichologinių ir sveikatos problemų, taip pat atsiranda grėsmė šeimai iširti (Lucyshyn ir kt., 2002, cit. pg. Keen, 2003). Dėl šių neigiamų probleminio elgesio

pasekmių kiekvienu konkrečiu atveju būtina ieškoti, su kuo gali būti susijęs toks elgesys, ir stengtis jį pakeisti pozityviu elgesiu.

1.4. Autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ryšys su elgesio problemomis

Jau prieš keliolika metų pradėti tyrimai, nagrinėjantys autistiškų vaikų ir suaugusių asmenų socialinius įgūdžius, bandant rasti, su koku kitu elgesiu ar aplinkybėmis jie yra susiję. R. T. Koegel ir W. D. Frea (1993) atliko tyrimą, kurio metu tikrino hipotezę, ar, palaiapsniui mokant autistiškus vaikus tam tikrų socialinių įgūdžių (tinkamos veido išraiškos naudojimo, tinkamų gestų naudojimo, nenukrypimo nuo pokalbio temos, akių kontakto palaikymo), keičiasi ir kitos socialinio elgesio išraiškos. Rezultatai parodė, kad vaikai greitai išmoko 100% arba beveik 100% mokomo prosocialaus elgesio įgūdžių ir išlaikė juos bent 14 savaičių. Taip pat buvo nustatyta išmokto elgesio generalizacija – vaikai išmoko ir socialinių įgūdžių, kurių tuo metu nebuvo mokomi.

Yra ieškoma bazinių socialinio elgesio išraiškų, kurias gerinant poveikis generalizuotūsi ir darytų įtaką ir bendram vaiko elgesiui, tame tarpe ir probleminio elgesio išraiškoms (Simpson, Otten, 2005, Koegel, Koegel, Schreibman, 1991, Koegel ir kt., 1992, cit. pg. Koegel, Frea, 1993). Jau visuotinai sutariama, kad autistiškų asmenų socialiniai įgūdžiai gali būti tobulinami. R. T. Koegel kartu su kitais autoriais (1992) nustatė, kad kai vaikas išmoksta tam tikro socialinio įgūdžio (šio tyrimo atveju – atsakyti į kito žmogaus inicijuojamą verbalinį bendravimą), sumažėja jo probleminis elgesys. Pažymėtina, kad šis elgesys sumažėja nedarant jokių papildomų intervencijų, skirtų jam mažinti. Jau 1985 metais E. G. Carr ir V. M. Durand (cit. pg. Koegel, Frea, 1993) iškėlė mintį, kad kai vaikas su tam tikru raidos sutrikimu išmoksta efektyvesnių bendravimo priemonių, jo probleminis elgesys sumažėja. Taip gali būti dėl to, kad tam tikra probleminio elgesio išraiška atlieka tokią pačią funkciją kaip ir tam tikra prosocialaus elgesio išraiška (pvz., dėmesio siekimas, noro išreiškimas) (Halle, Meadan, 2007, Wetherby, Prizant, 2005).

Bendravimo įgūdžių išmokimo generalizacija svarbi ir tuo, kad jų išmokimas persikelia ir į kitą aplinką (pvz., socialinių įgūdžių mokant klinikinėje aplinkoje, bendravimas pagerėja ir ugdymo įstaigoje, visuomeninėje aplinkoje, namuose, o taip pat įvairiose socialinėse situacijose kartu sumažėja probleminio elgesio išraiškų) (Lord, 1994, Koegel ir kt., 1992). Galima paprastinti intervencines programas, jas nukreipiant į bazinių socialinių įgūdžių gerinimą vienoje aplinkoje ir numatant, kad išmokimas persikels į kitą aplinką (Mancil ir kt., 2006, O'Neill, Sweetland-Baker, 2001, Koegel, Frea, 1993, Koegel ir kt., 1992).

Dėl to, kad keičiant konkretų socialinį įgūdį, jis generalizuojasi, t.y. persikelia į kitą aplinką bei įtakoja ir kitas socialinio elgesio išraiškas, keliama hipotezė, kad konkretus socialinis įgūdis yra didesnės socialinio elgesio grupės dalis. Jei ši hipotezė teisinga, bus galima vis geriau suprasti

autistiškų asmenų socialinį elgesį ir kurti socialinių įgūdžių lavinimo programas, kurios veiktų ne tik konkretų socialinį įgūdį, bet ir su juo susijusį elgesį. Tai ypač aktualu kalbant apie probleminių autistiškų asmenų elgesį, kuris pasireiškia būnant su kitais žmonėmis.

Autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio ryšys.

Iki šiol nėra atlikta tyrimų, kurie nagrinėtų konkrečiai autistiškų vaikų prosocialaus ir probleminio elgesio ryšį, bei su kokiais veiksniais šis ryšys gali būti susijęs. Atliekami tyrimai, kurių metu tiriami įvairių raidos sutrikimų turintys vaikai ir bandoma nustatyti ryšį tarp probleminio elgesio bei socialinių įgūdžių (Mancil ir kt., 2006). Pavyzdžiui, buvo nustatytas atvirkštinis ryšys tarp raidos sutrikimą turinčių vaikų socialinių įgūdžių ir pasireiškiančio probleminio elgesio (savęs žalojimo, agresijos kitų atžvilgiu) (Chung ir kt., 1995, cit. pg. Mancil ir kt., 2006). C. Bott ir kitų autorių teigimu (1997, cit. pg. Mancil ir kt., 2006) mokymosi sutrikimų turinčių asmenų verbaliniai įgūdžiai yra susiję su retesnėmis probleminio elgesio išraiškomis. J. Sigafos (2000, cit. pg. Mancil ir kt., 2006) teigia, kad vaikų su raidos sutrikimais sutrikusi komunikacija gali nulemti probleminio elgesio išsivystymą. Vis dėlto, visi šie tyrimai buvo atliekami su įvairių sutrikimų (skirtingų raidos sutrikimų, mokymosi sutrikimų) turinčiais vaikais, o ne konkrečiai su autizmo sutrikimą turinčiais vaikais.

Kalbant apie autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio ryšį, daugiausiai tyrimų atliekama ne apie patį ryšį ir jam įtaką darančius veiksnius, o apie tam tikrų intervencijų, taikomų terapijų efektyvumą, skirtų autistiškiems vaikams, kurių bendravimas yra sutrikęs. Yra nustatyta, kad elgesio modifikavimo programos mažina agresyvų, save žalojančių, save stimuliuojančių elgesį bei didina socialinių sąveikų skaičių (Simpson, Otten, 2005). Ugdant komunikacijos įgūdžius mažėja probleminio elgesio išraiškų bei užkertamas kelias naujam probleminiam elgesiui atsirasti (Moes, Frea, 2002, Fox ir kt., 2000, Reichle, Wacker, 1993, cit. pg. Wetherby, Prizant, 2005). Ta pati ugdymo programa veikia tiek socialinius įgūdžius, tiek probleminį elgesį, taigi galima daryti prielaidą, kad jie yra glaudžiai susiję.

G. R. Mancil su kolegomis (2006) nustatė, kad turintiems vidutinį ar žymų protinį atsilikimą autistiškiems vaikams taikant funkcinės komunikacijos mokymą [angl. functional communication training] pagerėjo verbalinės komunikacijos įgūdžiai (išmoko naujų žodžių ir dažniau taikė jau žinomus, išaugo reikalavimų skaičius bei padaugėjo bendravimo iniciacijų) ir žymiai sumažėjo probleminio elgesio išraiškų (pykčio priepuolių, klykimo, spardymosi, daiktų mėtymo ir kt.). Autoriai teigia esant stiprų ryšį tarp socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio.

Tokios nuomonės laikosi ir V. M. Durand bei E. Merges (2001), apžvelgę tyrimus, kuriuose probleminiui elgesiui mažinti buvo naudojamos įvairios intervencinės priemonės, tarp jų ir funkcinės komunikacijos mokymas. Autoriai teigia, kad probleminis elgesys pats savaime gali būti

naudojamas kaip komunikacijos priemonė, t.y. norint perduoti tam tikrą informaciją ar išreikšti emocijas. Probleminis elgesys (pvz., agresija ar savęs žalojimas) yra panašus į neverbalinę komunikaciją. Laikantis šio požiūrio, probleminis elgesys vertinamas ne tik kaip elgesys, kurį reikia sumažinti ar panaikinti, tačiau į jį žiūrima kaip į potencialų informacijos šaltinį. Skatinama ne naikinti tokį elgesį (manoma, kad jį sumažinus ar panaikinus atsirastų kita probleminio elgesio išraiška, kuri atliktų senojo elgesio funkciją), o keisti jį pozityviais socialiniais įgūdžiais.

Apie autistiškų vaikų probleminio elgesio ir komunikacijos ryšį kalba ir D. Keen (2003). Jo teigimu, probleminis elgesys atsiranda komunikacijos “duobių” metu, t.y. kai vaikas tam tikrose situacijose atsisako bet kokios komunikacijos. Be to, probleminis elgesys naudojamas situacijose, kuriose individas tuo metu kitaip bendrauti negali. Tuomet probleminis elgesys atlieka tam tikrą funkciją (vengimo, dėmesio siekimo, norų išreiškimo); jis stiprėja, kai konkrečiu elgesiu vaikas sulaukia to, ko siekia. Jeigu nesiimama jokių intervencijos priemonių, probleminis elgesys tampa pastovia komunikacijos priemone. Taigi siūloma jį pakeisti socialiniu įgūdžiu, atliekančiu tą pačią funkciją. Taip pat būtų svarbu ne tik keisti elgesį, kai jis jau atsiranda, bet ir bandyti užtvirti jam kelią. Tam reikia atlikti tyrimus apie probleminio elgesio ir socialinių įgūdžių (pvz., norų išreiškimo, kontakto užmezgimo) ryšį, bandyti nustatyti, kokias komunikacijos funkcijas atlieka konkretaus asmens elgesio problemos.

1.5. Autistiškų vaikų emociniai ir elgesio sunkumai tėvų ir mokytojų vertinimu

Vienas iš vaikų elgesio ir emocinių sunkumų vertinimo būdų yra remtis aplinkinių suaugusiųjų – tėvų, su vaikais dirbančių pedagogų – nuomone. Šiuo tikslu yra sukurti ASEBA grupės klausimynai (Achenbach, Rescorla, 2001). Vaikų ir jaunuolių elgesio ir emociniams sunkumams vertinti yra sukurtos formos tėvams ir mokytojams: “6-18 metų vaiko elgesio tyrimo lapas” (CBCL) (pildo tėvai) ir “Mokytojo įvertinimo klausimynas (6-18 m.)” (TRF).

Nors klausimynai skirti sveikų vaikų vertinimui, moksliniais tyrimais įrodyta, kad jie tinkami naudoti įvairaus sunkumo protinę negalią turinčių vaikų tyrimams (Dekker ir kt., 2002). Naudojant CBCL taip pat atlikta autistiškų vaikų tyrimų. Trumpai aptarsime mokslo tyrimais, naudojant CBCL, nustatytus autistiškų vaikų ypatumus.

J. N. Constantino su kolegomis (2000) nustatė, kad įvairiapusį raidos sutrikimą (tai autizmo spektro sutrikimas) turinčių vaikų socialinio elgesio problemas atspindi CBCL klausimynu nustatyti žymūs mąstymo, socialiniai, dėmesio sunkumai bei aukšti bendrų sunkumų skalių įverčiai.

E. F. Luteijn su kolegomis (2000) nustatė, kad įvairiapusį raidos sutrikimą turintys vaikai nuo dėmesio ir aktyvumo sutrikimą turinčių vaikų skiriasi tuo, kad pagal CBCL duomenis turi

daugiau socialinių sunkumų, tuo tarpu pagal dėmesio sunkumų išreikštumą šios grupės nesiskiria, t.y. autistiškų bruožų turintys vaikai turi tiek pat daug dėmesio sunkumų.

Yra įrodyta, kad autistiškiems vaikams būdingi aukšti socialinių sunkumų, mąstymo sunkumų ir dėmesio sunkumų skalių įverčiai (Bolte ir kt., 1999, cit. pg. Duarte ir kt., 2003). C. S. Duarte su bendraautoriais (2003) nustatė, kad autistiškus vaikus nuo normalios raidos ir kitų sutrikimų turinčių vaikų geriausiai diferencijuoti galima remiantis dideliu mąstymo sunkumų išreikštumu.

1.6. Autizmas ir protinis atsilikimas

Autistiškų vaikų intelektas gali būti labai skirtingas – kai kurių intelekto koeficientas yra aukštesnis už vidutinį, o kai kurie turi žymų protinį atsilikimą (Wenar, Kerig, 2006). Apie 75-80% autistiškų asmenų (imčiai nepriskiriant Aspergerio sindromą turinčių asmenų) turi įvairaus laipsnio protinį atsilikimą (Sattler, 2002). Šiuo atveju patologinis procesas, kuris sukelia autizmą, kartu paveikia ir tas sritis, kurios atsakingos už kognityvinę raidą (Mikulėnaitė, Ulevičiūtė, 2004). Autistiškų asmenų intelekto koeficientas yra stabilus, jis stipriai nesikeičia net jeigu asmuo mokosi socialinių įgūdžių ir jo socialinė adaptacija gerėja (Sattler, 2002).

Protinis atsilikimas yra dažniausia antrinė diagnozė, kurią turi autistiški asmenys (Autizmas: teorija ir praktika, 1994). Protinis atsilikimas yra iki 18 metų amžiaus pasireiškianti būklė, charakterizuojama žemais arba labai žemais intelektiniais gebėjimais ir adaptyvaus elgesio sutrikimais (komunikacijos, savarankiškumo įgūdžių, sveikatos saugojimo, laisvalaikio ir darbo veiklų bei kitose srityse) (Sattler, 2002).

Iki kol buvo atrasta, kad autizmas gali egzistuoti kartu su kitais sutrikimais, dėl bendrų autizmo ir protinio atsilikimo bruožų šios būklės dažnai buvo painiojamos. Pagrindinis bendras bruožas yra intelekto pakenkimai, būdingi abiem asmenų grupėms. Autistiški žmonės išsiskiria tuo, kad jų intelektiniai gebėjimai įvairiose srityse yra pasiskirstę netolygiai (Autizmas: teorija ir praktika, 1994). Geriausiai šie asmenys atlieka užduotis susijusias su regos erdviu suvokimu, akių ir rankų koordinacija, smulkių detalių pastebėjimu, mechanišku išiminimu, o sunkiausiai sekasi užduotys susijusios su kalbos, sąvokų vartojimu, imitacija, abstrakčiu mąstymu, sekos nustatymu, planavimu, lankstumu (Sattler, 2002). Kitas kognityvinės sferos ypatumas yra tai, kad autistiški vaikai sprenddami problemą nenaudoja konteksto, ši informacija jiems nepadedą išspręsti problemas. Jie dėmesį kreipia į smulkias detales, tuo tarpu apibendrintą informaciją, platesnį kontekstą jiems suvokti sunku. Ši ypatybė svarbi socialiniam funkcionavimui bei komunikacijai, t.y. vaikas, kaip yra nutolęs nuo kognityvinio konteksto, taip pat yra nutolęs ir nuo socialinio konteksto (Wenar, Kerig, 2006, Frith, 2003).

Toliau lyginant protinį atsilikimą turinčius ir autistiškus vaikus stebima, kad, nors vaikų su protiniu atsilikimu socialiniai gebėjimai yra pakenkti, jie turi geresnius socialinius įgūdžius negu autistiški vaikai (Autizmas: teorija ir praktika, 1994). Vaikai su lengva protine negalia domisi bendraamžiais, noriai su jais bendrauja. Mokyklinio amžiaus vaikai, turintys vidutinį ar žymų protinį atsilikimą, paprastai išmoksta kalbėti, sugeba užmegzti kontaktą, bendrauja su kitais, dalyvauja nesudėtingose socialinėse veiklose, taigi jie naudoja nemažai socialinių įgūdžių. Svarbiausia, jie rodo norą bendrauti. Su specialiu mokymu socialinė adaptacija gali būti gerai išvystyta (Frith, 2003, Sattler, 2002, Lord, 1994, Grakauskaitė-Kodikienė, 1993).

Literatūroje apie asmenis, turinčius proto negalią, nėra minimas specifinis probleminis elgesys, kuris būtų būdingas asmenims, turintiems protinį atsilikimą. Vieni iš nedaugelio autorių, J. Rojahn su kolegomis (2001), teigia, kad probleminio elgesio išraiškų yra, ir kad jos sukelia dar didesnių adaptacijos problemų, kurios ir taip būdingos protinę negalią turintiems asmenims. Autoriai sukūrė probleminio elgesio vertinimo metodą [angl. Behavior Problems Inventory] ir jį naudodami nustatė, kad 73% protinį atsilikimą turinčių paauglių ir suaugusiųjų būdingas tam tikras probleminis elgesys (stereotipinis, save žalojantis ar agresyvus elgesys). Tačiau verta paminėti, kad tarp tiriamųjų buvo 19% asmenų, turinčių stereotipinių judesių sutrikimą, 7% asmenų, turinčių įvairiapusį raidos sutrikimą bei 5% autistiškų asmenų, taip pat kitų raidos sutrikimų turinčių asmenų. Taigi negalima teigti, kad autoriai nustatė elgesio problemas, specifines tik protinį atsilikimą turintiems žmonėms. Tuo tarpu autistiški vaikai, skirtingai negu tik protinį atsilikimą turintys vaikai, išsiskiria specifiniu ir dažnu probleminiu elgesiu.

Taigi, autizmo sutrikimas yra glaudžiai susijęs su protiniu atsilikimu – dauguma autistiškų asmenų turi ir protinį atsilikimą. Kartais gali būti sunku pasakyti, kiek tam tikras elgesys yra nulemtas autizmo sutrikimo, o kiek įtakos jam turi protinis atsilikimas. Efektyviausiai tai galima išsiaiškinti tiriant ir lyginant autistiškų asmenų, turinčių protinį atsilikimą, elgesį su autizmo neturinčių, tačiau protiniu atsilikimu pasižyminčių, asmenų elgesiu.

1.7. Autistiškų vaikų vertinimo problematika

Autistiškų vaikų vertinimas yra sudėtingas dėl sutrikimo daugialypiškumo. Norint sudaryti tinkamas ir efektyvias intervencijos programas, vertinimą reikia atlikti skirtingose situacijose, informaciją rinkti iš skirtingų šaltinių (tėvų, kitų artimųjų, pedagogų) ir įvairiais būdais (stebėjimu, klausimynais, interviu, tam tikrų užduočių atlikimu) (Handleman, Delmolino, 2005, Wetherby, Prizant, 2005).

Būtina, kad socialinių įgūdžių vertinimo metodai turėtų pakankamas psichometrines charakteristikas (patikimumas, validumas). Problematiška yra tai, kad patikimumas ir validžius

metodus sunku naudoti, tai užima daug laiko, reikalauja daugiau pastangų tiek iš tyrėjų, tiek iš tiriamųjų (Gresham, Elliott, 1987). Naudojant standartizuotus testus ir tinkamai organizuotą stebėjimą galima palyginti tiriamus autistiškus vaikus su bendraamžiais (sveikais vaikais, tokio paties protinio amžiaus vaikais, tokio paties biologinio amžiaus vaikais, kurių raida atsilieka arba kurie turi kitų raidos sutrikimų, protinį atsilikimą) (Handleman, Delmolino, 2005).

Tiriant autistiškus vaikus išskyla daug iššūkių. Ne visiems vaikams tinka naudojami įvertinimo metodai. Anksčiau netgi manyta, kad tiesioginis įvertinimas neįmanomas. Tai buvo siejama su vaikų negatyvizmu, neprisitaikymu prie aplinkos. Vis dėlto, vėlesni tyrimai parodė, kad pagrindinė sudėtingo vertinimo priežastis yra žemesni negu normalios raidos vaikų kognityviniai gebėjimai. Kitos priežastys – nepastovus dėmesys, motyvacijos nebuvimas, probleminis elgesys, nevienodas, svyruojantis elgesys (Klin, Carter ir Sparrow, 1997, cit. pg. Handleman, Delmolino, 2005).

1.8. Autistiškų vaikų ugdymas

Pagrindiniai ugdymo principai.

Kadangi autizmas paveikia daug vaiko funkcionavimo sričių, reikalinga nuolat bendradarbiaujanti įvairių profesijų atstovų komanda, dirbanti su vaiku ir šeima. Pagrindinis dėmesys kreipiamas į socialinių įgūdžių ugdymą, trūkstamų funkcijų skatinimą.

Autistiškiems asmenims reikalingas struktūruotas mokymas su elgesio terapijos metodais. Pagrindiniai struktūruoto mokymo ypatumai yra aiški vizualinė aplinkos ir numatomos veiklos struktūra. Jo tikslas – padėti vaikui tapti kiek įmanoma savarankiškesniam, sumažinti nesaugumo jausmą, nerimą, įtampą, kylančias elgesio problemas. Svarbu minimalus dirgiklių kiekis, padedantis vaikui koncentruotis į esminius numatomos veiklos aspektus. Stengiamasi sukurti ir laikytis įprastinės dienvakės, gerai žinomos rutinos (Lesinskienė, 2000).

Labai svarbi pagalba tėvams, nuolatinis tėvų ir su vaiku dirbančių pedagogų bendradarbiavimas, taikomų metodų ugdymo įstaigoje ir namuose vientisumas, pastovumas. Prieš pradėdant vaiko ugdymą, reikia išsamiai iširti jo interesus, sugebėjimus, trūkstamus įgūdžius, funkcionavimo lygį įvairiose srityse (Volkmar, Klin, 2004, Lesinskienė, 2000, Lesinskienė, 1998). Taip pat svarbu suprasti, kad nėra vieno ugdymo ar gydymo būdo, kuris tiktų visais autizmo atvejais (Wenar, Kerig, 2006, Mikulėnaitė, Ulevičiūtė, 2004).

Socialinių įgūdžių ugdymas.

Nors sutrikę socialiniai įgūdžiai yra centrinis autizmo spektro sutrikimų bruožas, tik nedidelė dalis vaikų sulaukia tinkamo socialinių įgūdžių lavinimo. Tai yra didelė problema, nes

nelavinant socialinių įgūdžių ilgainiui atsiranda ir kitų problemų – vaikai ir paaugliai turi mokymosi sunkumų, jiems sunku įsilieti į bendraamžių gretas, jie jaučiasi atstumti, pasireiškia nerimo, depresijos simptomai ir kt. Svarbiausia, kad sutrikę socialiniai įgūdžiai trukdo užmegzti artimus santykius, o tai veda į socialinę izoliaciją. Bendravimo įgūdžiai yra labai svarbūs gerai socialinei, kognityvinei bei emocinei raidai. Taigi, visi vaikai, turintys autizmo spektro sutrikimą, turėtų būti mokomi socialinių įgūdžių (Bellini ir kt., 2007). Taip pat siūloma, kad visi ar bent didžioji dalis autistiškų vaikų lankytų bendrojo lavinimo mokyklas kartu su kitais vaikais. Tai padėtų lavinti bendravimo įgūdžius, siekti kuo geresnio socialinio elgesio. Tik svarbu šiems vaikams pritaikyti mokymosi programas ir skirti jiems tiek paramos, kiek reikia (idealiu atveju, kiekvienas autistiškas vaikas, turintis ir protinį atsilikimą, turėtų turėti asmeninį specialųjį pedagogą) (Bellini ir kt., 2007, Koegel ir kt., 1992).

Įvairiose užsienio šalyse, ypač JAV, yra sukurta įvairių socialinių įgūdžių ugdymo programų (Buschbacher ir kt., 2004, Barry ir kt., 2003, Bellini, 2003, Kamps ir kt., 1992, Koegel ir kt., 1992). Vienos siūlo socialinių įgūdžių mokytį mokykloje, kitos – už mokylos ribų. Vienos skirtos ugdyti būtent autistiškus vaikus, kitos skirtos aplinkinių, bendraujančių su autistiškais vaikais (šeimos narių, mokytojų, bendraklasių), mokymui. Autistiškų vaikų atveju, kadangi šio sutrikimo spektras yra didžiulis ir sutrikimo požymiai reiškiasi labai įvairiai, programų efektyvumas skirtingiems vaikams gali būti labai netolygus. Prieš pradėdant vykdyti tam tikrą socialinių įgūdžių ugdymo programą, reikia surinkti informaciją apie kuo daugiau ugdymo principų, išanalizuoti konkretų atvejį ir tik tada daryti intervencijas. Tik tuomet mokymas bus efektyvus ir padės ne tik efektyviau bendrauti, bet ir sumažins elgesio problemas.

Apskritai, svarbiausia yra tai, kad autistiški vaikai neliktų nuošalyje, kad aplinkiniai įdėtų daugiau pastangų, patys bandydami užmegzti kontaktą su šiais vaikais ir suaugusiais. Jeigu jie neturi pakankamai įgūdžių bendrauti, vadinasi aplinkiniai turi padėti jiems komunikuoti, įsilieti į veiklą, adaptuotis įvairioje aplinkoje. Vienodai svarbios tiek autistiškų asmenų, tiek aplinkui esančių žmonių pastangos. Jeigu aplinkiniai ištrauktų į autistiškų asmenų ugdymą, būtų geresnė jų būklės prognozė, o taip pat, sumažėjus netinkamam elgesiui, pagerėtų ir aplinkinių gyvenimo kokybė.

2. TYRIMO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI

2.1. Tyrimo tikslas

Nustatyti Vilniaus miesto ugdymo įstaigą lankančių autistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, bei neautistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio raišką bei jų tarpusavio ryšį, taip pat nustatyti emocinius ir elgesio tiriamųjų sunkumus bei jų ryšį su socialinių įgūdžių bei probleminio elgesio raiška.

2.2. Tyrimo uždaviniai

1. Nustatyti autistiškų ir neautistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio raišką bei ryšį tarp jų skirtingose socialinėse situacijose ugdymo įstaigoje.
2. Palyginti autistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio raišką skirtingose socialinėse situacijose.
3. Palyginti autistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio raišką su neautistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio raiška.
4. Tėvų ir mokytojų vertinimu nustatyti autistiškų ir neautistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, elgesio ir emocinius sunkumus bei palyginti autistiškų ir neautistiškų vaikų duomenis.
5. Palyginti autistiškų ir neautistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, elgesio ir emocinius sunkumus tėvų vertinimu su jų elgesio ir emociniais sunkumais mokytojų vertinimu.
6. Nustatyti autistiškų ir neautistiškų vaikų socialinių įgūdžių bei probleminio elgesio ryšį su jų elgesio ir emociniais sunkumais.

3. METODIKA

3.1. Tiriamieji

Tyrimė dalyvavo 56 vaikai: 28 autistiški vaikai, turintys protinį atsilikimą, ir 28 neautistiški vaikai, taip pat turintys protinį atsilikimą. Potencialių tiriamųjų tėvams išdalinti 98 vokai su informacija apie tyrimą bei tėvams skirta anketa. Tyrimė dalyvavo 56 vaikai – 57,14 % tų, kurių tėvų buvo prašoma sutikimo.

Pagrindinė tyrimo dalyvių grupė – autistiški vaikai. Antroji tiriamųjų (neautistiškų vaikų) grupė surinkta palyginimo tikslais. Grupių homogeniškumo siekiama kontrolinės grupės dalyvius atrenkant pagal šiuos kriterijus:

- Protinio atsilikimo laipsnis;
- Biologinis amžius;
- Lytis;
- Tautybė;
- Ugdymo įstaiga;
- Stiprios judėjimo negalios neturėjimas.

Autistiškų vaikų grupę sudaro 28 vaikai: 24 berniukai ir 4 mergaitės. Jų amžiaus vidurkis 11,21 m. (amžius svyruoja nuo 6 m. iki 18 m.). Kontrolinę tiriamųjų grupę sudaro 28 vaikai: 18 berniukų ir 10 mergaičių. Jų amžiaus vidurkis 11,00 m. (amžius svyruoja nuo 6 m. iki 16 m.). Iš viso tyrimė dalyvavo 56 vaikai (42 berniukai ir 14 mergaičių), kurių amžiaus vidurkis 11,11 m. (amžius svyruoja nuo 6 iki 18 m.). Demografinės charakteristikos pateikiamos 1 ir 2 lentelėse.

1 lentelė. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal amžių.

AMŽIUS	AUTISTIŠKI VAIKAI	%	NEAUTISTIŠKI VAIKAI	%	VISI VAIKAI	%
6-10 M.	12	42,86	14	50,00	26	46,43
11-14 M.	13	46,43	10	35,71	23	41,07
15-18M.	3	10,71	4	14,29	7	12,50

2 lentelė. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal demografines charakteristikas.

TIRIAMIEJI	AMŽIUS	LYTIS		TAUTYBĖ		
	Amžiaus vidurkis (m.)	Berniukai	Mergaitės	Lietuviai	Rusai	Lenkai
Autistiški	11,21	24 (85,71 %)	4 (14,29 %)	17 (60,71 %)	5 (17,86 %)	6 (21,43 %)
Neautistiški	11,00	18 (64,29 %)	10 (35,71 %)	17 (60,71 %)	5 (17,86 %)	6 (21,43 %)
Visi	11,11	42 (75,00 %)	14 (25,00 %)	34 (60,71 %)	10 (17,86 %)	12 (21,43 %)

Visi tirti autistiški vaikai turi protinį atsilikimą (lengvą – 2 (7,14 %), vidutinį – 12 (42,86 %), žymų – 14 (50,00 %)). 5 kontrolinės grupės vaikai turi lengvą protinį atsilikimą (17,86 %), 11 – vidutinį (39,28 %), 12 – žymų (42,86 %). Kai kurie tiriamosios ir kontrolinės grupės dalyviai, be autizmo ir protinio atsilikimo, turi gretutinių raidos sutrikimų ar somatinių ligų (dažniausiai pasitaikančios diagnozės – vaikų cerebrinis paralyžius (lengva forma: visi tyrime dalyvavę vaikai juda savarankiškai), elgesio, emocijų sutrikimas ir kt.). Tiksliai informacija pateikiama 3 lentelėje.

Tiksli autistiškų vaikų diagnozė – vaikystės autizmas (24 vaikai (85,71 %)) arba atipinis autizmas (4 vaikai (14,29 %)).

Klinikinė informacija apie tyrimo dalyvius gauta iš ugdymo įstaigos administracijos darbuotojų bei iš klausimynų, kuriuos pildė tėvai ir pedagogai.

3 lentelė. Dažniausiai pasitaikančios gretutinės tiriamųjų diagnozės.

DIAGNOZĖS	AUTISTIŠKI VAIKAI	NEAUTISTIŠKI VAIKAI	VISI TIRIAMIEJI
Vaikų cerebrinis paralyžius	3 (10,71 %)	8 (28,57 %)	11 (19,64 %)
Elgesio sutrikimas, elgesio ir emocijų sutrikimas	4 (14,29 %)	5 (17,86 %)	9 (16,07 %)
Epilepsija	4 (14,29 %)	3 (10,71 %)	7 (12,50 %)
Mišrus raidos sutrikimas	2 (7,14 %)	2 (7,14 %)	4 (7,14 %)
Dauno sindromas	-	4 (14,29 %)	4 (7,14 %)

Visi tyrimo dalyviai lanko ugdymo įstaigą Vilniuje: specialiąją mokyklą – 16 autistiškų ir 20 neautistiškų vaikų, neįgaliųjų ugdymo centrą – 9 autistiški ir 7 neautistiški vaikai, specialųjį darželį – 1 autistiškas ir 1 neautistiškas vaikas, arba bendrojo lavinimo mokyklą – 2 autistiški vaikai. Informacija apie konkrečias ugdymo įstaigas pateikiama 4 lentelėje.

4 lentelė. Ugdymo įstaigos, kurias lanko tyrimo dalyviai.

	SPECIALIOSIOS MOKYKLOS				UGDYMO CENTRAI		BENDROJO LAVINIMO M-KLOS		SPEC. DARŽELIAI
	Atgaja	Verkių	Šilo	Rasos	Viltis	Aidas	P. Vileišio	Saulutė	Dobilėlis
AV	6 (21%)	4 (14%)	5 (18%)	1 (4%)	6 (21%)	3 (11%)	1 (4%)	1 (4%)	1 (4%)
NV	12 (43%)	8 (29%)	-	-	5 (18%)	2 (7%)	-	-	1 (4%)
Visi vaikai	18 (32%)	12 (21%)	5 (9%)	1 (2%)	11 (20%)	5 (9%)	1 (2%)	1 (2%)	2 (4%)
VISO	36 (64%)				16 (29%)		2 (4%)		2 (4%)

Paaškinimai: AV – autistiški vaikai; NV – neautistiški vaikai.

3.2. Tyrimo metodai

Socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio vertinimas.

Autistiškų ir neautistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, socialiniams įgūdžiams bei tuo pačiu metu besireiškiančiam probleminiam elgesiui nustatyti naudojamas stebėjimo metodas. Stebėjimas atliekamas natūraliomis sąlygomis: vaikai stebimi ugdymo įstaigoje jiems įprastos veiklos metu.

S. N. Elliott ir F. M. Gresham (1987) teigimu, stebėjimas natūraliomis sąlygomis yra didžiausią validumą turintis vaikų socialinių įgūdžių vertinimo būdas. Stebėjimas natūraliomis sąlygomis leidžia analizuoti vaiko elgesį konkrečioje situacijoje ir būtent tuo metu, kai šis elgesys pasireiškia. Stebėjimas atliekant įprastą veiklą suteikia informacijos apie vaiko komunikacinę ir socialinę elgesį. Kad duomenys būtų patikimi, stebėjimą reikia atlikti skirtingose situacijose (Wetherby, Prizant, 2005).

Specialiai šiam tyrimui buvo sudarytas stebėjimo protokolas (pateikiamas 1 priede). Protokolas sudarytas atsižvelgiant į autistiškų vaikų ypatumus, t.y. jiems būdingą probleminį elgesį bei aktualius, daugiausiai sunkumų sukeliančius, socialinius įgūdžius. Į protokolą įtrauktos stebimo elgesio išraiškos atrinktos remiantis literatūroje aprašomais autistiškų vaikų ypatumais bei kitų autorių sukurtais autistiškų vaikų vertinimo įrankiais. Stebimi socialiniai įgūdžiai atrinkti remiantis S. Bellini ir A. Hopf (2007), J. Halle ir H. Meadan (2007), L. S. Wiggins, R. Bakeman, L. B. Adamson ir D. L. Robins (2007), R. Ivoškuvienės ir J. Balčiūnaitės (2002) darbais. Stebimi šie socialiniai įgūdžiai:

- Dalyvavimas;
- Nurodymų laikymasis;
- Norų išreiškimas;
- Kontakto užmezgimas;
- Gebėjimas pasidalinti;
- Mandagumas.

Kadangi stebimi autistiški ir neautistiški protinį atsilikimą turintys vaikai, kai kurie jų visai nekalba, kai kurie kalba itin mažai, o kai kurių kalba išsivysčiusi normaliai. Dėl šios priežasties pagrindė stebimos neverbalinės socialinių įgūdžių išraiškos, kad visi tyrimo dalyviai turėtų vienodą galimybę juos demonstruoti.

Stebimas probleminis elgesys atrinktas remiantis P. Buschbacher, L. Fox ir S. Clarke (2004), E. Welton, S. Vakil ir C. Carasea (2004), R. Ivoškuvienės ir J. Balčiūnaitės (2002) darbais. Stebimos šios probleminio elgesio išraiškos:

- Savęs žalojimas;

- Agresyvumas, nukreiptas į kitus žmones;
- Daiktų niokojimas;
- Savęs stimuliacija;
- Stereotipinis elgesys;
- Pykčio priepuoliai.

Atliekant stebėjimą naudotas intervalinio fiksavimo metodas [angl. interval recording], t.y. stebimo elgesio išraiškos žymimos, kai atsiranda nustatyto laiko intervalo ribose. Mūsų atlikto stebėjimo metu žymimos kiekvieną minutę pasirodančios socialinių įgūdžių išraiškos ir probleminio elgesio išraiškos. Vienos minutės intervale ta pati elgesio išraiška pažymima vieną kartą. Stebėjimo duomenys skirti analizuoti kiekybiškai. Skaičiuojant duomenis sumuojamos kiekvieno konkretaus socialinio įgūdžio ir probleminio elgesio išraiškos pastebėtos per 20 minučių (20 minučių trunka elgesio stebėjimas vienoje konkrečioje socialinėje situacijoje).

Kuriant protokolą atlikti bandomieji stebėjimai, remiantis jų duomenimis protokolas koreguotas. Kad būtų galima įsitikinti stebėjimo įrankio patikimumu, sudarius galutinę protokolo versiją pirmuosius tris stebėjimus atliko darbo autorė ir nepriklausoma stebėtoja (III kurso psichologijos studentė). Stebėtų elgesio išraiškų pasirodymo tarpusavio procentinis sutapimas [angl. interobserver agreement on occurrence observations] – 91 %. Sutapimas skaičiuojamas pagal formulę (Sattler, 2002):

$$S (\%) = (S / (S + N)) \times 100,$$

kur: S (sutapimai) – abiejų stebėtojų pažymėtų elgesio išraiškų skaičius; N (nesutapimai) – tik vienos stebėtojos pažymėtų elgesio išraiškų skaičius.

Emocinių ir elgesio sunkumų vertinimas.

Emociniams ir elgesio sunkumams nustatyti naudotos **ASEBA** [angl. Achenbach System of Empirically Based Assessment] **grupės metodikos**:

- a) **“6-18 metų vaiko elgesio tyrimo lapas” (CBCL)** [angl. CBCL – Child Behavior Checklist] (Achenbach, Rescorla, 2001), kurį pildo tėvai. Patogumo dėlei toliau vartosime trumpinį CBCL;
- b) **“Mokytojo įvertinimo klausimynas (6-18m.)” (TRF)** [angl. TFR – Teacher Rating Form] (Achenbach, Rescorla, 2001), kurį pildo mokytojas. Patogumo dėlei toliau vartosime trumpinį TRF.

Šie klausimynai skirti įvertinti 6-18 metų vaikų ir jaunuolių pastarųjų šešių mėnesių emocinius ir elgesio sunkumus. Jie plačiai naudojami visame pasaulyje, yra išversti į daugiau nei 50 pasaulio kalbų. Klausimynai standartizuoti Lietuvoje, yra pateikiami duomenys apie Lietuvos

reprezentacinės imties (6-18 metų mergaičių ir berniukų) probleminių skalių vidurkius ir normas (Kajokienė, Žukauskienė, 2007, Žukauskienė ir kt., 2003).

Įrodyta, kad CBCL ir TRF galima naudoti įvairaus laipsnio protinį atsilikimą turintiems vaikams vertinti (Dekker ir kt., 2002). Olandijoje atlikto tyrimo metu nustatyta, kad vaikų, turinčių bet kurio laipsnio protinį atsilikimą, abiejų klausimynų visų skalių vidinis suderinamumas buvo pakankamai aukštas ir nesiskyrė nuo sveikų vaikų sunkumų skalių vidinio suderinamumo. Be to, CBCL ir TRF turėjo aukštas teigiamas koreliacijas su specialiai protinį atsilikimą turintiems vaikams sukurtais klausimynais (tėvų ir mokytojų versijomis). Autoriai taip pat nustatė, kad CBCL ir TRF visų skalių įverčiai buvo statistiškai reikšmingai aukštesni negu normalios raidos vaikų.

CBCL ir TRF sudaro klausimai demografinėi informacijai surinkti, klausimai apie socialinę vaiko adaptaciją bei 112 teiginių (ir vienas papildomas atviras klausimas) apie vaiko emocinius ir elgesio sunkumus. Kiekvieną iš 112 teiginių, skirtų emociniams ir elgesio sunkumams nustatyti, reikia įvertinti trijų balų skalėje, kur: 0 – teiginys neteisingas, 1 – teiginys iš dalies arba kartais teisingas, 2 – teiginys labai teisingas arba dažnai teisingas.

Mūsų tyrime naudojama klausimynų dalis, skirta vaikų emociniams ir elgesio sunkumams nustatyti.

Minėti 112 teiginių atspindi aštuonias problemų skales (Achenbach, Rescorla, 2001):

1. Nerimastingumo/depresiškumo (14, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 45, 50, 52, 71, 91, 112 teiginiai);
2. Užsisklendimo/depresiškumo (5, 42, 65, 69, 75, 102, 103, 111 teiginiai);
3. Somatinių skundų (51, 54, 56a, 56b, 56c, 56d, 56e, 56f, 56g teiginiai);
4. Socialinių sunkumų (11, 12, 25, 27, 34, 36, 38, 48, 62, 64, 79 teiginiai);
5. Mąstymo sunkumų (9, 18, 40, 46, 58, 66, 70, 83, 84, 85 teiginiai);
6. Dėmesio sunkumų (1, 4, 8, 10, 13, 17, 41, 61, 78 teiginiai);
7. Taisyklių laužymo (26, 28, 39, 43, 63, 82, 90, 96, 99, 101, 105 teiginiai);
8. Agresyvaus elgesio (3, 16, 19, 20, 21, 23, 37, 57, 68, 86, 87, 89, 94, 95, 97, 104 teiginiai).

Probleminių skalių išreikštumas skaičiuojamas sudedant jas sudarančių teiginių įverčius.

Nerimastingumo/depresiškumo, užsisklendimo/depresiškumo ir somatinių skundų skalės naudojamos internaliesiems sunkumams nustatyti, taisyklių laužymo ir agresyvaus elgesio skalės – eksternaliesiems sunkumams nustatyti. Visų sunkumų skalių ir sunkumų skalėms nepriklausančių teiginių įverčiai naudojami bendrų sunkumų įverčiui nustatyti (bendrų sunkumų įvertis – visų teiginių įverčių suma).

Jeigu analizuojant duomenis klausimyne pasitaikydavo neįvertintų teiginių, įverčius apskaičiuodavo tyrėjas. Įvertis apskaičiuojamas taip (Achenbach, 2000):

- a) nustatoma, kuriai sunkumų skalei jis priklauso;
- b) apskaičiuojama tos skalės teiginių įverčių suma;

c) suma padalinama iš skalę sudarančių teiginių skaičiaus (be teiginio, kurio įvertis nežinomas);

d) gautas įvertis suapvalinamas ir įrašomas į klausimyną.

Tokiu būdu įverčius apskaičiuoti galima, jeigu vienos skalės neįvertintų teiginių yra ne daugiau negu 4, o viso neįvertintų teiginių ne daugiau negu 20 (Achenbach, 2000).

Buvo apskaičiuotas abiejų klausimynų atskirų skalių vidinis suderinamumas (skaičiuojama Kronbacho α). Duomenys pateikiami 5 lentelėje.

5 lentelė. CBCL ir TRF klausimynų atskirų skalių vidinis suderinamumas (Kronbacho α).

SKALĖS	CBCL vidinis suderinamumas	TRF vidinis suderinamumas
1. Nerimastingumo / depresiškumo	0,69	0,64
2. Užsisklendimo / depresiškumo	0,66	0,70
3. Somatinių skundų	0,57	0,75
4. Socialinių sunkumų	0,71	0,50
5. Mąstymo sunkumų	0,73	0,71
6. Dėmesio sunkumų	0,74	0,71
7. Taisyklių laužymo	0,33	0,54
8. Agresyvaus elgesio	0,81	0,86
9. Internaliųjų sunkumų	0,76	0,72
10. Eksternaliųjų sunkumų	0,82	0,88

Literatūroje nurodoma, kad vidinis suderinamumas pakankamas, kai $\alpha \geq 0,70$ (Žukauskienė ir kt., 2003, Luteijn ir kt., 2000). Kaip matyti iš lentelėje pateikiamų duomenų, didžiausias CBCL vidinis suderinamumas yra agresyvaus elgesio (0,81), dėmesio sunkumų (0,74) ir mąstymo sunkumų (0,73) skalių bei sudėtinių skalių (eksternaliųjų sunkumų – 0,82, internaliųjų sunkumų – 0,76). Mažiausias vidinis suderinamumas skalių, atspindinčių emocinius sunkumus (somatinių skundų – 0,57, užsisklendimo/depresiškumo – 0,66) bei taisyklių laužymo elgesį (0,33).

TRF aukščiausią vidinį suderinamumą turi agresyvaus elgesio (0,86), somatinių sunkumų (0,75) bei eksternaliųjų sunkumų (0,88) skalės, o žemiausią – socialinių sunkumų (0,50) ir taisyklių laužymo (0,54) skalės.

Taigi, tyrimo dalyviai vertinami dviem metodais: socialiniai įgūdžiai ir probleminis elgesys nustatomi stebėjimu, o elgesio ir emociniai sunkumai – standartizuotais ASEBA grupės klausimynais.

3.3. Tyrimo eiga

Tyrimas atliktas 2008 m. sausio – balandžio mėn. keturiuose Vilniaus miesto specialiosiose mokyklose (“Atgajos”, “Verkių”, “Šilo”, “Rasos”), dviejuose neįgaliųjų ugdymo centruose (“Viltis”, “Aidas”), viename specialiajame darželyje (“Dobilėlis”), viename darželyje – sanatorinėje mokykloje (“Saulutė”) bei vienoje bendrojo lavinimo pagrindinėje mokykloje (“P. Vileišio”).

Pradžioje buvo surinkta informacija apie visas Vilniuje esančias specialiąsias ugdymo įstaigas. Atrinktos tos įstaigos, kurias lanko bent vienas autistiškas tinkamo amžiaus vaikas. Tiriamųjų taip pat ieškota per VšĮ “Vilties akimirka”, kuri teikia paramą šeimoms, auginančioms neįgalų vaiką ir organizuoja užsiėmimus autistiškiems vaikams.

Kiekvienoje įstaigoje tyrimas atliekamas trimis etapais:

1. Susitarus su ugdymo įstaigos administracija per klases/grupes auklėtojus atrinktų vaikų tėvams išdalinami:
 - a) iš anksto paruoštas informacinis raštas su atliekamo tyrimo aprašu bei prašymu leisti vaikui jame dalyvauti;
 - b) tėvams skirtas klausimynas (“6-18 metų vaiko elgesio tyrimo lapas”) su prašymu jį užpildyti.

Vaikai tyrimui atrenkami su ugdymo įstaigos administracijos atstovų pagalba – jie tyrėjai suteikia informaciją apie įstaigoje besimokančius vaikus. Atrenkami visi pagal kriterijus tinkami autistiški vaikai. Kontrolinės grupės tiriamieji atrenkami patogiuoju būdu, kad pagal nustatytus kriterijus būtų atrenkami kuo panašesni vaikai į tyrime dalyvaujančius autistiškus vaikus.

2. Vaikai, kurių tėvai davė leidimą dalyvauti tyrime bei užpildė klausimyną apie vaiko elgesį, stebimi ugdymo įstaigoje. Stebimos konkrečių socialinių įgūdžių (gebėjimas pasidalinti, dalyvavimas, nurodymų laikymasis, mandagumas, norų išreiškimas, kontakto užmezgimas) išraiškos bei probleminio elgesio (savęs žalojimas, agresyvumas, nukreiptas į kitus žmones, daiktų niokojimas, savęs stimuliacija, stereotipinis elgesys, pykčio priepuoliai) išraiškos. Stebėjimas atliekamas dviejose skirtingose situacijose:

- a) vaikui bendraujant su suaugusiuoju (mokytoja ar auklėtoja) žaidimo ar užduoties atlikimo metu;
- b) vaikui bendraujant su vaikų grupe žaidimo ar kitos bendros veiklos atlikimo metu.

Pirmą kartą su vaikais susitinkama, kai mokytojai perduodami tėvams skirti vokai su informacija apie tyrimą, kitą kartą – kai paimami gražinti vokai. Stebėjimas pradamas tik tuomet, kai vaikas yra pripratęs prie tyrėjos buvimo klasėje/grupėje. Kiekvieno vaiko stebėjimas atliekamas per keletą kartų (vidutiniškai per 2-4 kartus).

Vaiko elgesys stebimas 20 minučių individualios veiklos su mokytoja ar auklėtoja metu ir 20 minučių grupinio užsiėmimo metu (atliekant grupinę užduotį ar žaidžiant). Vis dėlto, bendras stebėjimo laikas yra ilgesnis negu 40 minučių (20 min. + 20 min.). Nors tyrėja iš anksto sutardavo, į kokią pamoką/užsiėmimą ateis, dėl tiriamųjų grupės specifiškumo jų dienotvarkė nėra tiksli, todėl reikėdavo palaukti planuotos veiklos. Vidutinis vieno vaiko stebėjimo laikas – 78 min. (svyravimai nuo 50 min. iki 130 min.).

3. Klasės mokytojas ar auklėtojas užpildo mokytojams skirtą klausimyną apie kiekvieno stebėto vaiko elgesį (“Mokytojo įvertinimo klausimynas (6-18 metų)”).

Ne visi tėvai, į kuriuos kreiptasi, sutiko, kad jų vaikas dalyvautų tyrime. Kadangi tyrėjai nebuvo galimybės susitikti su dauguma tėvų, atsisakymo priežastys nežinomos. Iš viso potencialių tiriamųjų tėvams išdalinti 98 vokai su informacija apie tyrimą bei tėvams skirta anketa. Gražintų vokų su leidimu atlikti tyrimą skaičius – 67 (68,37 %). Vienuolika iš jų (16,42 %) gražinti su pasirašytu sutikimu, tačiau be užpildytos anketos arba su nepilnai užpildyta anketa, dėl to į tyrimą šie vaikai neįtraukti. Viso tyrime dalyvavo 56 vaikai – 57,14 % tų, kurių tėvų buvo prašoma sutikimo.

3.4. Duomenų tvarkymas

Tyrimo metu naudojami šie įvertinimo metodai: “6-18 metų vaiko elgesio tyrimo lapas” (CBCL), “Mokytojo įvertinimo klausimynas (6-18m.)” (TRF) ir stebėjimas natūraliomis sąlygomis. Duomenys, gauti visais vertinimo būdais, apdorojami statistine duomenų apdorojimo programa SPSS 10.0. Dviejų nepriklausomų imčių lyginimui naudojamas Stjudento t kriterijus. Dviejų kintamųjų priklausomybės vertinimui naudojama Pirsono koreliacija. Klausimynų atskirų skalių vidinis suderinamumas skaičiuojamas naudojant Kronbacho α .

Nustatoma, kad statistiškai reikšmingas dviejų nepriklausomų imčių vidurkių skirtumas gaunamas tada, kai p reikšmė mažesnė už α reikšmingumo lygmenį 0,01 arba 0,05 (patikimumas atitinkamai 99% arba 95%) (kokia α reikšmė naudojama rezultatų pateikime nurodoma kiekvienu konkrečiu atveju).

Nustatoma, kad statistiškai reikšminga dviejų kintamųjų koreliacija gaunama tada, kai p reikšmė mažesnė už α reikšmingumo lygmenį 0,01 arba 0,05 (patikimumas atitinkamai 99% arba 95%) (kokia α reikšmė naudojama rezultatų pateikime nurodoma kiekvienu konkrečiu atveju).

4. REZULTATAI

4.1. Autistiškų ir neautistiškų vaikų stebėjimo rezultatai

4.1.1. Socialinių įgūdžių stebėjimo rezultatai

Autistiškų ir neautistiškų vaikų socialinių įgūdžių bei probleminio elgesio išraiškos buvo stebimos ugdymo įstaigoje dviejose skirtingose situacijose: vaikui bendraujant individualiai su suaugusiuoju (pamokos ar popamokinės veiklos metu) ir vaikui bendraujant su grupe vaikų (žaidimo, bendros pamokos metu). Socialinių įgūdžių ir elgesio problemų stebėjimų rezultatai pateikiami kaip visų stebėtų elgesio išraiškų skaičiaus vidurkis per 20 stebėjimo minučių. Duomenys apie socialinių įgūdžių išraiškas pateikiami 6 lentelėje.

Stebėtos šešių socialinių įgūdžių išraiškos: gebėjimas dalintis, mandagumas, dalyvavimas, nurodymų laikymasis, norų išreiškimas, kontakto užmezgimas. Keturi pastarieji socialiniai įgūdžiai suskirstyti į dvi grupes:

- (a) atsakai: kai vaikai atsako į kitų asmenų paskatinimą bendrauti (nurodymų laikymasis ir dalyvavimas); (b) iniciavimas: kai jie patys imasi iniciatyvos bendravime (norų reiškimas ir kontakto užmezgimas).

6 lentelė. Autistiškų ir neautistiškų vaikų socialinių įgūdžių išraiškų kiekio palyginimas.

SOCIALINIAI ĮGŪDŽIAI	INDIVIDUALUS BENDRAVIMAS		BENDRAVIMAS GRUPĖJE	
	AV	NV	AV	NV
1. Nurodymų laikymasis	27,64	42,57	25,00	39,93
2. Dalyvavimas	17,64	19,71	14,54*	18,21*
Atsakai (nurodymų laikymasis ir dalyvavimas)	45,29	62,29	39,54	58,14
3. Norų reiškimas	15,25*	18,93*	9,75	18,04
4. Kontakto užmezgimas	18,46	21,00	17,57	24,46
Iniciavimas (norų reiškimas ir kontakto užmezgimas)	33,71	39,93	27,32	42,50
5. Gebėjimas dalintis	1,21	0,79	0,57	0,57
6. Mandagumas	0,36	0,75	0,36	0,89
Visi socialiniai įgūdžiai	80,57	103,75	67,79	102,11

Paaikškinimai: AV – autistiški vaikai; NV – neautistiški vaikai. Paryškintu šriftu pažymėti socialiniai įgūdžiai, kurių įverčiai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

Matome, kad visi tyrimo dalyviai mandagumo ir gebėjimo dalintis įgūdžių demonstravo minimaliai. Autistiški vaikai bendrai demonstruoja mažiau socialinių įgūdžių, tiek atsakų (autistiški vaikai – 45,29, neautistiški – 62,29), tiek bendravimo iniciavimo (atitinkamai 33,71 ir 39,93). Bendraujant individualiai su suaugusiuoju autistiški vaikai demonstruoja statistiškai reikšmingai mažiau nurodymų laikymosi ir norų reiškimo įgūdžių. Skirtumai dar labiau atsiskleidžia grupinėje veikloje – autistiški vaikai bendraudami grupėje su kitais vaikais keturių dažniausiai stebėtų socialinių įgūdžių demonstruoja statistiškai reikšmingai mažiau negu neautistiški vaikai.

Kalbant apie socialinius įgūdžius, demonstruojamus bendraujant individualiai ir grupėje, iš 7 lentelės matyti, kad autistiški vaikai grupėje visų stebėtų socialinių įgūdžių demonstruoja mažiau. Grupėje jie reiškė statistiškai reikšmingai mažiau norų (grupėje – 9,75, bendraujant individualiai – 15,25) bei mažiau dalyvavo veikloje (atitinkamai 14,54 ir 17,64). Taip pat statistiškai reikšmingas skirtumas gautas lyginant sudėtinės kategorijos – bendravimo iniciavimo – rezultatus.

Neautistiški vaikai tiek bendraudami su vienu suaugusiuoju, tiek su grupe vaikų rodė panašų socialinių įgūdžių kiekį: atsakų nežymiai sumažėjo (nuo 62,29 iki 58,14), iniciavimo – padaugėjo (nuo 39,93 iki 42,50). Svarbu paminėti, kad neautistiški vaikai dalyvaudami grupinėje veikloje statistiškai reikšmingai dažniau bandė užmegzti kontaktą su kitais vaikais. Galima teigti, kad autistiški vaikai aktyviau bendravo atlikdami tam tikrą veiklą su vienu asmeniu, o neautistiški vaikai buvo vienodai aktyvūs abiejų situacijų metu. Be to, grupėje jie aktyviau iniciavo bendravimą su kitais vaikais.

7 lentelė. Autistiškų ir neautistiškų vaikų socialinių įgūdžių išraiškų kiekio palyginimas individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje metu.

SOCIALINIAI ĮGŪDŽIAI	AUTISTIŠKI VAIKAI		NEAUTISTIŠKI VAIKAI	
	Individualus bendravimas	Bendravimas grupėje	Individualus bendravimas	Bendravimas grupėje
1. Nurodymų laikymasis	27,64	25,00	42,57	39,93
2. Dalyvavimas	17,64	14,54	19,71	18,21
Atsakai (nurodymų laikymasis ir dalyvavimas)	45,29	39,54	62,29	58,14
3. Norų reiškimas	15,25	9,75	18,93	18,04
4. Kontakto užmezgimas	18,46	17,57	21,00*	24,46*
Iniciavimas (norų reiškimas ir kontakto užmezgimas)	33,71	27,32	39,93	42,50
Visi socialiniai įgūdžiai	80,57	67,79	103,75	102,11

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėti socialiniai įgūdžiai, kurių įverčiai statistiškai reikšmingai skiriasi individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje situacijose. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

Apibendrinant, abiejose tiriamųjų grupėse buvo stebėta itin mažai gebėjimo dalintis ir mandagumo įgūdžių. Autistiški vaikai individualaus ir grupinio bendravimo metu rečiau laikėsi nurodymų ir reiškė mažiau norų negu neautistiški vaikai. Grupinėje veikloje su kitais vaikais jie rodė mažiau socialinių įgūdžių negu bendraudami su vienu suaugusiuoju. Tuo tarpu neautistiški vaikai abiejose situacijose buvo vienodai socialiai aktyvūs.

4.1.2. Probleminio elgesio stebėjimo rezultatai

8 ir 9 lentelėse pateikiami duomenys apie autistiškų ir neautistiškų vaikų probleminio elgesio stebėjimo rezultatus individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje metu. Buvo stebimos šios probleminio elgesio kategorijos: savęs žalojimas; agresyvus elgesys su kitais asmenimis; daiktų laužymas, niokojimas; savęs stimuliavimas (sukimasis, plasnojimas rankomis, lingavimas ir kt.); stereotipinis elgesys (tam tikrų veiksmų, garsų, žodžių kartojimas); bei pykčio priepuoliai. Probleminis elgesys suskirstytas į dvi kategorijas:

- a) probleminis elgesys, nukreiptas į išorę (agresyvus elgesys su žmonėmis ir daiktais, t.y. nukreiptas į aplinkos kintamuosius);
- b) probleminis elgesys, nukreiptas į vidų (savęs žalojimas, savęs stimuliavimas, stereotipinis elgesys, t.y. kurį vaikas nukreipia į save).

Pykčio priepuoliai nepriskiriami nei vienai kategorijai. Šią kategoriją sudaro toks elgesys kaip užsispyrimas, staigus veiklos nutraukimas, verkimas, klykimas be aiškios priežasties, ir jis nėra susijęs nei su viena anksčiau minėta elgesio grupe. Pykčio priepuoliai nagrinėjami kaip atskira probleminio elgesio kategorija.

Iš rezultatų matyti, kad visiems tyrimo dalyviams būdinga mažai probleminio elgesio, nukreipto į išorę (t.y. agresyvaus elgesio su asmenimis ir daiktais), pykčio priepuolių bei savižalojančio elgesio. Tarp šių elgesio kategorijų nėra skirtumų tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų tiek individualaus bendravimo situacijoje, tiek grupinio bendravimo situacijoje (žr. 8 lent.). Tačiau autistiškiems vaikams būdinga žymiai daugiau savęs stimuliuojančio elgesio (individualiame bendravime: autistiški vaikai – 6,54, neautistiški vaikai – 0,96; grupėje: 6,14 ir 1,79) bei stereotipinio elgesio (individualiame bendravime: autistiški vaikai – 8,18, neautistiški vaikai – 2,21; grupėje: 6,75 ir 0,82).

8 lentelė. Autistiškų ir neautistiškų vaikų probleminio elgesio išraiškų kiekio palyginimas.

PROBLEMINIS ELGESYS	INDIVIDUALUS BENDRAVIMAS		BENDRAVIMAS GRUPĖJE	
	AV	NV	AV	NV
1. Savęs stimuliavimas	6,54	0,96	6,14	1,79
2. Stereotipinis elgesys	8,18	2,21	6,75	0,82
3. Savęs žalojimas	0,67	0,67	0,11	0,39
Nukreiptas į vidų (savęs žalojimas, savęs stimuliavimas ir stereotipinis elgesys)	15,39	3,86	13,00	3,00
4. Agresyvus elgesys	0,46	0,25	0,46	1,64
5. Daiktų niokojimas	0,25	0,07	0,15	0,18
Nukreiptas į išorę (agresyvus elgesys ir daiktų niokojimas)	0,71	0,32	0,61	1,82
6. Pykčio priepuoliai	0,39	0,89	2,11	1,57
Visas probleminis elgesys	16,50	5,07	15,71	6,39

Paaiškinimai: AV – autistiški vaikai; NV – neautistiški vaikai. Paryškintu šriftu pažymėtas probleminis elgesys, kurio įverčiai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$.

9 lentelė. Autistiškų ir neautistiškų vaikų probleminio elgesio išraiškų kiekio palyginimas individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje metu.

PROBLEMINIS ELGESYS	AUTISTIŠKI VAIKAI		NEAUTISTIŠKI VAIKAI	
	Individualus bendravimas	Bendravimas grupėje	Individualus bendravimas	Bendravimas grupėje
1. Savęs stimuliavimas	6,54	6,14	0,96	1,79
2. Stereotipinis elgesys	8,18	6,75	2,21	0,82
3. Savęs žalojimas	0,68	0,11	0,68	0,39
Nukreiptas į vidų (savęs žalojimas, savęs stimuliavimas ir stereotipinis elgesys)	15,39	13,00	3,86	3,00
4. Agresyvus elgesys	0,46	0,46	0,25	1,64
5. Daiktų niokojimas	0,25	0,15	0,07	0,18
Nukreiptas į išorę (agresyvus elgesys ir daiktų niokojimas)	0,71	0,61	0,32	1,82
6. Pykčio priepuoliai	0,39	2,11	0,89	1,57
Visas probleminis elgesys	16,50	15,71	5,07	6,39

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėtas probleminis elgesys, kurių įverčiai statistiškai reikšmingai skiriasi individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje situacijose. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$.

9 lentelėje galime pamatyti elgesio problemų, besireiškiančių skirtingose situacijose, palyginimą abiejų tyrimo dalyvių grupių (t.y. autistiškų ir neautistiškų vaikų) viduje. Autistiški vaikai grupėje demonstruoja mažiau probleminio elgesio, padaugėja tik pykčio priepuolių išraiškų (klykimo, rėkimo, kritimo ant grindų ir pan.), tačiau šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi. Taigi jų elgesio problemos beveik vienodai išreikštos bendraujant individualiai ir grupėje.

Skirtingai negu autistiškų vaikų, kontrolinės grupės tiriamųjų elgesio problemų grupėje nežymiai padaugėjo. Statistiškai reikšmingai padaugėjo agresyvaus elgesio su kitais asmenimis (nuo 0,25 iki 1,64), ir kartu probleminio elgesio, nukreipto į išorę (nuo 0,32 iki 1,82).

Apibendrinant, autistiški vaikai demonstruoja žymiai daugiau stereotipinio ir savistimuliacinio elgesio negu kontrolinės grupės tiriamieji. Be to, grupinės veiklos ir individualios veiklos metu jie demonstruoja vienodą elgesio problemų kiekį, tuo tarpu neautistiški vaikai grupinėje veikloje demonstruoja daugiau agresyvaus elgesio, nukreipto į kitus asmenis.

4.1.3. Ryšys tarp tyrimo dalyvių socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio

Nustatytas statistiškai reikšmingas atvirkštinis ryšys tarp tiriamųjų socialinių įgūdžių išraiškų ir stebimo probleminio elgesio. Tai būdinga tiek autistiškiems vaikams (statistiškai reikšmingas koreliacijos koeficientas tarp visų stebėtų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio išraiškų $R = -0,525$, kai $\alpha = 0,01$), tiek neautistiškiems vaikams (statistiškai reikšmingas koreliacijos koeficientas tarp visų stebėtų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio išraiškų $R = -0,425$, kai $\alpha = 0,05$) (žr. 2 priedą, 22 lent.). Taigi, vaikai, turintys protinį atsilikimą, labiau linkę į probleminį elgesį tuo atveju, kai turi mažiau socialinių įgūdžių, ir atvirkščiai, kai naudoja daugiau socialinių įgūdžių, tuo pačiu metu demonstruoja mažiau probleminio elgesio.

Toliau pateiksime duomenis apie stebėjimų metu užfiksuotų atskirų socialinių įgūdžių ir konkretaus probleminio elgesio ryšį skirtingose situacijose – individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje metu.

Skirtingose situacijose, t.y. individualiame ir grupiniame bendravime, tarp autistiškų vaikų rodomų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio yra gana stipri neigiama koreliacija (individualaus bendravimo atveju $R = -0,357$, grupinio bendravimo atveju $R = -0,304$), tačiau ji nėra statistiškai reikšminga (žr. 10 lent.). Vis dėlto, yra statistiškai reikšmingas atvirkštinis ryšys tarp probleminio elgesio, besireiškiančio bendraujant su vienu suaugusiuoju, ir grupėje demonstruojamų socialinių įgūdžių ($R = -0,634$) (tiek atsakų, tiek bendravimo iniciavimo – žr. 11 lent.). Tai reiškia, kad jeigu autistiški vaikai bendraudami grupėje parodo daugiau bendravimo įgūdžių, tai dalyvaudami veikloje su suaugusiuoju jie reiškia mažiau elgesio problemų, ir atvirkščiai, jeigu bendraudami grupėje jie

rodo mažiau bendravimo įgūdžių, tai dalyvaujant individualioje veikloje pasireiškia daugiau elgesio problemų.

Iš rezultatų taip pat matyti, kad yra stipri teigiama koreliacija tarp grupėje ir individualiame bendravime pasireiškiančių socialinių įgūdžių, kuriuos demonstruoja autistiški vaikai, ($R = 0,633$), bei abiejose situacijose pasireiškiančių elgesio problemų ($R = 0,636$). Tai reiškia, kad tie patys vaikai yra vienodai linkę bendrauti ar nebendrauti skirtingose socialinėse situacijose. Tą patį galima teigti ir apie elgesio problemas – jeigu vaikas jų turi pakankamai daug bendraudamas su vienu asmeniu, tai ir grupėje jis demonstruos pakankamai daug elgesio problemų, ir atvirkščiai.

10 lentelė. Koreliacijos koeficientai tarp autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje metu.

	IND/Probleminis elgesys	GR/Soc. įgūdžiai	GR/Probleminis elgesys
IND/Soc. įgūdžiai	-0,357	0,633	-0,299
IND/Probleminis elgesys	-	-0,634	0,636
GR/Soc. įgūdžiai		-	-0,304

Paaikškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$.

Nagrinėjant atskiras autistiškų vaikų reiškiamas socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio išraiškas (žr. 11 lent.) matyti, kad aptariamame ryšyje tarp bendravimo įgūdžių ir elgesio problemų itin svarbūs individualiame bendravime besireiškiantys atsakai – nustatytas statistiškai reikšmingas atvirkštinis ryšys ($R = -0,510$) su individualiame bendravime besireiškiančiu probleminiu elgesiu, nukreiptu į vidų, bei silpnesnis ryšys ($R = -0,359$) su probleminiu elgesiu, nukreiptu į išorę. Konkrečiau, tarp dalyvavimo veikloje ir save stimuliuojančio elgesio nustatytas koreliacijos koeficientas $R = -0,565$, tarp dalyvavimo ir agresyvaus elgesio – $R = -0,480$, tarp dalyvavimo ir daiktų niokojimo – $R = -0,611$ (žr. 2 priedą, 23 lent.). Taigi, jei autistiški vaikai yra linkę dalyvauti siūlomoje veikloje, jie tuo pačiu metu mažiau save stimuliuoja, reiškia mažiau agresijos. Kai vaikai linkę dalyvauti individualioje veikloje, net ir grupinėje veikloje reiškiasi mažiau probleminio elgesio (statistiškai reikšmingas ryšys nustatytas su savistimuliacija ($R = -0,395$) ir pykčio priepuolių reiškimusi ($R = -0,381$)) (žr. 2 priedą, 23 lent.).

Nagrinėjant atskirų elgesio problemų ir bendravimo įgūdžių ryšį, nustatytos stiprios neigiamos koreliacijos tarp grupėje stebėto autistiškų vaikų bendravimo iniciavimo ir pykčio priepuolių ($R = -0,650$) bei tarp atsakų į kito žmogaus bendravimą grupinėje situacijoje ir grupėje besireiškiančių pykčio priepuolių ($R = -0,542$). Grupėje prasidedantys pykčio priepuoliai turi stiprų atvirkštinį ryšį su visais nagrinėjamais socialiniais įgūdžiais, pasireiškiančiais grupėje: dalyvavimu, nurodymų laikymusi, norų reiškimu, kontakto užmezgimu.

11 lentelė. Koreliacijos koeficientai tarp autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio grupių individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje metu.

	IND/ probl. elg. į išorę	IND/ probl. elg. į vidų	GR/ atsakai	GR/ iniciavimas	GR/ probl. elg. į išorę	GR/ probl. elg. į vidų	GR/ pykčio priepuoliai
IND/ atsakai	-0,359	-0,510	0,627	0,519	0,008	-0,193	-0,249
IND/ iniciavimas	0,065	0,007	0,367	0,203	0,061	-0,270	0,184
IND/ probleminis elg. į išorę		0,268	-0,265	-0,366	0,600	0,026	0,333
IND/ probleminis elg. į vidų		-	-0,630	-0,499	-0,214	0,339	0,459*
GR/ atsakai			-	0,664	0,096	0,083	-0,542
GR/ iniciavimas				-	0,152	0,023	-0,650

Paaškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

12 ir 13 lentelėse pateikiami duomenys apie neautistiškiems vaikams būdingą ryšį tarp bendravimo įgūdžių ir elgesio problemų. Iš 12 lentelės matyti, kad neautistiškų vaikų imčiai nustatyta statistiškai reikšminga neigiama koreliacija tarp socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio, demonstruojamų individualiame bendravime su suaugusiuoju ($R = -0,419$). Tuo tarpu grupėje atvirkštinis ryšys nėra pakankamai stiprus ($R = -0,278$), kad ir šioje situacijoje būtų galima teigti, jog kuo daugiau vaikai bendrauja, tuo mažiau stebima elgesio problemų.

Iš 12 lentelėje pateikiamų duomenų taip pat galima pastebėti, kad neautistiškų vaikų probleminis elgesys reiškiasi nepastoviai. Probleminis elgesys grupėje ir individualiame bendravime yra susiję silpnai ($R = 0,207$), nėra taip, kad abiejose situacijose jo reikštųsi atitinkamai mažiau ar daugiau. Tarp socialinių įgūdžių, demonstruojamų individualiame ir grupiniame bendravime yra stiprus tiesioginis ryšys ($R = 0,648$).

12 lentelė. Koreliacijos koeficientai tarp neautistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje metu.

	IND/Probleminis elgesys	GR/Soc. įgūdžiai	GR/Probleminis elgesys
IND/Soc. įgūdžiai	-0,419	0,648	-0,240
IND/Probleminis elgesys	-	-0,296	0,207
GR/Soc. įgūdžiai		-	-0,278

Paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$.

Kaip ir autistiški vaikai, kontrolinės grupės dalyviai individualiame bendravime demonstruoja mažiau probleminio elgesio, nukreipto į save, kai jie labiau įsitraukia į veiklą ir kai nuosekliau klauso duodamų nurodymų ($R = -0,433$; žr. 13 lent.). Skirtingai negu autistiški vaikai,

jie individualiame bendravime demonstruoja mažiau probleminio elgesio, nukreipto į save, ir tada, kai grupėje aktyviau dalyvauja bendravime, atsako į duodamus nurodymus (nustatytas statistiškai reikšmingas ryšys, $R = -0,387$). Jie taip pat grupėje į save nukreipia mažiau netinkamų elgesio išraiškų, kai aktyviau imasi inicijuoti bendravimą (koreliacija tarp grupėje besireiškiančio probleminio elgesio, nukreipto į save, ir bendravimo iniciavimo $R = -0,335$).

13 lentelė. Koreliacijos koeficientai tarp neautistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio grupių individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje metu.

	IND/ probl. elg. į išorę	IND/ probl. elg. į vidų	GR/ atsakai	GR/ iniciavimas	GR/ probl. elg. į išorę	GR/ probl. elg. į vidų
IND/ atsakai	-0,020	-0,433*	0,750	0,312	-0,111	-0,288
IND/ iniciavimas	-0,085	-0,059	0,440*	0,255	-0,107	0,085
IND/ probleminis elg. į išorę		-0,191	0,133	0,315	0,729	-0,157
IND/ probleminis elg. į vidų		-	-0,387*	-0,178	-0,238	0,167
GR/ atsakai			-	0,679	-0,017	-0,287
GR/ iniciavimas				-	0,165	-0,335*

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

Apibendrinus, autistiškų ir neautistiškų vaikų socialiniai įgūdžiai yra stipriai susiję su jų probleminiu elgesiu, tačiau nagrinėjant skirtingas situacijas ir atskirus besireiškiančius socialinius įgūdžius ir elgesio problemas, ryšys nėra pastovus. Taip pat nustatyta, kad autistiškiems vaikams probleminis elgesys reiškiasi pastoviai nepriklausomai nuo situacijos, t.y. jeigu jie turi tam tikrų elgesio problemų, tai jos reiškiasi nuolat. Tuo tarpu neautistiškų vaikų probleminis elgesys nėra pastovus – vienoje situacijoje vaikas gali elgtis netinkamai, tuo tarpu kitoje jis gali būti labai ramus.

4.2. Autistiškų ir neautistiškų vaikų sunkumai tėvų ir mokytojų vertinimu. Ryšys su stebėtais socialiniais įgūdžiais ir probleminiu elgesiu

Tėvų ir mokytojų vertinimu nustatytų sunkumų įverčiai.

CBCL ir TRF klausimynais nustatytų nerimastingumo/ depresiškumo, užsisklendimo/ depresiškumo, somatinių skundų, taisyklių laužymo bei internaliųjų sunkumų skalių rezultatai nenurodomi ir neinterpretuojami, kadangi tyrimo metu nustatyta, jog minėtos skalės netinkamos tyrime dalyvavusių protinį atsilikimą turinčių vaikų vertinimui (žr. skyrelį “Rezultatų aptarimas”).

14 lentelėje pateikiami duomenys apie autistiškų ir neautistiškų vaikų socialinius, dėmesio, mąstymo, agresyvaus elgesio, eksternaliuosius bei bendrus sunkumus tėvų ir mokytojų vertinimu. Kaip matyti, abiejų grupių tyrimo dalyvių šių sunkumų skalių įverčiai, lyginant su sveikais vaikais (Kajokienė, Žukauskienė, 2007), yra itin dideli, ypač dėmesio sunkumų (CBCL duomenimis autistiškų vaikų – 12,14, neautistiškų vaikų – 10,36), agresyvaus elgesio (CBCL duomenimis autistiškų vaikų – 11,89, neautistiškų vaikų – 9,46). Autistiški vaikai pasižymi aukštesniais visų skalių įverčiais. Mąstymo sunkumų, dėmesio sunkumų bei bendrų sunkumų skalių įverčiai tiek tėvų, tiek mokytojų vertinimu aukštesni statistiškai reikšmingai.

14 lentelė. Tiriamųjų CBCL ir TRF atskirų skalių įvertinimų vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai.

SKALĖS	CBCL				TRF			
	Vidurkis		St. nuokrypis		Vidurkis		St. nuokrypis	
1. Socialinių sunkumų	8,29	8,14	3,20	3,54	7,32	7,11	2,33	3,07
2. Mąstymo sunkumų	7,89	4,11	3,15	3,12	7,57	4,43	2,99	3,24
3. Dėmesio sunkumų	12,14*	10,36*	3,47	3,19	12,04	9,61	2,86	2,44
4. Agresyvaus elgesio	11,89	9,46	4,57	5,59	11,68	8,68	6,21	3,28
5. Eksternaliųjų sunkumų	15,46	12,64	5,43	7,21	14,57	11,11	8,25	7,90
6. Bendrų sunkumų	70,36	56,39	19,30	19,65	73,14	57,29	22,67	20,55
	AV	NV	AV	NV	AV	NV	AV	NV

Paaiškinimai: AV – autistiški vaikai; NV – neautistiški vaikai. Paryškintu šriftu pažymėtos skalės, kurių įverčiai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

Kaip matyti iš 15 lentelėje pateikiamo CBCL ir TRF rezultatų palyginimo, tiek autistiškų, tiek neautistiškų vaikų tėvų ir mokytojų vertinimai tarpusavyje statistiškai reikšmingai nesiskiria. Nors nėra statistiškai reikšmingų skirtumų, stebima tendencija, kad tėvai mato daugiau konkrečių sunkumų – visų skalių įverčiai jų vertinimu yra šiek tiek aukštesni. Tačiau bendrų sunkumų skalių vertinimai (kurie susideda iš visų skalių vertinimų pridėjus jokioms skalėms nepriklausančių

teiginių vertinimus) yra aukštesni vertinant mokytojams. Tai pasakytina ir apie autistiškų, ir apie neautistiškų vaikų vertinimą.

15 lentelė. Autistiškų ir neautistiškų vaikų CBCL ir TRF atskirų skalių įverčių vidurkių palyginimas.

SKALĖS	AUTISTIŠKI VAIKAI		NEAUTISTIŠKI VAIKAI	
	CBCL	TRF	CBCL	TRF
1. Socialinių sunkumų	8,29	7,32	8,14	7,10
2. Mąstymo sunkumų	7,89	7,57	4,10	4,43
3. Dėmesio sunkumų	12,14	12,04	10,36	9,61
4. Agresyvaus elgesio	11,89	11,68	9,46	8,68
5. Eksternaliųjų sunkumų	15,46	14,57	12,64	11,11
6. Bendrų sunkumų	70,36	73,14	56,39	57,29

Taigi, autistiškų vaikų CBCL ir TRF įverčiai aukštesni negu kontrolinės grupės tiriamųjų. Skirtumų tarp tėvų ir mokytojų vertinimų nerasta.

Ryšys tarp tėvų vertinimu nustatytų sunkumų skalių.

Pateiksime koreliacijų skaičiavimo tarp atskirų CBCL skalių duomenis. Ryšys tarp atskirų sunkumų skalių rodo, ar turint vienokių sunkumų, vaikams būdingi ir kiti.

Naudosime socialinių, mąstymo, dėmesio sunkumų, agresyvaus elgesio eksternaliųjų sunkumų bei bendrų sunkumų duomenis. Remsimės vieno klausimyno, t.y. CBCL, duomenimis. Kadangi skirtumų tarp tėvų ir mokytojų vertinimo nerasta ir koreliacijos tarp tėvų ir mokytojų vertinimo yra pakankamai didelės (žr. 2 priedą, 25 lent.), galime remtis tik vienu iš šaltinių. Remiamės CBCL, kadangi nagrinėjamų skalių vidinis suderinamumas tėvų vertinimu kiek aukštesnis.

16 lentelėje matome kaip koreliuoja autistiškų vaikų turimi sunkumai. Visos sunkumų skalės turi tvirtą ryšį su bendrų sunkumų įverčiais: jeigu vaikai turi tam tikrų sunkumų, tai jie apskritai linkę turėti daug elgesio ir emocinių problemų. Taip pat, socialiniai, mąstymo, dėmesio sunkumai bei problemos dėl agresyvaus elgesio turi tarpusavio sąsajas. Dėmesio sunkumai statistiškai reikšmingai teigiamai koreliuoja su visais minėtais sunkumais (stipriausias ryšys su mąstymo sunkumais, $R = 0,472$). Socialiniai sunkumai turi stiprų tarpusavio ryšį su agresyviu elgesiu ($R = 0,585$). Tuo tarpu mąstymo sunkumai statistiškai reikšmingą ryšį turi tik su dėmesio sunkumais, jie nėra susiję su bendravimo problemomis ar agresyviu elgesiu.

Skirtingai negu autistiškų vaikų, neautistiškų vaikų CBCL klausimynu nustatytų sunkumų skalės tarpusavyje koreliuoja mažiau (žr. 17 lent.). Taigi, jų turimi sunkumai mažiau susiję vienas

su kitu. Statistiškai reikšmingas tiesioginis ryšys nustatytas tarp socialinių sunkumų ir agresyvaus elgesio ($R = 0,538$), kartu yra ryšys ir su eksternaliais sunkumais ($R = 0,557$).

Tendencija, kad jeigu vaikui būdinga tam tikrų sunkumų grupė, tai jis apskritai turi daugiau emocinių ir elgesio sunkumų, matoma ir neautistiškų vaikų grupėje. Tai rodo statistiškai reikšmingos atskirų sunkumų skalių sąsajos su bendrų sunkumų skale (žr. 17 lent.).

16 lentelė. Koreliacijos tarp autistiškų vaikų CBCL klausimynu nustatytų sunkumų skalių.

	Mąstymo	Dėmesio	Agresyvaus elgesio	Eksternaliųjų	Bendrų
Socialinių	0,091	0,380*	0,585	0,602	0,730
Mąstymo	-	0,472*	0,192	0,256	0,595
Dėmesio		-	0,374*	0,340	0,688
Agresyvaus elgesio			-	0,950	0,676
Eksternaliųjų				-	0,739

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

17 lentelė. Koreliacijos tarp neautistiškų vaikų CBCL klausimynu nustatytų sunkumų skalių.

	Mąstymo	Dėmesio	Agresyvaus elgesio	Eksternaliųjų	Bendrų
Socialinių	0,351	0,176	0,538	0,557	0,769
Mąstymo	-	0,171	0,298	0,279	0,654
Dėmesio		-	0,316	0,322	0,476*
Agresyvaus elgesio			-	0,980	0,676
Eksternaliųjų				-	0,678

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

Apibendrinant, stebima tendencija, kad autistiškiems vaikams būdinga turėti daug sunkumų vienu metu (jiems kartu pasireiškia socialiniai, mąstymo, dėmesio, agresyvaus elgesio sunkumai), o neautistiški vaikai, jeigu turi kurių nors sunkumų, tai dar nereiškia, kad jiems būdingos ir kito pobūdžio problemos.

Ryšys tarp tėvų vertinimu nustatytų sunkumų skalių ir stebėtų socialinių įgūdžių.

18 ir 19 lentelėse parodyta, kaip koreliuoja autistiškų ir neautistiškų vaikų CBCL klausimynu nustatyti sunkumai su stebėtais socialiniais įgūdžiais.

Kaip matyti iš 18 lentelės, autistiškų vaikų socialiniai įgūdžiai, demonstruojami individualiame bendravime su suaugusiuoju ir grupinėje veikloje su kitais vaikais, stipriau susiję tik su dėmesio sunkumais. Ryšys atvirkštinis, tai reiškia, kad vaikai, kurių dėmesys nepastovus, naudoja mažiau socialinių įgūdžių. Individualiame bendravime jie ypač linkę rečiau atsakyti į kitų

asmenų inicijuojamą bendravimą: koreliacija su atsakais $R = -0,354$, koreliacija su bendravimo iniciavimu $R = -0,164$. Grupinėje veikloje jie linkę neinicijuoti bendravimo ir neatsakyti kitiems asmenims (dėmesio sunkumų koreliacija su atsakais $R = -0,348$, su bendravimo iniciavimu $R = -0,375$).

18 lentelė. Koreliacijos tarp autistiškų vaikų CBCL klausimynu nustatytų sunkumų skalių ir stebėjimu nustatytų socialinių įgūdžių.

	Ind./visi soc. įgūdžiai	Ind./atsakai	Ind./iniciavimas	Gr./visi soc. įgūdžiai	Gr./atsakai	Gr./inicia- vimas
Socialinių	0,179	0,205	0,108	-0,024	0,024	-0,117
Mąstymo	0,011	-0,033	0,120	-0,098	-0,061	-0,187
Dėmesio	-0,358	-0,354	-0,164	-0,391	-0,348	-0,375
Agresyvaus elgesio	0,235	0,203	0,220	0,177	0,205	0,055

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$.

19 lentelėje matome koreliacijas tarp neautistiškų vaikų demonstruojamų socialinių įgūdžių ir tėvų įvertintų vaikų sunkumų. Panašiai kaip ir autistiškų vaikų, kontrolinės grupės tiriamųjų dėmesio sunkumai neigiamai koreliuoja su socialiniais įgūdžiais, ypač su atsakais (individualiame bendravime $R = -0,497$, grupėje $R = -0,412$).

19 lentelė. Koreliacijos tarp neautistiškų vaikų CBCL klausimynu nustatytų sunkumų skalių ir stebėjimu nustatytų socialinių įgūdžių.

	Ind./visi soc. įgūdžiai	Ind./atsakai	Ind./iniciavimas	Gr./visi soc. įgūdžiai	Gr./atsakai	Gr./inicia- vimas
Socialinių	0,284	0,045	0,502	0,258	0,274	0,174
Mąstymo	-0,236	-0,321	0,014	-0,277	-0,237	-0,292
Dėmesio	-0,384*	-0,497	-0,091	-0,424*	-0,412*	-0,314
Agresyvaus elgesio	-0,139	-0,274	0,101	0,085	0,049	0,116

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

Neautistiški vaikai išsiskiria tuo, kad jų socialiniai sunkumai turi tiesioginį ryšį su bandymais inicijuoti bendravimą ($R = 0,502$). Tai reiškia, kad neautistiški vaikai, netgi turėdami socialinių sunkumų, individualaus bendravimo su suaugusiuoju metu įdeda pastangų į bendravimo užmezgimą.

Taigi, iš CBCL klausimynu nustatytų sunkumų tik dėmesio sunkumai turi stipresnį ryšį su autistiškų ir neautistiškų vaikų socialiniais įgūdžiais: jeigu vaikams sunku sukaupti dėmesį, jie yra išsiblaškę, tuo pačiu jie naudoja mažiau socialinių įgūdžių. Neautistiški vaikai išsikiria tuo, kad, net ir turėdami socialinių sunkumų, yra linkę įsitraukti į bendravimą su suaugusiuoju.

Ryšys tarp tėvų vertinimu nustatytų sunkumų skalių ir stebėto probleminio elgesio.

Galiausiai aptarsime ryšį tarp tėvų nuomone įvertintų tyrimo dalyvių sunkumų ir stebėto probleminio elgesio (nukreipto į išorę, nukreipto į vidų, ir pykčio priepuolių). 20 lentelėje pavaizduotos koreliacijos autistiškų vaikų atveju. Kaip matyti, statistiškai reikšmingų koreliacijų tarp socialinių, dėmesio, mąstymo sunkumų ir agresyvaus elgesio bei elgesio problemų, pasireiškiančių ugdymo įstaigoje, nėra. Koreliacijos nežymios, tiek teigiamos, tiek neigiamos. Taigi, nėra aiškaus ir pastovaus ryšio tarp ugdymo įstaigoje individualioje ir grupinėje veikloje demonstruojamo probleminio elgesio ir CBCL klausimynu nustatytų sunkumų.

20 lentelė. Koreliacijos tarp autistiškų vaikų CBCL klausimynu nustatytų sunkumų skalių ir stebėjimu nustatyto probleminio elgesio.

	Ind./visas probleminis elgesys	Ind./nukreiptas į išorę	Ind./nukreiptas į vidų	Gr./visas probleminis elgesys	Gr./nukreiptas į išorę	Gr./nukreiptas į vidų
Socialinių	-0,226	-0,055	-0,230	0,031	0,350	-0,027
Mąstymo	-0,025	-0,280	0,016	-0,180	-0,296	-0,142
Dėmesio	0,167	-0,176	0,191	0,125	-0,209	0,134
Agresyvaus elgesio	-0,241	0,035	-0,289	-0,100	0,248	-0,065

21 lentelė. Koreliacijos tarp neautistiškų vaikų CBCL klausimynu nustatytų sunkumų skalių ir stebėjimu nustatyto probleminio elgesio.

	Ind./visas probleminis elgesys	Ind./nukreiptas į išorę	Ind./nukreiptas į vidų	Ind./pyktis	Gr./visas probleminis elgesys	Gr./nukreiptas į išorę	Gr./nukreiptas į vidų	Gr./pyktis
Socialinių	0,074	-0,014	-0,097	0,388*	0,081	-0,089	0,078	0,147
Mąstymo	0,120	-0,163	0,063	0,198	-0,160	-0,292	-0,011	-0,049
Dėmesio	0,397*	0,083	0,251	0,351*	0,613	0,097	0,597	0,336
Agresyvaus elgesio	0,324	0,195	0,057	0,565	0,430*	0,023	0,191	0,640

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

Neautistiškų vaikų atveju (žr. 21 lent.) matome, kad dėmesio sunkumai turi tiesioginį ryšį su probleminiu elgesiu individualiame bei grupiniame bendravime (individualiame bendravime ypač su pykčio prieuoliais, $R = 0,351$, grupiniame bendravime ypač su probleminiu elgesiu, nukreiptu į vidų, $R = 0,597$). Grupinės veiklos atveju ryšys stipresnis. Nustatytos sąsajos liudija, kad neautistiški vaikai, kurie turi daugiau sunkumų sukaupdami dėmesį, turi ir daugiau elgesio problemų. Vaikai, pasižymintys dėmesio sunkumais, atlikdami tam tikrą veiklą su suaugusiuoju gali stipriai supyksti, visai nutraukti veiklą. Bendraudami su vaikų grupe jie linkę save žaloti, kartoti tam tikrus judesius, garsus, stimuliuoti save.

Apibendrinant, stebėtas autistiškų vaikų probleminis elgesys nėra susijęs su jų turimais socialiniais, dėmesio, mąstymo sunkumais, agresyviu elgesiu. Neautistiškų vaikų atveju išsiskiria pykčio prieuolių sąsajos su socialiniais ir dėmesio sunkumais bei agresyviu elgesiu. Vis dėlto, šių duomenų sureikšminti negalime, nes neautistiškiems vaikams stebėjimo metu nebuvo būdinga patirti daug pykčio prieuolių (žr. 9 lent.).

5. REZULTATŲ APTARIMAS

5.1. Autistiškų ir neautistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, socialiniai įgūdžiai ir probleminis elgesys bei jų tarpusavio ryšys

5.1.1. Autistiškų ir neautistiškų vaikų socialiniai įgūdžiai

Tyrimo rezultatai rodo, kad autistiški vaikai, turintys protinį atsilikimą, demonstruoja mažiau socialinių įgūdžių negu neautistiški vaikai, turintys protinį atsilikimą. Tai sutampa su mokslininkų, tiriančių autizmo sutrikimą, pateikiamais duomenimis: teigiama, kad sunkumai įgyjant ir naudojant socialinius įgūdžius yra vienas pagrindinių autizmo spektro sutrikimų bruožų (Bellini ir kt., 2007, Wenar, Kerig, 2006, Frith, 2003, Lesinskienė, 2000, bei kiti tyrėjai). Skirtumai ypač atsiskleidžia vaikams dalyvaujant grupinėje veikloje: šiuo atveju autistiški vaikai rečiau laikosi nurodymų, mažiau įsitraukia į bendrą veiklą, rečiau bando užmegzti kontaktą bei rečiau reiškia norus tinkamu būdu negu neautistiški vaikai. Tai reiškia, kad socialinių įgūdžių raiškos sunkumai yra labiau išreikšti būnant grupėje. Individualaus bendravimo atveju statistiškai reikšmingai skiriasi tik nurodymų laikymosi ir norų reiškimo kiekis. Taigi, remiantis mūsų tyrimo duomenimis, autistiškus protinę negalią turinčius vaikus nuo neautistiškų protinę negalią turinčių vaikų galima atskirti pagal tai, kiek vaikai sugeba laikytis nurodymų ir reikšti norus.

Stebėjimo metu nustatyta, kad bendraudami su mokytoja arba auklėtoja autistiški vaikai naudoja daugiau socialinių įgūdžių negu bendraudami su kelių vaikų grupe. Nustatėme, kad individualaus bendravimo atveju jie ypač išsiskiria aktyvesniu dalyvavimu ir dažnesniu norų reiškimu. Svarbu tai, kad net jeigu vaikas turi konkretų socialinį įgūdį, pavyzdžiui, jis moka tinkamai išreikšti savo norus, vienoje situacijoje šį įgūdį jis gali mokėti ir galėti panaudoti, o kitoje – jau nebe. Pavyzdžiui, vienas tyrime dalyvavęs autistiškas lengvą protinį atsilikimą turintis 11 metų berniukas buvo stebimas užklasinės veiklos metu, kur iš pradžių atliko ugdomąsias užduotis padedamas mokytojos padėjėjos, o paskui žaidė judrų žaidimą su kitais vaikais, kuriam vadovavo mokytoja. Kai dirbo individualiai su mokytojos padėjėja, vaikas buvo susikaupęs, aktyviai dalyvavo atliekant užduotis, atsakinėjo į jam užduodamus klausimus, pats klausinėjo, domėjosi, pasakojo, ką jam močiutė buvo sakiusi. Prasidėjus grupiniam žaidimui, berniukas atrodė pasimetęs, pradėjo vaikščioti iš vieno klasės galo į kitą, nesilaikė žaidimo taisyklių, jų tarsi negirdėjo, nors prieš tai vykusios užduoties metu puikiai suprato, ką jam reikia daryti ir to laikėsi.

Taigi, kaip autistiškas vaikas sugeba bendrauti priklauso ne tik nuo jo turimų socialinių įgūdžių, bet ir nuo aplinkos veiksnių. Šiuo atveju vienas veiksnys buvo žmonių, su kuriais bendraujama, skaičius, o kitas – amžius. Ir ankstesniuose tyrimuose įrodyta, kad dalyvaujant

individualiame užsiėmime su mokytoju autistiški vaikai rodo daugiau bendravimo įgūdžių (Clark, Rutter, 1981, McHale ir kt., 1981, cit. pg. Lord, 1994). Taip pat teigiama, kad autistiški vaikai labiau linkę bendrauti su suaugusiais negu su vaikais (Wetherby, Prizant, 2005, Lord, 1994).

Svarbus veiksnys gali būti ir kartu esančių žmonių kompetencija bendrauti su negalia turinčiais vaikais (Wetherby, Prizant, 2005), t.y. mokytojas ar auklėtojas turi daugiau kompetencijos bendrauti su neįgalium vaiku negu kiti vaikai. Taip pat, suaugęs žmogus paprastai įdeda daugiau pastangų bendraudamas su neįgalium vaiku, rodo daugiau iniciatyvos, stengiasi įtraukti į veiklą.

Mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad suaugusiųjų kompetencijos veiksnys ne visada svarbus. Nors autistiški vaikai rodė daugiau socialinių įgūdžių bendraudami su vienu suaugusiuoju negu su grupe vaikų, kontrolinės grupės tiriamieji abiejose socialinėse situacijose rodė vienodą kiekį socialinių įgūdžių: taip pat aktyviai dalyvavo, laikėsi nurodymų ir vienodai dažnai reišė savo norus. Be to, grupėje jie netgi aktyviau iniciavo bendravimą su kitais vaikais. Šie vaikai taip pat turi protinę negalią, jie taip pat, kaip ir autistiški vaikai, vienoje situacijoje bendravo su kompetetingu suaugusiuoju, o kitoje – su kitais, dauguma atvejų – negalią turinčiais, – vaikais. Taigi, galima teigti, kad neautistiškiems vaikams suaugusiojo kompetencija, pastangos, bendravimo iniciavimas nėra toks svarbus veiksnys. Tuo tarpu autistiški vaikai, būdami tarp žmonių, jaučiasi itin pasimėtę, nesaugūs. Jie turi specifinį mechanizmą, dėl kurio jiems sunku bendrauti su žmonių grupe, ypač su vaikais. Autistiškiems vaikams labai svarbus palaikymas, bendravimo paskatinimas iš šalies. Jeigu jie patys neturi pakankamai įgūdžių, kad įsitrauktų į bendravimą, į bendrą veiklą, tai turėtų paskatinti aplinkiniai. Galvojant apie ugdymo programas, svarbu susikoncentruoti ne tik į pačių autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ugdymą, bet ir su šiais vaikais bendraujančių žmonių – mokytojų, tėvų, brolių, seserų, kartu besimokančių sveikų vaikų – mokymą.

5.1.2. Autistiškų ir neautistiškų vaikų probleminis elgesys

Stebėjimu nustatyta, kad visi tyrimo dalyviai rodė mažai agresyvaus elgesio su asmenimis ir daiktais, pykčio priepuolių bei save žalojančio elgesio. Literatūroje teigiama, kad autistiškiems bei kitą negalią turintiems vaikams agresyvus, savižalojantis elgesys, pykčio priepuliai yra būdingi (Mancil ir kt., 2006, Buschbacher ir kt., 2004, Mikulėnaitė, Ulevičiūtė, 2004, Lesinskienė ir kt., 2001). Gali būti, kad stebėjimo metu šios elgesio problemos nepasireiškė dėl per trumpo stebėjimo laiko. Be to, ugdymo įstaiga yra vaikams pažįstama vieta, kurioje jais nuolat rūpinasi darbuotojai, ir tai taip pat gali įtakoti mažą probleminio elgesio pasireiškimą.

Nors agresyvaus elgesio su asmenimis ir daiktais, pykčio priepuolių bei save žalojančio elgesio stebėta mažai, tai nereiškia, kad toks elgesys vaikams nėra būdingas. Vaikus stengtasi

stebėti tada, kai jie, remiantis mokytojų ir auklėtojų vertinimu, elgėsi ir jautėsi tipiškai. Remiantis su vaikais dirbančių pedagogų apibūdinimais, tiriamiesiems minėtos elgesio problemos yra būdingos, tačiau aktualesnis ne jų pasireiškimo dažnumas, o stiprumas, t.y. jos reiškiasi retai, tačiau itin stipriai. Aukštą agresyvaus elgesio laipsnį rodo ir aukšti klausimynais, kuriuos pildė tėvai ir mokytojai, nustatyti agresyvaus elgesio skalių įverčiai. Mokslo darbų autoriai patvirtina tendenciją tam tikroms problemoms reikštis netolygiu dažnumu, tačiau dideliu išreikštumo laipsniu. R. Simpson ir K. Otten (2005) teigimu, autistiški asmenys gali turėti tik kelias jiems būdingas problemas, tačiau jos reiškiasi tokiu intensyvumu, kad sudaro didelių adaptacijos sunkumų.

Rezultatai rodo, kad autistiški vaikai rodo daugiau savęs stimuliuojančio ir stereotipinio elgesio negu neautistiški vaikai. Literatūroje nurodoma, kad šis elgesys yra itin būdingas autistiškiems asmenims (Welton ir kt., 2004, Ivoškuvienė, Balčiūnaitė, 2002). Mūsų tyrimas patvirtina šiuos duomenis. Galima teigti, kad stereotipinis ir savistimuliacinis elgesys yra tas probleminis elgesys, pagal kurį galima atskirti autistiškus vaikus, turinčius protinį atsilikimą, nuo neautistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą. Šios elgesio problemos autistiškiems vaikams reiškiasi pakankamai dažnai, yra būdingos įvairiose socialinėse situacijose bei vaikams esant tipiškos savijautos, tuo tarpu neautistiški vaikai tokio elgesio demonstruoja itin mažai.

Stebėjimu nustatyta, kad autistiškų vaikų probleminis elgesys vienodai išreikštas bendraujant individualiai ir grupėje. Šie duomenys nesutampa su rezultatais, kurių buvo tikėtasi. Literatūroje nurodoma, kad autistiški vaikai tam tikrą probleminį elgesį naudoja vietoje socialinių įgūdžių kaip komunikacijos priemonę (Butler, Luiselli, 2007, Conroy ir kt., 2007, Durand, Merges, 2001). Kadangi autistiški vaikai yra linkę rodyti daugiau socialinių įgūdžių bendraudami su vienu asmeniu ir mažiau socialinių įgūdžių bendraudami su asmenų grupe, buvo tikėtasi, kad grupinės veiklos metu, vietoje tinkamų naudoti socialinių įgūdžių, autistiški vaikai demonstruos daugiau elgesio problemų. Tačiau tai nepasitvirtino.

Laikydami nuostatos, kad socialiniai įgūdžiai ir elgesio problemos yra susiję, pabandydysime paaiškinti tai, kad autistiškų vaikų imtyje buvo stebėtas vienodas probleminio kiekis bendraujant individualiai ir grupėje. Tai gali būti susiję su nedideliu agresyvaus elgesio, pykčio priepuolių bei savižalojančio elgesio kiekiu. Gali būti, kad būtent šis (ar kitas mūsų nestebėtas) probleminis elgesys galėtų pakeisti socialinius įgūdžius, tačiau stebėjimo metu tokių situacijų buvo užfiksuota mažai. Pakankamai dažnos autistiškų vaikų elgesio problemos – stereotipinis ir savistimuliuojantis elgesys – tiriamiesiems būdingos bet kokiu atveju, individualaus bendravimo metu ir bendravimo grupėje metu, ir yra vienas iš autistiškų vaikų skiriamųjų ženklų. Ateities tyrimuose reikėtų aiškintis, kokios būtent elgesio problemos dažniausiai atlieka komunikacijos funkcijas bei kokiose situacijose jos reiškiasi.

Skirtingai negu autistiškų vaikų, autizmo sutrikimo neturinčių vaikų elgesio problemų grupinės veiklos metu nežymiai padaugėjo: reiškėsi daugiau agresyvaus elgesio su kitais asmenimis. Galima manyti, kad tai susiję su tuo, jog grupinės veiklos metu jie bendravo su vaikais. Galbūt tai rodo, kad suaugusysis stebėtiems vaikams yra autoritetas ir jie nedrįsta agresyvaus elgesio nukreipti į pedagogą, tuo tarpu agresyviai elgtis su kitais kartu besimokančiais vaikais nebijo. Be to, grupėje kyla daugiau konfliktinių situacijų, ir jas neautistiški protinę negalią turintys vaikai gali bandyti spręsti reikšdami agresiją. Taip pat, bendraujant grupėje agresija gali būti kaip atsakas į kito vaiko išreikštą agresiją, o individualiame bendravime su suaugusiuoju yra maža tikimybė, kad suaugusysis su auklėtiniu elgtųsi agresyviai.

Tuo tarpu autistiški vaikai agresyviai elgiasi vienodai dažnai ir grupėje, ir individualiame bendravime. Šis faktas gali patvirtinti hipotezę, kad agresyvus autistiškų vaikų elgesys gali turėti komunikacijos funkciją, t.y. šiuo elgesiu autistiškas vaikas gali norėti kažką pasakyti, parodyti, išreikšti norą ar pan. Ir nesvarbu, kokie žmonės ir kiek jų yra šalia, kyla konfliktinės situacijos ar ne: jeigu vaikas neturi arba nemoka panaudoti tinkamo socialinio įgūdžio, jis gali naudoti agresyvų elgesį.

Iš rezultatų galima spręsti, kad neautistiškų vaikų probleminis elgesys reiškiasi nepastoviai, nes sąsaja tarp elgesio problemų, pasireiškiančių individualiame bendravime ir grupiniame bendravime, yra silpna. Autistiškų vaikų atveju ši sąsaja yra itin stipri. Tai dar kartą patvirtina, kad jeigu autistiškas vaikas turi elgesio problemų, tai jos reiškiasi įvairiose situacijose vienodai. Taip pat galime daryti prielaidą, kad neautistiškų vaikų elgesio problemos, skirtingose situacijose pasireiškiamos skirtingu dažnumu, daugiau priklauso nuo aplinkos veiksnių (pvz., šalia esančių žmonių elgesio), o tai reikštų, kad jie labiau reaguoja į aplinką, jiems svarbu, kas vyksta aplinkui. O autistiški vaikai yra labiau susikoncentravę į save, demonstruoja daugiau socialinio abejingumo, bijo aplinkos dėl jos sudėtingumo, neaiškumo, ką patvirtina ir autizmą nagrinėjantys autoriai (Wenar, Kerig, 2006, Ivoškuvienė, Balčiūnaitė, 2002).

5.1.3. Ryšys tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio

Mūsų tyrimu nustatyta, kad vaikai, turintys protinį atsilikimą, labiau linkę į probleminį elgesį tuo atveju, kai turi mažiau socialinių įgūdžių, ir atvirkščiai, kai naudoja daugiau socialinių įgūdžių, demonstruoja mažiau probleminio elgesio. Šie duomenys sutampa su literatūroje pateikiamais duomenimis, rodančiais, kad raidos sutrikimų turinčių vaikų socialiniai įgūdžiai ir elgesio problemos yra susiję (Mancil ir kt., 2006, Durand, Merges, 2001). Nors užsienio autoriai teigia esant stiprų ryšį tarp šių kintamųjų, tačiau išsamiai jis nėra nagrinėtas. Nėra atlikta mokslinių

tyrimų apie mūsų tyrime stebėjimo metu fiksuotų socialinių įgūdžių (t.y. dalyvavimo, nurodymų laikymosi, norų reiškimo, kontakto užmezgimo, gebėjimo dalintis, mandagumo) ir probleminio elgesio (t.y. agresyvaus elgesio, daiktų niokojimo, savęs žalojimo, savęs stimuliavimo, stereotipinio elgesio, pykčio priepuolių) išraiškų ryšį. Be to, daugumoje užsienio mokslinių darbų kalbama apie verbalinius bendravimo įgūdžius (Mancil ir kt., 2006, Moes, Frea, 2002, Sigafos, 2000, cit. pg. Mancil ir kt., 2006), kai tuo tarpu mes savo darbe stebėjome ir nagrinėjame daugiausiai neverbalines socialinių įgūdžių išraiškas.

Iš tyrimo rezultatų galima spręsti, kad bendrai, jeigu autistiškas vaikas turi daugiau socialinių įgūdžių, tai jis turi mažiau elgesio problemų, tačiau konkrečiose situacijose pastovumo nėra. Keičiantis situacijai – kai vaikas bendrauja individualiai su mokytoja, kai dalyvauja bendroje veikloje su kitais vaikais, – ir atsižvelgiant į konkrečius socialinius įgūdžius bei elgesio problemas, ryšys kartais būna stiprus, kartais – silpnas. Galima manyti, kad konkrečioje situacijoje didelę įtaką daro aplinkos veiksniai, tokie kaip vaiko savijauta, fizinės aplinkos ypatybės, šalia esantys žmonės, jų elgesys.

Nustatyta, kad kuo labiau autistiški vaikai linkę dalyvauti grupinėje veikloje su kitais vaikais, kuo daugiau tuo metu atsako į duotus nurodymus, kuo aktyviau bando užmegzti kontaktą ir išreikšti savo norus tinkamu būdu, tuo mažiau elgesio problemų, ypač stereotipinio elgesio ir savęs stimuliavimo, kyla individualios veiklos su suaugusiuoju metu. Vadinasi, jeigu vaikas turi pakankamai įgūdžių bendravimui su grupe vaikų, tai individualiame bendravime su vienu žmogumi jam bendrauti sekasi dar geriau – pakanka ir socialinių įgūdžių (tai rodo didesnis socialinių įgūdžių išraiškų skaičius individualios veiklos metu), ir nėra poreikio naudoti probleminio elgesio. O vaikams, kurie nemoka bendrauti su vaikais, net ir individualioje veikloje kyla daugiau elgesio problemų.

Be to, nustatyta, kad gebėjimas dalyvauti individualioje veikloje turi stiprų atvirkštinį ryšį su save stimuliuojančiu elgesiu, agresyviu elgesiu bei daiktų niokojimu tiek individualioje, tiek grupinėje veikloje. Jei autistiški vaikai geba dalyvauti siūlomoje veikloje, jie tuo pačiu metu mažiau save stimuliuoja, reiškia mažiau agresijos, o probleminio elgesio mažiau reiškiasi ir grupinėje veikloje.

Tai svarbu numatant ugdymo programas: autistiškus vaikus bazinių socialinių įgūdžių verta mokyti ir bendraujant asmeniškai su jais, ir veikloje, į kurią įsitraukia daugiau žmonių. Be to, mokant socialinių įgūdžių įvairiose situacijose, galima tikėtis išmokimo generalizacijos. Generalizaciją numatyti galime dėl to, kad nustatytas ryšys tarp skirtingose situacijose besireiškiančių socialinių įgūdžių bei elgesio problemų. Apie socialinių įgūdžių išmokimo generalizaciją kalba ir daugelis šią temą nagrinėjančių autorių (Lord, 1994, Koegel, Frea, 1993).

5.2. Autistiškų ir neautistiškų vaikų, turinčių protinį atsilikimą, sunkumai tėvų ir mokytojų vertinimu. Ryšys su socialiniais įgūdžiais ir probleminiu elgesiu

Autistiškų ir neautistiškų vaikų sunkumų palyginimas.

Tiriamųjų elgesio ir emociniai sunkumai vertinti naudojant du klausimynus: “6-18 metų vaiko elgesio tyrimo lapą”, kurį pildo vaiko tėvai (CBCL) bei “Mokytojo įvertinimo klausimyną (6-18 m.)”, kurį pildo su vaiku dirbantis pedagogas (TRF). Ankstesniuose tyrimuose nustatyta, kad šie klausimynai tinkami naudoti įvairaus sunkumo protinę negalią turinčių vaikų tyrimams (Dekker ir kt., 2002). Mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad Vilniaus specialiąsias ugdymo įstaigas lankančių, protinį atsilikimą turinčių autistiškų ir neautistiškų vaikų vertinimui tinkamos ne visos minėtų klausimynų sunkumų skalės.

Internaliuosius sunkumus atspindinčios skalės (nerimastingumo/ depresiškumo, užsisklendimo/ depresiškumo, somatinių skundų) ir taisyklių laužymo skalė turėjo nepakankamą vidinį suderinamumą. Pildydami klausimynus tėvai ir pedagogai kai kurių teiginių neįvertino ir dažniausiai tai buvo internaliuosius sunkumus atspindintys teiginiai. Dalis klausimynus pildžiusių tėvų ir mokytojų pažymėjo, kad į kai kuriuos klausimus negali atsakyti, nes protinę negalią turintis vaikas negali pasakyti, kaip jis jaučiasi, ką jis galvoja, ką jam skauda ir pan.

Manome, kad internaliuosius sunkumus atspindinčios skalės protinę negalią, ypač sunkesnę (dauguma mūsų tyrime dalyvavusių vaikų turėjo vidutinį arba žymų protinį atsilikimą), turintiems vaikams netinkamos, nes net gerai juos pažįstantiems suaugusiesiems – tėvams ir mokytojams – sunku pasakyti, kaip vaikas jaučiasi, ką galvoja, kokius somatinius negalavimus jis turi. Didelė dalis vaikų, dalyvavusių tyrime, visai nekalba (iš autistiškų vaikų grupės nekalbėjo 13 vaikų arba 46,43%, iš kontrolinės grupės dalyvių – 10 vaikų arba 35,71%), tad negali verbaliai išreikšti savo jausmų, somatinės būsenos.

Itin žemas taisyklių laužymo skalės vidinis suderinamumas gali būti aiškinamas tuo, kad kai kurių teiginių įverčių vidurkiai labai žemi (pvz., Nr. 99 [rūko, kramto arba uosto tabaką] ir Nr. 105 [vartoja alkoholį, narkotikus arba vaistus nemedicininiais tikslais] įverčių vidurkiai lygūs 0), tuo tarpu kitų tos pačios skalės teiginių įverčiai aukšti (pvz. Nr. 26 [nesijaučia kaltas, kai blogai elgiasi] – vidurkis 1,14; Nr. 28 [pažeidžia taisykles namie, mokykloje ar kitur] – vidurkis 0,93). Galima teigti, kad kai kurie šią skalę sudarantys teiginiai netinka protinį atsilikimą turintiems vaikams, nes jie nėra linkę tyčia pažeidinėti nustatytas taisykles.

Taigi, nenagrinėjome duomenų, gautų skaičiuojant nerimastingumo/ depresiškumo, užsisklendimo/ depresiškumo, somatinių skundų, taisyklių laužymo ir internaliųjų sunkumų skalių įverčius. Ateities tyrimuose būtų galima vidutinį ir žymų protinį atsilikimą turinčių vaikų emocinius ir elgesio sunkumus vertinti ASEBA grupės metodikomis, skirtomis mažesnio biologinio amžiaus

vaikams (“1,5-5 metų vaiko elgesio tyrimo lapas”) ir patikrinti jų tinkamumą. Šios metodikos parengtos tėvams ir auklėtojams pildyti bei yra standartizuotos ir Lietuvoje.

CBCL ir TRF rezultatai rodo, kad autistiški vaikai nuo neautistiškų vaikų skiriasi aukštesniais mąstymo sunkumų, dėmesio sunkumų bei bendrų sunkumų skalių įverčiais tiek tėvų, tiek mokytojų vertinimu. Taigi, remiantis mūsų tyrimo duomenimis, autistiškus protinį atsilikimą turinčius vaikus nuo autizmo neturinčių protišcai atsilikusių vaikų galima atskirti pagal kartu egzistuojančius didesnius mąstymo ir dėmesio sunkumus bei pagal didesnius bendrų sunkumų įverčius.

Šie duomenys sutampa su kitų autorių, tyrusių autizmo spektro sutrikimą turinčius vaikus, duomenimis. C. S. Duarte ir kolegos (2003) teigia, kad autistiškus vaikus nuo normalios raidos ir kitų raidos sutrikimų turinčių vaikų geriausiai galima diferencijuoti pagal aukštus mąstymo sunkumų skalės įverčius. E. F. Luteijn ir bendraautorių (2000) teigimu, įvairiapusį raidos sutrikimą turintys vaikai pasižymėjo tokiais pat aukštais dėmesio sunkumų skalės įverčiais kaip ir vaikai, turintys dėmesio ir aktyvumo sutrikimą, be to, šie vaikai pasižymėjo aukštais socialinių sunkumų įverčiais. Be to, J. N. Constantino su kolegomis (2000) nustatė, kad CBCL mąstymo, socialinių, dėmesio sunkumų skalės bei bendrų sunkumų skalė atspindi įvairiapusį raidos sutrikimą turinčių vaikų socialinio elgesio problemas. Pažymėtina, kad nors užsienio autoriai naudojo visas CBCL skales, įskaitant ir atspindinčias internaliuosius sunkumus bei taisyklių laužymo skalę, jų tyrimai autistiškų vaikų imčiai reikšmingas nurodo esant tik mąstymo, socialinių ir dėmesio sunkumų skales, t.y. būtent tas, kurias analizuojame mes.

Pagrindinis skirtumas tarp mūsų tyrimo rezultatų ir užsienyje nustatytų rezultatų yra tai, kad mūsų tirtų abiejų grupių vaikų socialinių sunkumų skalių įverčiai, vertinant tėvams ir mokytojams, buvo beveik vienodi. Pažymėtina, kad, lyginant su kitų studijų duomenimis, ir autistiškų, ir neautistiškų vaikų įverčiai buvo itin aukšti. K. P. Ruiter ir kiti autoriai (2007) Olandijoje atlikto tyrimo metu nustatė, kad CBCL klausimynu nustatytų socialinių sunkumų lengvą ir vidutinį protinį atsilikimą turinčių 6-18 metų vaikų, besimokančių specialiojoje mokykloje, imtyje vidutinis įvertis buvo 4,12. Panašius duomenis pateikia ir M. C. Dekker ir bendraautoriai (2002): vidutinis įvertis vidutinį protinį atsilikimą turintiems vaikams buvo 5,1. Tuo tarpu mūsų tyrimo rezultatai protinį atsilikimą turinčių vaikų imtyje yra 8,14, autistiškų vaikų imtyje – 8,29. Stipriai išreikštos socialinės problemos gali būti susijusios su sunkesniu protinio atsilikimo laipsniu: didžioji dalis tyrimo dalyvių turėjo vidutinį ir žymų protinį atsilikimą. Literatūroje nurodoma, kad kuo sunkesnis protinis atsilikimas, tuo mažiau žmogus bendrauja, socialinių kontaktų ratas mažėja, yra sunkiau dalyvauti ir nesudėtingose socialinėse veiklose (Sattler, 2002, Grakauskaitė-Kodikienė, 1993), o socialiniai CBCL klausimynu nustatomi sunkumai atspindi panašias problemas – vienišumą, priklausymą nuo kitų asmenų, nesutarimą su kitais vaikais, kalbos problemas ir kt. (Achenbach, Rescorla, 2001).

Kadangi vertinimą atliko tėvai ir mokytojai, ypatingai svarbus suaugusiųjų požiūris į negalią turinčius vaikus. Gali būti, kad Lietuvoje tėvai pervertina vaikų sunkumus. Vis dar gajus požiūris, kad neįgalus asmuo negali funkcionuoti visuomenėje, stebimas didelis neįgalų vaikų auginančių šeimų uždarumas. Socialiniai sunkumai ir atspindi tai, kiek vaikas pritampa prie kitų žmonių, ar sugeba būti grupėje. Svarbu paminėti, kad ir kitų sunkumų (dėmesio, mąstymo, agresyvaus elgesio) skalių įverčiai lietuvių vaikų imtyje aukštesni negu olandų vaikų imtyje.

Autistiškų ir neautistiškų vaikų sunkumų palyginimas pagal tėvų ir mokytojų vertinimą.

Savo tyrimu nustatėme, kad tėvai ir mokytojai protinę negalią turinčius vaikus – autistiškus ir neautistiškus – vertina labai panašiai. Atsižvelgiant į CBCL ir TRF sunkumų skalių koreliacijas (žr. 2 priedą, 25 lent.), galima teigti, kad mūsų tyrime tėvų ir mokytojų vertinimo sutapimo lygis, lyginant su kitų tyrimų duomenimis, yra aukštas. R. Žukauskienės ir bendraautorių (2004) teigimu, Lietuvoje atlikto bendros vaikų populiacijos emocinių ir elgesio sunkumų vertinimo metu vidutinė koreliacija tarp tėvų ir mokytojų vertinimo buvo 0,28, o mūsų tyrime vidutinė koreliacija autistiškų vaikų imtyje yra 0,34 (skaičiuojant atskirai tik mūsų nagrinėjamas sunkumų skales – socialinių, mąstymo, dėmesio sunkumų, agresyvaus elgesio, eksternalijų ir bendrų sunkumų – vidutinė koreliacija yra 0,36), o neautistiškų vaikų imtyje – 0,54 (skaičiuojant atskirai tik mūsų nagrinėjamas sunkumų skales vidutinė koreliacija yra 0,65).

Apskaičiuoti sunkumų skalių vidurkiai bei vidutinės koreliacijos rodo, kad tėvai ir su vaikais dirbantys mokytojai vaikų sunkumus (ypač neautistiškų vaikų imties atveju) mato panašiai. Ateities tyrimuose būtų galima naudoti tik vieno šaltinio vertinimą, t.y. tik tėvų arba tik mokytojų.

Galima manyti, kad abi suaugusiųjų grupės vaikus pažįsta pakankamai gerai, kad galėtų įvertinti išoriškai matomas vaikų problemas (mūsų aptariamais CBCL ir TRF nustatyti sunkumai gali būti stebimi išoriškai; internalijų sunkumų, kuriuos dėl tiriamųjų specifiškumo įvertinti sunku, nenagrinėjome). Tam, kad tėvų ir mokytojų vertinimai panašūs, įtakos gali turėti tai, kad tyrimo dalyviai specialiojoje ugdymo įstaigoje, lyginant su bendrojo lavinimo mokyklas lankančiais vaikais ir jaunuoliais, praleidžia itin daug laiko. Jie su pedagogais būna ne tik pamokose, tačiau kartu ir valgo, dalyvauja laisvalaikio užsiėmimuose. Dauguma vaikų lieka ugdymo įstaigoje iki vakaro. Tai sudaro sąlygas pedagogams, kaip ir tėvams, matyti vaikus ir stebėti jų sunkumus įvairiose situacijose.

Ryšys tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų tėvų vertinimu nustatytų atskirų sunkumų.

Nustatėme, kad autistiškų vaikų dėmesio sunkumai susiję su socialiniais ir mąstymo sunkumais bei su agresyviu elgesiu. Stipriausios sąsajos yra su mąstymo sunkumais. Kaip jau minėjome anksčiau, autistiški vaikai mūsų tyrimo duomenimis pasižymi aukštais dėmesio ir

mąstymo sunkumų įverčiais. Stiprus ryšys tarp dėmesio ir mąstymo sunkumų skalių dar kartą įrodo, kad būtent šie kartu egzistuojantys sunkumai geriausiai diferencijuoja autistiškus protinį atsilikimą turinčius vaikus nuo neautistiškų protinį atsilikimą turinčių vaikų.

Iš rezultatų taip pat matome, kad sunkumai sutelkiant dėmesį yra tiesiogiai susiję su socialiniais sunkumais bei su problemomis dėl agresyvaus elgesio. Vadinasi, autistiškiems vaikams, turintiems problemų su dėmesio sukaupimu, būdingesnės ne tik mąstymo, bet ir bendravimo problemos, jie labiau linkę į agresyvų elgesį. Galima manyti, kad dėmesio sunkumai yra svarbi sudėtinė autizmo sutrikimo dalis. Literatūroje taip pat minima, kad autistiški vaikai itin išsiskiria dėmesio nepastovumu (Wenar, Kerig, 2006), o Luteijn ir bendraautoriai (2000) nustatė, kad autistiški vaikai dėmesio sunkumų įverčiais nesiskiria nuo dėmesio ir aktyvumo sutrikimą turinčių vaikų, t.y. abi grupės atstovaujantys vaikai pasižymi itin aukštais dėmesio sunkumų įverčiais.

Neautistiškų vaikų CBCL klausimynu nustatytų atskirų sunkumų skalės tarpusavyje susijusios nestipriai, stebimas tik stiprus tiesioginis ryšys tarp socialinių sunkumų ir agresyvaus elgesio. Šios grupės tyrimo dalyvių turimos problemos, skirtingai negu autistiškų vaikų, gali egzistuoti nepriklausomai. Tai galima paaiškinti tuo, kad kontrolinę tyrimo dalyvių grupę sudarė vaikai, turintys skirtingus sutrikimus, taigi ir tarp skirtingų problemų neišryškėjo tarpusavio ryšys.

Apskritai, stebima tendencija, kad autistiškiems vaikams būdinga turėti daug sunkumų vienu metu (jiems dažniau kartu pasireiškia socialiniai, mąstymo, dėmesio sunkumai, agresyvus elgesys), o neautistiški vaikai, jeigu turi kurių nors sunkumų, tai dar nereiškia, kad jiems būdingos ir kito pobūdžio problemos. Taigi, norint padėti autistiškiems vaikams reikia susikoncentruoti ne tik į vieną sunkumų grupę, kuri galbūt yra labiausiai pastebima, tačiau reikia nustatyti, ar vaikai kartu neturi ir kitų problemų, kurios gali apsunkinti mokymąsi, bendravimą su aplinkiniais.

Ryšys tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų sunkumų (tėvų vertinimu) ir stebimų socialinių įgūdžių bei elgesio problemų.

Nagrinėjant CBCL klausimynu nustatytų sunkumų ryšį su stebėtais socialiniais įgūdžiais išryškėja dėmesio sunkumų svarba. Autistiški ir neautistiški vaikai, kurie turi dėmesio sutelkimo problemų, tiek bendraudami asmeniškai su mokytoju, tiek bendraudami su grupe vaikų, demonstruoja mažiau socialinių įgūdžių. Tokiu atveju jie ypač pasižymi tuo, kad rečiau laikosi nurodymų ir ne taip aktyviai dalyvauja bendroje veikloje.

Kiti sunkumai, kuriuos pastebi tėvai, yra labai silpnai susiję stebėtais socialiniais įgūdžiais bei probleminiu elgesiu. Tai reiškia, kad CBCL klausimynu nustatomos problemos ir stebimos socialinių įgūdžių bei elgesio problemų išraiškos atspindi skirtingą sunkumų pobūdį. Tai aktualiausia kalbant apie socialinius sunkumus tėvų vertinimu ir stebimus socialinius įgūdžius. Socialinių sunkumų skalė atspindi tokias problemas kaip vienišumas, priklausymas nuo kitų

asmenų, kalbos problemos, kurių mes į savo stebėjimą nebuvo įtraukę. Taigi, jei vaikas turi daug socialinių sunkumų, tai dar nereiškia, kad jis negeba naudoti tam tikrų socialinių įgūdžių, ir atvirkščiai, jeigu jis turi mažai socialinių sunkumų, tai nereiškia, kas jis turi pakankamai socialinių įgūdžių ir moka juos naudoti tinkamoje vietoje.

Gilindamiesi į vaikų sunkumų tėvų vertinimu sąsajas su stebėtais socialiniais įgūdžiais, pastebėjome įdomią tendenciją: neautistiškų vaikų socialiniai sunkumai tiesiogiai susiję su bendravimo iniciavimu individualioje veikloje su suaugusiuoju. Kadangi neautistiškų vaikų bendravimo iniciavimo išraiškų skaičius individualaus bendravimo atveju yra didelis, ši sąsaja rodo, kad kuo daugiau vaikai turi socialinių sunkumų (tėvų vertinimu), tuo dažniau jie stengiasi inicijuoti bendravimą su mokytoju. Tai svarbu, nes reiškia, kad neautistiški vaikai, net jeigu pasižymi bendravimo problemomis, stengiasi užmegzti ryšį su kitais žmonėmis, bendrauti su jais, tuo tarpu autistiški vaikai šio bruožo neturi. Literatūroje nurodoma, kad autistiški vaikai ne tik mažai reaguoja į kitų žmonių inicijuojamą bendravimą, bet ir ypatingai pasižymi tuo, kad savo noru nėra linkę įsitraukti į bendrą su kitais asmenimis veiklą, nemoka užmegzti santykių (Mikulėnaitė, Ulevičiūtė, 2004, Lord, 1994). Vadinasi, bendraujant su autistiškais vaikais, kaip jau ne kartą minėjome, ypatingai svarbus bendravimo paskatinimas iš šalies, nuolatinės pastangos įtraukti juos į veiklą, nelikti nuošalyje.

Mūsų tyrime iš viso dalyvavo 56 įvairaus amžiaus autistiški ir neautistiški vaikai. Nedidelis tiriamųjų skaičius riboja galimybes palyginti atskiras vaikų grupes, besiskiriančias amžiumi, lytimi, protinio atsilikimo sunkumu. Dėl to mūsų tyrime lygintos dvi grupės – specialiąją ugdymo įstaigą lankantys autistiški protinį atsilikimą turintys vaikai ir protinę negalią turintys, tačiau neautistiški, vaikai.

Ateities tyrimuose reikėtų toliau nagrinėti vaikų socialinius įgūdžius bei elgesio problemas. Būtų galima tirti didesnes vaikų grupes jas atrenkant pagal amžių, lytį ir protinio atsilikimo laipsnį. Tuomet būtų galima tiksliau įvardinti, kaip yra susiję atskirų autistiškų vaikų grupių socialiniai įgūdžiai ir elgesio problemos bei efektyviau organizuoti intervencines priemones. Taip pat, galvojant apie ugdymo programų rengimą bei tobulinimą, dėl autizmo sutrikimo daugialypiškumo, didesnę dėmesį reikėtų skirti kokybiniais autistiškų asmenų tyrimams, kuriais būtų galima atskleisti elgesio subtilumus ir į tai atsižvelgti ugdymo ir mokymo procese.

Mūsų darbu nustatyta, kad CBCL ir TRF klausimynai negali tiksliai atskleisti sunkią protinę negalią turinčių vaikų emocinių sunkumų. Šiam tikslui reikėtų kurti naujus vertinimo metodus, tinkamus naudoti vidutinį ir žymų protinį atsilikimą turintiems vaikams. Taip pat, galima išbandyti

vidutinį ir žymų protinį atsilikimą turinčių vaikų emocinius ir elgesio sunkumus vertinti ASEBA grupės metodikomis, skirtomis mažesnio biologinio amžiaus vaikams (“1,5-5 metų vaiko elgesio tyrimo lapas”).

Atliktas tyrimas suteikia praktikoje naudingos informacijos tėvams, auginantiems autistiškus vaikus, bei specialistams (psichologams, specialiesiems pedagogams, mokytojams, mokytojų padėjėjams), dirbantiems su autizmo sutrikimą turinčiais vaikais.

Pirma, atskleidėme, kad autistiški vaikai neturi pakankamai socialinių įgūdžių, kad galėtų savarankiškai įsitraukti į bendravimą, bendrą su kitais žmonėmis veiklą. Be to, net jeigu vaikas turi konkretų socialinį įgūdį, vienoje situacijoje jis gali mokėti jį panaudoti, o kitoje – ne. Ypač svarbu atkreipti dėmesį į autistiškus vaikus grupinėje veikloje, nes būdami su keliais žmonėmis jie jaučiasi itin nesaugiai ir yra linkę dar labiau užsisklęsti savyje. Būtinai palaikymas, bendravimo, dalyvavimo paskatinimas iš šalies. Galvojant apie ugdymo programas, svarbu susikoncentruoti ne tik į pačių autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ugdymą, bet ir su šiais vaikais bendraujančių žmonių – mokytojų, tėvų, brolių, seserų, bendraklasių – mokymą, kaip elgtis su autistiškais vaikais.

Antra, mūsų tyrimas parodė, kad egzistuoja ryšys tarp autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir elgesio problemų. Konkrečiose situacijose ryšys nėra pastovus, taigi reikėtų stebėti autistiško vaiko elgesį ir bandyti užfiksuoti tendencijas, kokia konkrečiai elgesio problema gali būti naudojama vietoje socialinio įgūdžio, t.y. kokią komunikacijos funkciją kuri elgesio problema atlieka. Išsiaiškinus, ką reiškia probleminis elgesys, galima jį keisti pozityviais socialiniais įgūdžiais.

Trečia, remiantis rezultatais galima teigti, kad autistiškų vaikų socialinius įgūdžius reikia ugdyti įvairiose situacijose – tiek bendraujant asmeniškai su vaiku, tiek bendroje su kitais vaikais veikloje. Be to, galima numatyti išmokimo generalizaciją, t.y. galima tikėtis, kad išmokti socialiniai įgūdžiai persikels ir į kitas situacijas.

Ketvirta, atskleidėme tendenciją, kad autistiškiems vaikams yra būdinga turėti daug sunkumų vienu metu. Jie dažnai kartu turi socialinių, mąstymo, dėmesio sunkumų, pasižymi agresyviu elgesiu. Tai reiškia, kad specialistams, dirbantiems su autistiškais vaikais, svarbu atkreipti dėmesį į įvairias galimas problemas, ne tik į tas, kurios matomos akivaizdžiai.

IŠVADOS

1. Vaikai, naudojantys mažiau socialinių įgūdžių, yra labiau linkę į probleminį elgesį, ir atvirkščiai, vaikai, naudojantys daugiau socialinių įgūdžių, demonstruoja mažiau probleminio elgesio. Nepaisant to, ryšys tarp konkrečių socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio išraiškų skirtingose socialinėse situacijose yra nepastovus ir gali būti įtakojamas aplinkos veiksnių.
2. Bendraudami su vienu asmeniu autistiški vaikai linkę aktyviau dalyvauti organizuojamoje veikloje ir dažniau reikšti norus negu bendraudami grupėje.
3. Autistiškiems vaikams būdingas vienodas probleminio elgesio (agresyvaus elgesio su asmenimis ir daiktais, pykčio priepuolių, savęs žalojimo, savęs stimuliavimo ir stereotipinio elgesio) išraiškų kiekis bendraujant su vienu asmeniu ir dalyvaujant grupinėje veikloje.
4. Autistiški vaikai, lyginant su neautistiškais vaikais, bendraudami su vienu asmeniu ir dalyvaudami grupinėje veikloje rečiau laikosi nurodymų ir rečiau tinkamai išreiškia norus; grupinės veiklos metu jie taip pat mažiau dalyvauja bendroje veikloje ir rečiau bando užmegzti kontaktą.
5. Autistiški vaikai, lyginant su neautistiškais vaikais, bendraudami su vienu asmeniu ir dalyvaudami grupinėje veikloje demonstruoja daugiau stereotipinio ir save stimuliuojančio elgesio.
6. Autistiški vaikai tėvų ir mokytojų vertinimu turi daugiau mąstymo, dėmesio ir bendrų sunkumų negu neautistiški vaikai.
7. Tėvai ir mokytojai autistiškų ir neautistiškų vaikų socialinius, mąstymo, dėmesio sunkumus, agresyvų elgesį ir bendrus sunkumus vertina vienodai.
8. Autistiškų vaikų dėmesio sunkumai turi atvirkštinį ryšį su jų nurodymų laikymusi ir dalyvavimu tam tikroje veikloje: kuo daugiau dėmesio sunkumų jie turi, tuo rečiau laikosi nurodymų ir ne taip aktyviai dalyvauja bendroje veikloje, ir atvirkščiai, kuo mažiau dėmesio sunkumų turi, tuo dažniau laikosi nurodymų ir aktyviau dalyvauja bendroje veikloje.
9. Autistiškų vaikų probleminis elgesys (agresyvus elgesys su asmenimis ir daiktais, pykčio priepuoliai, savęs žalojimas, savęs stimuliavimas ir stereotipinis elgesys) nėra susijęs su jų socialiniais, dėmesio, mąstymo sunkumais ir agresyviu elgesiu.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Achenbach T. M. Manual for the Assessment Data Manager Program (ADM) for the CBCL/4-18, YSR, TRF, YASR, YABCL, CBCL/2-3, CBCL/2-5 & C-TRF. University of Vermont, Research Center for Children, Youth, & Families, Burlington, 2000 [žiūrėta 2008m. balandžio 17d.]. Prieiga per internetą: <http://www.aseba.org/support/frequently/computer/manuals/ADM2.pdf>.
2. Achenbach T. M., Rescorla, L. A. Manual for ASEBA School-Age Forms & Profiles. University of Vermont, Research Center for Children, Youth, & Families, Burlington, 2001.
3. Autizmas: teorija ir praktika. Informacinis biuletenis Nr. 4. Universitetinis sutrikusio vystymosi vaikų centras, Vilnius, 1994, 76 p.
4. Barry T. D., Klingler L. G., Lee J. M., Palardy N., Gilmore T., Bodin S. D. Examining the Effectiveness of an Outpatient Clinic-Based Social Skills Group for High-Functioning Children With Autism // *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol. 33, No. 6, Dec 2003, p. 685-701.
5. Bellini S. Making (and Keeping) Friends: A Model for Social Skills Instruction // *The Reporter*, 2003, No. 8(3), p. 1-10.
6. Bellini S., Hopf A. The Development of the Autism Social Skill Profile: A Preliminary Analysis of Psychometric Properties // *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, Summer 2007, Vol. 22, No. 2, p. 80-87.
7. Bellini S., Peters J. K., Benner L., Hopf A. A Meta-Analysis of School-Based Social Skills Interventions for Children With Autism Spectrum Disorders // *Remedial and Special Education*, May/June 2007, Vol. 28, No. 3, p. 153-162.
8. Bregman J. D. Definitions and Characteristics of the Spectrum // *Autism Spectrum Disorders. Identification, Education and treatment*. Ed. Zager D. LEA, New Jersey, 2005, p. 3-46.
9. Buschbacher P., Fox L., Clarke S. Recapturing Desired Family Routines: A Parent-Professional Behavioral Collaboration // *Research & Practice for Persons With severe Disabilities*, 2004, Vol. 29, No. 1, 25-39.
10. Butler L. R., Luiselli J. K. Escape-Maintained Problem Behavior in a Child With Autism: Antecedent Functional Analysis and Intervention Evaluation of Noncontingent Escape and Instructional Fading // *Journal of Positive Behavior Interventions*, Fall 2007, Vol. 9, No. 4, p. 195-202.
11. Coates S. The Relationship is the Thing // *Autism – the Search for Coherence*. Ed. Richer J., Coates S., J. Kingsley Publ., London, 2001, p. 133-136.

12. Conroy M. A., Boyd B. A., Asmus J. M., Madera D. A Functional Approach for Ameliorating Social Skills Deficits in Young Children With Autism Spectrum Disorders // *Infants & Young Children*, 2007, Vol. 20, No. 3, p. 242-254.
13. Constantino J. R., Przybeck T., Friesen D., Todd R. D. Reciprocal Social Behavior in Children With and Without Pervasive Developmental Disorders // *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 2000, Vol. 21, p. 2-11.
14. Dekker M. C., Koot H. M., van der Ende J., Verhulst F. C. Emotional and Behavioral Problems in Children and Adolescents With and Without Intellectual Disability // *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2002, Vol. 43, p. 1087-1098.
15. Duarte C. S., Bordin I. A. S., de Oliveira A., Bird H. The CBCL and the Identification of Children With Autism and Related Conditions in Brazil: Pilot Findings // *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2003, Vol. 33, No. 6, p. 703-708.
16. Durand V. M., Merges E. Functional Communication Training: A Contemporary Behavior Analytic Intervention for Problem Behaviors // *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, Summer 2001, Vol. 16, No. 2, p. 110-119, 136.
17. Elliott S. N., Gresham F. M. Children's Social Skills: Assessment and Classification Practices // *Journal of Counseling and Development*, Oct 1987, Vol. 66, 96-99.
18. Elliott S. N., Lang S. C. Social Skills Training // *Encyclopedia of Applied Psychology*. Ed. Spielberger C. Elsevier Academic Press, 2004, p. 427-433.
19. Frith U. *Autism: Explaining the Enigma*. Blackwell, Malden, 2003, 249 p.
20. *Gale Encyclopedia of Psychology*. Ed. Strickland B. Gale Group, Washington, 2001, 701 p.
21. Grakauskaitė-Kodikienė E. Šiek tiek apie protinį atsilikimą // *Informacinis biuletenis Nr.3*, Universitetinis vaikų psichinės sveikatos centras, Vilnius, 1993, 24 p.
22. Gresham F. M., Elliott S. N. The Relationship Between Adaptive Behavior and Social Skills: Issues in definition and Assessment // *The Journal of Special Education*, 1987, Vol. 21, No. 1, p. 167-181.
23. Halle J., Meadan H. A Protocol for Assessing Early Communication of Young Children With Autism and Other Developmental Disabilities // *Topics in Early Childhood Special Education*, 2007, No. 27:1, p. 49-61.
24. Handleman J. S., Delmolino L. M. Assessment of Children With Autism // *Autism Spectrum Disorders. Identification, Education and treatment*. Ed. Zager D. LEA, New Jersey, 2005, p. 269-293.
25. Hobson P. Understanding Persons: The Role of Affect // *Understanding Other Minds: Perspectives From Autism*. Ed. Baron-Cohen ir kt., Oxford University Press, Oxford, 1994, p. 204-225.

26. Ivoškuvienė R., Balčiūnaitė J. Autistiškų vaikų ugdymas. Šiaulių universiteto leidykla, Šiauliai, 2002, 160 p.
27. Janert S. The Young Autistic Child. Reclaiming Non-Autistic Potential Through Interactive Games // Autism – the Search for Coherence. Ed. Richer J., Coates S., J. Kingsley Publ., London, 2001, p. 137-144.
28. Kajokienė I., Žukauskienė R. 6-18 m. vaikų reprezentacinės ir klinikinės imčių emocinių ir elgesio sunkumų sąsajų palyginimas su šeimos socialiniais, ekonominiais ir demografiniais veiksniais // Psichologija, 2007, Vol. 36, p. 22-43.
29. Kamps D. M., Leonard B. R., Vernon S., Dugan E. P., Delquadri J. C., Gershon B., Wade L., Folk L. Teaching Social Skills to Students With Autism to Increase Peer Interactions in an Integrated First-Grade Classroom // Journal of Applied Behavior Analysis, 1992, Vol. 25, No. 2, p. 281-288.
30. Keen D. Communicative Repair Strategies and Problem Behaviours of Children With Autism // International Journal of Disability, Development and Education, 2003, Vol. 50, No. 1, p. 53-64.
31. Koegel L. K., Koegel R. L., Hurley C., Frea W. D. Improving Social Skills and Disruptive Behavior in Children With Autism Through Self-Management // Journal of Applied Behavior Analysis, 1992, Vol. 25, No. 2, p. 341-353.
32. Koegel R. L., Frea W. D. Treatment of Social Behavior in Autism Through the Modifications of Pivotal Social Skills // Journal of Applied Behavior Analysis, 1993, Vol. 26, No. 2, p. 369-377.
33. Lesinskienė S. Vaikystės autizmo diagnostikos ir gydymo principai. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2000, 60 p.
34. Lesinskienė S. Autizmo sutrikimo samprata, klinika ir diagnozavimo pagrindai. Vilnius, 1998, 20 p.
35. Lesinskienė S., Pūras D., Kajokienė A., Šenina J. Autistų vaikų slaugos ypatumai: mokomoji knyga slaugos ir medicinos studentams, slaugytojoms, gydytojams, pediatrijos bei vaikų – paauglių psichiatrijos rezidentams ir autistus vaikus auginantiems tėvams. VU leidykla, Vilnius, 2001, 68 p.
36. Lord C. The Complexity of Social Behaviour in Autism // Understanding Other Minds: Perspectives From Autism. Ed. Baron-Cohen ir kt., Oxford University Press, Oxford, 1994, p. 292-313.
37. Luteijn E. F., Serra M., Jackson S., Steenhuis M. P., Althaus M., Volkmar F., Minderaa R. How Unspecified Are the Disorders of Children With a Pervasive Developmental Disorder

- Not Otherwise Specified? A Study of Social Problems in Children with PDD-NOS and ADHD // *European Child & Adolescent Psychiatry*, 2000, Vol. 9, No. 3, p. 168-179.
38. Mancil G. R., Conroy M. A., Nakao T., Alter P. J. Functional Communication Training in the Natural Environment: A Pilot Investigation With a Young Child With Autism Spectrum Disorder // *Education and Treatment of Children*, 2006, Vol. 29, No. 4, p. 615-633.
39. Mikulėnaitė L., Ulevičiūtė R. *Ankstyvojo amžiaus vaikų autizmas*. Vilnius, 2004, 73 p.
40. Moes D. R., Frea W. D. Contextualized Behavioral Support in Early Intervention for Children With Autism and Their Families // *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Dec 2002, Vol. 32, No. 6, p. 519-533.
41. Mundy P., Sigman M., Kasari C. The Theory of Mind and Joint-Attention Deficits in Autism // *Understanding Other Minds: Perspectives From Autism*. Ed. Baron-Cohen ir kt., Oxford University Press, Oxford, 1994, p. 181-203.
42. Murdock L. C., Cost H. C., Tieso C. Measurement of Social Communication Skills of Children With Autism Spectrum Disorders During Interactions With Typical Peers // *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, Fall 2007, Vol. 22, No. 3, p. 160-172.
43. O'Neill R. E., Sweetland-Baker M. Brief Report: An Assessment of Stimulus Generalization and Contingency Effects in Functional Communication Training With Two Students With Autism // *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2001, Vol. 31, No. 2., p. 235-240.
44. Rojahn J., Matson J. L., Lott D., Esbensen A. J., Smalls Y. The Behavior Problems Inventory: An Instrument for the Assessment of Self-Injury, Stereotyped Behavior and Aggression/Destruction in Individuals With Developmental Disabilities // *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2001, Vol. 31, No. 6., p. 577-588.
45. Ruitter K. P., Dekker M. C., Verhulst F. C., Koot H. M. Developmental Course of Psychopathology in Youths With and Without Intellectual Disabilities // *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2007, Vol. 48, No. 5, p. 498-507.
46. Sattler J. M. *Assessment of Children: Behavioral and Clinical Applications*. San Diego, 2002, 620 p.
47. Simpson R., Otten K. Structuring Behavior Management Strategies and Building Social Competence // *Autism Spectrum Disorders. Identification, Education and treatment*. Ed. Zager D. LEA, New Jersey, 2005, p. 367-394.
48. TLK-10 psichikos ir elgesio sutrikimai: klinika ir diagnostika. Lietuvos psichiatrų asociacija, leidybos komitetas. Pasaulinė sveikatos organizacija, Ženeva. "Medicinos" leidykla, Kaunas, 1997, 289 p.

49. Vismara L. A., Lyons G. L. Using Perseverative Interests to Elicit Joint Attention Behaviors in Young Children With Autism: Theoretical and Clinical Implications for Understanding Motivation // *Journal of Positive Behavior Interventions*, Fall 2007, Vol. 9, No. 4, p. 214-228.
50. Volkmar F. R., Klin A. Autism & Asperger Syndrome // *Encyclopedia of Applied Psychology*. Ed. Spielberger C. Elsevier Academic Press, 2004, p. 257-260.
51. Welton E., Vakil S., Carasea C. Strategies for Increasing Positive Social Interactions in Children With Autism: A Case Study // *Teaching Exceptional Children*, 2004, Vol. 37, No. 1, p. 40-46.
52. Wenar C., Kerig P. *Developmental Psychopathology: From Infancy Through Adolescence*. McGraw-Hill, Boston, 2006, 667 p.
53. Wetherby A. M., Prizant B. M. Enhancing Language and Communication Development in Autism Spectrum Disorders: Assessment and Intervention Guidelines // *Autism Spectrum Disorders. Identification, Education and treatment*. Ed. Zager D. LEA, New Jersey, 2005, p. 327-345.
54. Wiggins L. D., Bakeman R., Adamson L. B., Robins D. L. The Utility of the Social Communication Questionnaire in Screening for Autism in Children Referred for Early Intervention // *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 2007, Vol. 22, No. 1, p. 33-38.
55. Žukauskienė R., Ignatavičienė K., Daukantaitė D. Subscales Scores of the Lithuanian version of CBCL. Preliminary Data on the Emotional and Behavioural Problems in Childhood and Adolescence // *European Child & Adolescent Psychiatry*, 2003, Vol. 13, No. 3, p. 136-143.

1 PRIEDAS

Stebėjimo protokolas.

Stebėtojas _____

Vaiko vardas _____

Stebėjimo data _____ Pradžia _____ Pabaiga _____

Stebėjimo vieta _____

Stebėjimo situacija _____

Vaiko savijauta _____

Socialinių įgūdžių išraiškos

Socialiniai įgūdžiai Intervalai	1	2	3	4	5
Gebėjimas pasidalinti					
Paprašytas duoda daiktą					
Pasiūlo ir atiduoda daiktą					
Dalijasi su kitais turimomis priemonėmis, skanumynais					
Dalyvavimas					
Būdamas grupėje dalyvauja bendroje veikloje					
Dalyvauja individualioje veikloje, žaidime					
Laukia savo eilės					
Nurodymų laikymasis					
Laikosi žaidimo ar kitos veiklos taisyklių					
Supranta ir laikosi "Ne" – negalima					
Supranta ir laikosi "Taip" – galima					
Supranta ir reaguoja į paprastus žodžius					
Supranta paprastus nurodymus pagal gestą					
Supranta nurodymus pagal kartu naudojamus gestą ir žodžius					
Supranta ir reaguoja į kelių žodžių nurodymus					

Mandagumas					
Kai reikia sako "Ačiū", "Prašau"					
Atsiprašo už netyčines klaidas					
Atsiklausia, ar gali paimti kitiems priklausančius daiktus (verbaliai ar neverbaliai)					
Mandagiai paprašo kitų pasitraukti iš kelio					
Norų išreiškimas					
Pasako, ko nori					
Rodo norimo daikto link					
Liečia, siekia norimo daikto					
Deda suaugusiojo rankas ant norimo daikto					
Siekia duodamo daikto					
Prieina prie norimo daikto, pasiima norimą daiktą					
Kai reikia pagalbos, tinkamai jos paprašo					
Kontakto užmezgimas					
Rodo susidomėjimą žmonėmis					
Pozityviai reaguoja į nepažįstamus žmones					
Skleidžia garsus, kad atkreiptų dėmesį					
Kalbina žmogų					
Rodo kitam asmeniui savo daiktus					
Pasiūlo kitam asmeniui kartu ką nors veikti					

Probleminio elgesio išraiškos

Probleminis elgesys		Intervalai	1	2	3	4	5
Žaloja save							
Daužo galvą rankomis							
Kandžioja save							
Raunasi plaukus							
Gnaibo save							
Draskosi							
Agresyvus su kitais asmenimis							
Mušasi							
Kandžiojasi							
Gnaibosi							
Sugriebia							
Spjaudosi							
Spardosi							
Stumdosi							

Naikina, griauna, laužo daiktus					
Stimuliuoja save					
Linguoja					
Sukasi					
Plasnoja rankomis, gniaužo rankas					
Vaikšto ant pirštų galų					
Šokinėja					
Stereotipinis elgesys					
Kartoja tuos pačius veiksmus					
Kartoja tuos pačius garsus					
Kartoja tuos pačius žodžius					
Pykčio priepuoliai					
Šaukimas, klyksmas					
Kritimas ant grindų					
Demonstratyvus nusisukimas, nuėjimas					

2 PRIEDAS

Papildomi tyrimo metu gautų duomenų skaičiavimai.

22 lentelė. Koreliacijos koeficientai tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų visų socialinių įgūdžių ir viso probleminio elgesio.

	Koreliacijos koeficientas
Autistiški vaikai	-0,525
Neautistiški vaikai	-0,425*

Paaškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

23 lentelė. Statistiškai reikšmingi koreliacijos koeficientai tarp konkrečių autistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio išraiškų individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje metu.

	Koreliacijos koeficientas
Dalyvavimas (ind. bendravimas) ir agresyvus elgesys (ind. bendravimas)	-0,684
Dalyvavimas (ind. bendravimas) ir daiktų niokojimas (ind. bendravimas)	-0,433*
Dalyvavimas (ind. bendravimas) ir savistimuliacija (ind. bendravimas)	-0,565
Dalyvavimas (ind. bendravimas) ir savistimuliacija (bendravimas grupėje)	-0,395*
Dalyvavimas (ind. bendravimas) ir pykčio priepuoliai (bendravimas grupėje)	-0,381*
Nurodymų laikymasis (ind. bendravimas) ir savistimuliacija (bendravimas grupėje)	-0,467*
Dalyvavimas (bendravimas grupėje) ir savistimuliacija (ind. bendravimas)	-0,434*
Kontakto užmezgimas (bendravimas grupėje) ir stereotipinis elgesys (ind. bendravimas)	-0,386*
Dalyvavimas (bendravimas grupėje) ir pykčio priepuoliai (bendravimas grupėje)	-0,606
Nurodymų laikymasis (bendravimas grupėje) ir pykčio priepuoliai (bendravimas grupėje)	-0,478*
Norų reiškimas (bendravimas grupėje) ir pykčio priepuoliai (bendravimas grupėje)	-0,392*
Kontakto užmezgimas (bendravimas grupėje) ir pykčio priepuoliai (bendravimas grupėje)	-0,756

Paaškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

24 lentelė. Statistiškai reikšmingi koreliacijos koeficientai tarp konkrečių neautistiškų vaikų socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio išraiškų individualaus bendravimo ir bendravimo grupėje metu.

	Koreliacijos koeficientas
Dalyvavimas (ind. bendravimas) ir pykčio priepuoliai (ind. bendravimas)	-0,472*
Dalyvavimas (ind. bendravimas) ir savęs žalojimas (bendravimas grupėje)	-0,611
Dalyvavimas (ind. bendravimas) ir pykčio priepuoliai (bendravimas grupėje)	-0,572
Nurodymų laikymasis (ind. bendravimas) ir stereotipinis elgesys (ind. bendravimas)	-0,406*
Nurodymų laikymasis (ind. bendravimas) ir savęs žalojimas (bendravimas grupėje)	-0,480
Norų reiškimas (bendravimas grupėje) ir daiktų niokojimas (ind. bendravimas)	-0,524
Norų reiškimas (bendravimas grupėje) ir daiktų niokojimas (bendravimas grupėje)	-0,382*

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

25 lentelė. Koreliacijos tarp atskirų sunkumų skalių tėvų ir mokytojų vertinimu.

SKALĖS	AUTISTIŠKŲ VAIKŲ IMTIS	NEAUTISTIŠKŲ VAIKŲ IMTIS
1. Nerimastingumo / depresiškumo	0,448*	0,444*
2. Užsisklendimo / depresiškumo	0,413*	0,237
3. Somatinių skundų	0,182	0,483
4. Socialinių sunkumų	0,152	0,524
5. Mąstymo sunkumų	0,388*	0,502
6. Dėmesio sunkumų	0,667	0,576
7. Taisyklių laužymo	0,023	0,527
8. Agresyvaus elgesio	0,314	0,817
9. Internaliųjų sunkumų	0,511	0,387*
10. Eksternaliųjų sunkumų	0,247	0,809
11. Bendrų sunkumų	0,365	0,668

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos statistiškai reikšmingos koreliacijos. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

26 lentelė. Tiriamųjų CBCL ir TRF visų skalių įvertinimų vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai.

SKALĖS	CBCL				TRF			
	Vidurkis		St. nuokrypis		Vidurkis		St. nuokrypis	
1. Nerimastingumo / depresiškumo	7,14	5,25	3,59	3,61	5,57	4,29	3,01	3,05
2. Užsisklendimo / depresiškumo	6,32	4,25	2,78	2,99	6,86	4,18	3,27	2,87
3. Somatinių skundų	2,43	3,29	2,06	2,48	1,64	2,89	2,00	3,25
4. Socialinių sunkumų	8,29	8,14	3,20	3,54	7,32	7,11	2,33	3,07
5. Mąstymo sunkumų	7,89	4,11	3,15	3,12	7,57	4,43	2,99	3,24
6. Dėmesio sunkumų	12,14*	10,36*	3,47	3,19	12,04	9,61	2,86	2,44
7. Taisyklių laužymo	3,57	3,18	1,79	2,06	2,89	2,43	2,42	2,12
8. Agresyvaus elgesio	11,89	9,46	4,57	5,59	11,68	8,68	6,21	3,28
9. Internaliųjų sunkumų	15,89	12,79	6,11	6,65	14,07	11,36	6,13	5,55
10. Eksternaliųjų sunkumų	15,46	12,64	5,43	7,21	14,57	11,11	8,25	7,90
11. Bendrų sunkumų	70,36	56,39	19,30	19,65	73,14	57,29	22,67	20,55
	AV	NV	AV	NV	AV	NV	AV	NV

Paaiškinimai: AV – autistiški vaikai; NV – neautistiški vaikai. Paryškintu šriftu pažymėtos skalės, kurių įverčiai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,01$, išskyrus atvejus, pažymėtus žvaigždute (*), tuomet $\alpha = 0,05$.

27 lentelė. Autistiškų ir neautistiškų vaikų visų CBCL ir TRF skalių įverčių palyginimas.

SKALĖS	AUTISTIŠKI VAIKAI		NEAUTISTIŠKI VAIKAI	
	CBCL	TRF	CBCL	TRF
1. Nerimastingumo / depresiškumo	7,14	5,57	5,25	4,29
2. Užsisklendimo / depresiškumo	6,32	6,86	4,25	4,18
3. Somatinių skundų	2,43	1,64	3,29	2,89
4. Socialinių sunkumų	8,29	7,32	8,14	7,10
5. Mąstymo sunkumų	7,89	7,57	4,10	4,43
6. Dėmesio sunkumų	12,14	12,04	10,36	9,61
7. Taisyklių laužymo	3,57	2,89	3,18	2,43
8. Agresyvaus elgesio	11,89	11,68	9,46	8,68
9. Internaliųjų sunkumų	15,89	14,07	12,79	11,36
10. Eksternaliųjų sunkumų	15,46	14,57	12,64	11,11
11. Bendrų sunkumų	70,36	73,14	56,39	57,29

Paaiškinimai: paryškintu šriftu pažymėtos skalės, kurių įverčiai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp autistiškų ir neautistiškų vaikų. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$.